کتێبی
نووسینەکانم لەبواری ڕەخنەو لێکۆڵینەوەدا

قوتابخانەی شیعری تازە

هەر کەشیعرەکەی کاك(نوری وەشتی)م، لە(ژین)ی ژمارە(1274)دا بەناونیشانی(چۆن گەنجێکم)ەوە بەرچاوکەوت، هەستم بەبەختیاری کردو گەشکە گرتمی..بۆچی؟. وا بەکورتی باسی دەکەم:

لەم چەند ساڵی دواییەدا، بەپێگەیشتن‌و هاتنەبەرمەیدانی تاقمێك شاعیری خاوەن بەهرە، قوتابخانەیەکی تازە لەشیعری عەرەبیدا پێکهات‌و، ئەم قوتابخانەیە لەڕیزی شیعری عەرەبیدا جێگەی خۆی گرت‌و، بگرە جێگەی بەشعری کۆن لێژکرد. مەبەستی ئەم قوتابخانەیە، ڕزگارکردنی شیعرە لەکۆتۆزنجیری وەزن بەگشتی‌و، لەقافیەش لەهەندێ جاردا. یانی لایەنگرانی ئەم قوتابخانەیەش دوو بەشن، هەرچەندە کەئامانج‌و ئاواتیان یەکێکە. یەکەمیان خۆیان تەنیا لەوەزن ڕزگارکردوە، لەکاتێکدا کەقافیە دەهێڵنەوە. بەڵام دووەمیان خۆیان بەتەواوی لەوەزن‌و لەقافیەش ڕزگارکردوە. مەبەستیش لەم ڕزگاربوونە، بایەخدانە بەمانای شیعرەکە زیاتر لەشێوەکەی. واتە زیاتر لەڕازاندنەوەی بەوشەی تامدارو ئاوازدار، چونکە وەزن‌و قافیە دەبنە هۆی لەناوچوونی ئەو مانایەی شاعیرەکە دەیەوێ دەریبڕێ.

ئینجا ئەگەر کەمێ لەبەرهەمی شاعیرانی ئەم قوتابخانەیە ورد ببینەوە، بۆمان دەردەکەوێ کەهەموو لەوشاعیرانەن، کەباوەڕیان بە(هونەر بۆ کۆمەڵ– الفن للمجتمع) هەیە. یانی باوەڕیان وایە کەهونەریش ئەرکێکی بەرامبەر بەکۆمەڵ لەسەر شانەو، دەبێ جێبەجێ بکا. هەروەکو لایەنگرانی ئەم قوتابخانەیە، هەست دەکەن کەبەرامبەر بەکۆمەڵەکەیان لەڕووی پێش خستنیەوە بەرەو شارستانێتی، شانبەشانی گەلە پێشکەوتووەکانی جیهان بەرپرسیارن.

بەڵێ..شاعیرانی ئەم قوتابخانەیە لەوشاعیرانەن، کەلەناوجەرگەی میللەتەکەیانەوە هەڵقوڵاون‌و، ئاگاداری دەردو مەینەتییەکانین. هەر لەبەرئەمەشە کەدەبێ دەردو مەینەتیەکانی بخەنەسەر کاغەزو، ئێشوئازارەکانی بخەنە بەرچاوو چارەسەری بکەن، نەمەك لەسەر بەرزەخێکی بڵند دابنیشن‌و، بەچاوێلکەیەکی ڕەش سەیری چوارلای خۆیان بکەن‌و، بەپێی حەزوئارەزووی خۆیان بەچەشنی ئەوانەی دەڵێن: (هونەر بۆ هونەرە– الفن للفن)بنووسن. نووسەر پێویستە باسی نووسینەکانی، لەناوجەرگەی کۆمەڵەکەیەوە دەربهێنێ‌و گیانی بەبەردا بکا. کەوابوو ڕزگاربوون

لەوەزن‌و قافیە، ڕێگا بۆ ئەوشاعیرانە خۆش دەکا بەئاسانی بەو ئامانجە بگەن، کەلەشیعرەکانیاندا بۆی دەچن‌و، بەمجۆرەش دەتوانن ئەو بیروباوەڕەی لەمێشکیاندا گیردەخوا، بێکەموکووڕی بیخەنە سەرکاغەزو، لەئەنجامیدا ئەرکی سەرشانی خۆیان بەجێ بهێنن.

ئێستا بابێینەوە سەر شاعیرانی کوردو دەڵێم: داخی گرانم کەهەتا ئێستاش روویان لەمجۆرە شیعرە نەکردوە، بەتایبەتی توێژە تازە پێگەیشتووەکەیان، کەپەرەپێدان‌و بەرزکردنەوەی رادەی شیعری کوردییان کەوتۆتە سەرشان. لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانم بڵێم: پارچە شیعرەکەی کاك (وەشتی)، سەرەتای دامەزراندنی ئەم قوتابخانەیەیە لەشیعری کوردیدا، هەروەکو دەتوانین بڵێین کەبەرلەکاك وەشتی، مامۆستا(ابراهیم احمد)یش لە(بەرەوڕووناکی)دا بۆی چووە. بەهەرحاڵ بۆیە لەسەرەتادا وتم: کاتێ شیعرەکەی کاك وەشتیم خوێندەوە گەشکە گرتمی، چونکە بۆم دەرکەوت کەبناغەی ئەم قوتابخانەیە لەشیعری کوردیدا لەدامەزراندندایە.

رۆژنامەی ژین- ژ/ 1277 – 15- 12- 1955

بەناوی (محمد صدیق عارف)ەوە.

رەخنەی ئەدەبی

رەخنەگرەکان دوو بەشن. بەشێکیان دەڵێن: ڕەخنە تابەتوندی بگیرێ، بازاڕی ئەدەب گەرمترو بەجۆشتر دەکاو، سوودی زیاتر بەرەخنەلێگیراو دەگەیەنێ، چونکە هانی‌دەدا کەهەوڵ‌و کۆششی باشتر لەنووسیندا بدا. بەشەکەی‌تریان بەپێچەوانەوە دەڵێن: پێویستە بەگیانێکی پاك‌و زمانێکی شیرین‌و مەبەستێکی بێگەردەوە بێ‌و، هەستی رەخنە لێگیراو بریندار نەکرێ.

ئێستا بابزانین مەبەست لەرەخنە گرتن چییە؟.مەبەست راستکردنەوەی ئەو هەڵانەیە، کەرەخنەلێگیراو تێیان کەوتووە، وەك بیروڕای چەوت‌و کەموکووڕی‌و دەرخستنی باری چاکی‌و خراپی نووسینەکە. ئەمەش بە: یەکەم: تائەو نووسەرە رازی بکرێ کەجارێکی‌تر نەکەوێتە ئەو هەڵانەوە. دووەم: روونکردنەوەی هەڵەکان.بۆ خوێنەران. سێیەمیش لەبەرئەوەیە کەڕەخنەگرتن یەکێکە لەهۆیەکانی پێشخستنی ئەدەب‌و، وەك سووتەمەنی گڕی خۆش دەکا. کەوابوو ئەدەب بێڕەخنەگرتن، وەك ئاگردانی بێئاگر وایە.

جائەگەر بەڕاستی مەبەستمان لەڕەخنەگرتن ئەم ئامانجەبێ، بێگومان دەبێ بەنیازێکی پاك‌و، بەزمانێکی شیرین‌و، بەدڵێکی فراوان‌و گیانێکی دوور لەدوژمنایەتی‌و رقوکینەوە، یادوور لەپەستی‌و تۆڵەسەندن‌و خۆنیشاندانەوە بەکاربهێنرێ، نەك بەسەختی‌و تووڕەیی‌و بەکارهێنانی وشەی رەقی ئەوتۆ، کەهەندێ جار لەدەست دانەیەخەی یەکتری نزیك دەبێتەوە. ئەوسا رەخنەگرتنەکە دەبێتە شەڕەدەنووك‌و دووبەرەکی‌و رقەبەرایەتی‌و، هەریەکەیان سەروپۆتەڵاکی ئەوی‌تر دەکوتێتەوە، تا وەك درەختی بێگەڵاو لقوپۆپیان لێدێ. ئەمجۆرە رەخنەیە وەك ئاوێکەو بڕژێتە سەر گڕی ئاگرێك‌و دایمرکێنێتەوە، نەك وەك سووتەمەنییەك‌و کڵپەو بڵێسەی زیاتر

لێبەرزبکاتەوە. لەلایەکیترەوە رەخنەگرتنی توندوتیژ, هەرگیز لەگەڵ ئەدەبەکەی ئێمەدا رێك ناکەوێ, چونکە(سەبارەت بەئەدەبی تازەمان) لەسەرەتای جووڵانەوەدایەو پەروەردەکردن و هاندانی, پێویستە شانبەشانی بەکارهێنانی رەخنەی لەسەرخۆو پاکوخاوێن بێ, کەئامانجی راستکردنەوەی هەڵەو هاندان و ئامۆژگاریکردن بێ. بەڵام لامواپە بەهەڵە ناچم ئەگەر بڵێم: هێشتا باری رەخنەگرتن لەئەدەبەکەماندا ساوایەو, هەر لەبەرئەوەشە کەدەڵێم: پەروەردەکردنی زۆر پێویستە, تا دەوری باڵای لەپێشخستن و پەرەپێدانی ئەدەبەکەماندا ببینێ.

رۆژنامەی ژین- ژ/1296-10-5-1956

بەناوی (محمد صدیق عارف)ەوە.

نووسەر چۆن دەنووسێ؟

نووسین چ هەڵبەست بێ چ پەخشان, هێندە ئاسان نییە وەك دێتە پێش چاوی خوێنەران. ئەو نووسینەی ئەمان بەچەند سەعاتێك لەخوێندنەوەی دەبنەوە, نووسەرەکەی ماوەیەکی زۆر پێوەی خەریك بووە. رەنجی لەگەڵدا داوەو ماندووبووە. بەهێزی مێشك و دڵی, بەکڵپەو بڵێسەی دەروونی, بەئێشوئازاری گیانی پێکیهێناوە. ئەو پیت و وشانەی کەئێمە سووکوئاسان بەسەریاندا رادەبوورین, ئەو بەهەڵپچڕین لەدڵودەروونی خۆیانی هەڵپچڕیون و, ئینجا بەنووکی قەڵەم خستوونییەتە سەر کاغەز. جا با بزانین ئەو نووسەرە چۆن دەنووسێ و نووسینەکەی چۆن پێکدەهێنێ؟!.

دووشت هەن کاردەکەنە سەر نووسەرو نووسینەکانی. یەکەمیان: ژیانی سەرزاری کەمەبەست ژیانی رۆژانەیەتی, بەگشت کارەسات و بەسەرهات و بەیەکدادانێکیانەوە. دووەمیشیان ژیانی ناوخۆیەتی کەباس لەناخی دڵودەروونی تایبەتی ئەو دەکا. واتە هۆش(عقل) دەوری بینین و وردبوونەوەو لێکۆڵینەوە دەگێڕێ و, هەست(شعور) دەوری وەرگرتن و گەیاندنی ئەو بینراوانە بەدڵو دەروون. هەر نووسەرێك کاتێ دەنووسێ, دەبێ پێشەکی رێگای بۆخۆش کردبێ و بناغەی داڕشتبێ و, گەیشتبێتە رادەی پێگەیشتن. یانی چاوو بیرو هۆشی دیمەنێکی وەرگرتبێ, کەهەست و ئارەزووی جووڵاندبێ و, ئینجا لەبۆتەی دەروونیدا توابێتەوە, دوای وردکردنەوەو پوختکردنی دایبڕێژێتە چوارچێوەیەکی هونەریی رازاوەوە. بەمجۆرە سەرلەنوێ لە قاڵبێکی ئەدەبیی کاریگەردا دەریدەبڕێتەوە. واتە هونەر لەئەنجامی وەرگرتنێکی هۆشی(عقلی)و دانەوەیەکی دەروونیدا پێکدێ.

ئینجا رادەی بەرزیونزمی هەر بەرهەمێکی ئەدەبی, بەم پێیە دەپێورێ. ئەو نووسینەی لەدەروونێکی گەرمو بەتین و راستگۆوە دێتە دەرەوە, کاریگەرو پتەوەو شێوەی نووووسینی (اسلوب), شیرین و رازاوەو یەکگرتوو دەردەچێ و, وەك موگناتیش لەکاتی خوێندنەوەیدا, خوێنەر بەلای خۆیدا رادەکێشێ. بەڵام ئەگەر نووسەرێك ئەوەی دەیبینێ, تەنیا بەو جۆرە بیخاتە

سەرکاغەز کەدەیبینیٚ‌و, لەبۆتەی دەروونیدا نەیتویٚنیٚتەوەو خۆشەی نەکاو, لەچوارچیٚوەیەکی هونەریی رازاوەدا داینەریٚژیٚتەوە, بیٚگومان وشك‌و بیٚتاموچیٚژ دەردەچیٚ. ئەدەبی روودراو(واقعی) ئەوە نییە کەهەرچی دەبینیت هەر بەوجۆرە بینووسیت, وەکو هیٚندیٚك تیٚی‌گەیشتوون. نەخیٚر. ئەمە شیٚواندنی ئەدەبی واقعییە. باری هونەریی ئەدەب نابیٚ پشتگویٚ بخریٚ. دەبینیت نووسەریٚك چیرۆکیٚك دەنووسیٚ‌و هەرچەندە باسەکەی لاوازە, بەلاّم لەشیٚوەی نووسین‌و هۆنینەوەیدا تابلّیٚیت کاریگەرو تامدارە. بەپیٚچەوانەشەوە یەکیٚکی‌تر باسی چیرۆکەکەی تابلّیٚیت بەرزو بەهیٚزە, بەلاّم لەشیٚوەی نووسینیدا وشك‌و کزو لاوازە. هۆی ئەمە چییە؟!. هۆیەکەی ئەوەیە کەئەویان لەدەروونیٚکی قوولّ‌و بەجۆشەوە هاتۆتە دەرەوە بۆیە گیانی بەبەر ئەو باسە لاوازەدا کردوەو, ئەمیان لەدەروونیٚکی ساردوسڕەوەیە, یانی ئەوەی دیبووی وەك خۆی نووسیبووی, بۆیە لاوازو پەرپووت دەرچووبوو, هەرچەندە باسەکەشی بەهیٚز بوو. بەمجۆرە پەیوەندییەکی بەهیٚز لەنیٚوان ژیانی سەرزاریی نووسەرو ناوخۆیدا هەیەو, هیچیشیان بەتەنیا ئامانج ناپیٚکیٚ, ئەگەر یەك بەوی ترەوە بەند نەبیٚ‌و لەکاتی نووسیندا, لەگەلّ یەکتردا نەگونجیٚن.

لەلایەکی ترەوە, نووسەر پیٚویستە ورياو ئاگاداربیٚ, کەجلّەو بۆهەست‌و دەروون بەرنەداو دوای ئارەزووی قەلّەم نەکەویٚ, بەلّکو قەلّەم پیٚویستە بخریٚتە ژیٚر چاودیٚریی میٚشك‌و هۆشەوە. چونکە زۆرجار هەست‌و دەروون لەرادە دەردەچن‌و, لەواقیع دووردەکەونەوەو, لەژیان‌و کۆمەلّ جیادەبنەوە, وەك چۆن ئەمە بەسەر نووسەرە رۆمانتکیٚییەکاندادیٚ!.

رۆژنامەی ژین- ژ/1305- 19-7-1956

بەناوی(محمد صدیق عارف)ەوە

هەلّبەست یا چیرۆك

ئایا کامیان پەسەندترە, هەلّبەست یا چیرۆك؟!. ئەم پرسیارە بۆتە مایەی لیٚك‌ولّینەوەو مشتومڕیٚکی زۆر, لەنیٚوان شاعیران‌و نووسەراندا. هەندیٚك هەلّبەست بەپەسەندترو, هەندیٚك چیرۆك بەپەسەندتر دادەنیٚن. جا ئایا کام لایان راستەو لەبەرچی؟!.

جۆرج سیمینۆن کەنووسەریٚکی بەناوبانگی بەلچیکییە دەلّیٚ: ئیٚمە ئیٚستا لەئەدەبدا بەرەو سەردەمی چیرۆك دەچین, سەردەمیٚك کەچیرۆك لەئەدەبدا دەبیٚتە سەرقافلّەو, هیچبابەتیٚکی‌تری ئەدەب ناتوانیٚ شان لەشانی بدا. بەڕاستی ئەم باوەڕەی جۆرج سیمینۆن, ئیٚستا بەتەواوی روون بۆتەوەو بەدی هاتووە. چونکە لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە, چیرۆك کەوتە زالّ بوون بەسەر جۆرەکانی تری ئەدەبدا وەك: هەلّبەست‌و ووتارو وەرگیٚڕان‌و لیٚکۆلّینەوەو, تەنانەت خۆی بەسەر زۆریٚك لەزاناو فەیلەسووفەکانیشدا سەپاند, دوای بیٚزاربوونیان لەتیٚگەیاندنی خویٚنەرانی سەدەی بیستەم, بەو جۆرە ریٚوشویٚنە ئاکادیمییەو شکاندنەی کەلەوەبەر بەکاریان دەهیٚنا.وەك (جان بۆلّ سارتەر), کەلەدوو تویٚی چیرۆکەکانیدا فەلسەفەی بەخویٚنەران رادەگەیەنیٚ.

بەڵام ئایا چییە کەیارمەتی چیرۆك دەدا, تائەو جێگە بڵندو مەزنە لەریزی ئەدەبدا داگیربکا؟!.
یەکەم هۆ ئەوەیە کەچیرۆك وەك هەڵبەست, بەکۆتو زنجیری وەزنو قافیەوە نەبەستراوەتەوەو, گیرۆدەی نەغمەو ئاوازێکی تایبەتی نەبووە. لەبەرئەوە ماوەی نووسینی تێدا فراوانەو, نووسەر دەتوانێ پەلی بیرو هۆشی بۆ قووڵایی گشت باسوخوازو مەبەستو نیازێك بهاوێو, هەرچییەك لەدڵو دەروونیدایە دەری ببڕێو, هیواو ئاواتو داخوازییەکانی بەئاسانی بخاتە روو. هەروەها چیرۆکنووس چونکە ئازادەو بەری لەبەردەمدا لێبەڕەڵایە, دەتوانێ بەگشت کونوقوژبنێکی ژیاندا بکاو, لەکارەساتو بەسەرهاتی ئەوتۆ بدوێ, کەشاعیر هەرگیز ئەوەی لەتوانادانییە, چونکە شیعر وەك چیرۆك ملیلن بۆ ناداو, توانای لەرووخستنیانی نییە.
لەلایەکیترەوە, هەڵبەست سەرچاوەکەی دڵودەروونەو, چیرۆك بیروهۆش. ئەو بەرهەمی لێشاوی هەستوسۆزێکی بەجۆشەو, ئەم بەرئەنجامی وردبوونەوەو لێکۆڵینەوەیەکی قووڵە. بەکورتی ئەو خۆییە(زاتی)و ئەم بابەتی(موچصرعی). جگەلەمانەش چیرۆك واهەست دەکەن, کەلەناوجەرگەی رووداوەکانی چیرۆکەکەدا دەژینو, هاوبەشی کەسەکانی لەتاڵیو شیرینیو خۆشیو ناخۆشیو بەختیاریو کەساسییاندا دەکەنو, لەهەموو گفتوگۆو جمووجۆڵێکیاندا لەگەڵیاندان. کەوابوو چیرۆك لەباسەکەیدا, ئاسۆیەکی زۆر فراوانتر لەشیعر لەخۆدەگرێ. یانی چیرۆك لەکۆمەڵێك رووداو کارەساتو بەسەرهاتی ژیان پێکدێ, لەکاتێکدا هەڵبەست تەنیا لەیەکێکیان بەمجۆرە چیرۆك بەکۆمەڵ, رووی چەوتو نالەباریو رزیوی ژیانو کۆمەڵگا دەردەخاو چاریان دەکاو, لەپەرەپێدانو پێشخستنیاندا بەشداردەبێ. ئینجا کەئەم ئامانجە بەدی دێنێ, مانای وایە بەنرخترین ئامانجو بڵندترین مەبەستەکانی ئەدەبو هونەر بەدی دێنێ. نووسەرانو هونەرمەندانیش بێگومان, بەپێی ئەو خزمەتەسەربەرزدەبن, کەپێشکەشی ژیانو کۆمەڵو مرۆڤایەتیی دەکەن.

رۆژنامەی ژین-ژ/ 1341 –18–4–1957

بەناوی (محمد صديق عارف)ەوە

وەرامی وتارەکەی رۆژنامەی(خەبات)
کوردو شیعری تازە

زۆر باش بوو کەرۆژنامەی(خەبات)ی خەباتگێڕ لەلاپەرە ئەدەبیەکەی ژمارە(96)بدا, دەرگای لێکۆڵینەوەی لەسەر باسێکی ئەدەبیمان خستە سەرپشت, کەماوەیەکە بۆتە مایەی لێکۆڵینەوەو لێدوانێکی توندوتیژ, لەنێوان شاعیرانو نووسەرانماندا. جا ئەگەر چی ویستراوە بەو وتارەی کاك(ه) کەلەو ژمارەیەدایە دەرگاکە بکرێتەوە, بەڵام قسەی خۆمان بێ وتارەکە ئەوکلیلە نەبوو کەدەبوو دەرگاکەی پێبکرێتەوە, بەڵکو چەکوشێکی ئاسنینی قورس بوو بەربووە گیانی پیرە دەرگا!. بابزانین چۆن؟!.

کاك (ھ) نووسیوتە: (ئەو قوتابخانەیەی بەقوتابخانەیەکی تازەی ئەزانن بۆشیعری کوردی، هەر ئەو قوتابخانەیەیە کەهەزاران ساڵە قوتابخانەی شیعری کوردییە). بەڵێ دەزانم کەلێرەدا مەبەست شێوەی نووسینە(اسلوب). چونکە هەردوای ئەوە نووسیوتە: (ئەگەر مەبەست لەجیاوازیی شیعری کۆن‌و تازە گۆڕینی کێش‌و قافیە بێت، ئەوا کورد لەپێش سەدان ساڵەوە شیعری وتوەو، هەر لەسەر ئەو کێش‌و قافییەیەی کەئەمڕۆ شاعیرەکان شیعری پێدەنووسن). ئەمە بیروڕاتە لەبارەی شێوەی نووسینی شیعری کوردییەوە، کەگوایە لەهەزاران ساڵ لەمەوبەرەوە تائێستا، هیچ نەگۆڕاوەو وەکو خۆیەتی!. ئینجا لەبارەی ماناشەوە نووسیوتە: (خۆئەگەر مەبەست لەجیاوازیی شیعری کۆن‌و تازە- مانا- بێ، ئەوا زۆر شیعری کوردی کەلەپێش سەدان ساڵەوە وتراون، لەڕووی ماناوە ئەگەر لەم شیعرانەی ئەمڕۆ بەرزترنەبن، نزمتریش نین). هەروەها وتووتە: (کەواتە شیعری کوردیی جاران‌و ئەمڕۆ، هەر ئەوەیە کەبووەو هەیە)و (هیچ کەسێك لەم رۆژانەدا نەهاتوە ئینقیلابێك بکات لەشیعری کوردیا). کەچی دوای ئەوە پاشگەزبوویتەوەو بەزۆربێ یا بەخوایشت پێت لەوە ناوە: (کەئەگەر گۆڕانێك هەبێت لەڕووی ئیتیجاهەوە) ئەوا(گۆڕانی ژیان‌و جیهان پێویستی‌کردوە). ئەمانە پوختەی بیروباوەڕتن سەبارەت بەباسەکە.

ئینجا ئێستا با وردورد لەبیروڕاکانت بدوێین‌و دەڵێم: کاك(ھ) قەت ناشێ‌و باوەڕناکەم لەگەڵمدا نەبێت، کەبەحوکمی مێژوو ئەوە چەسپیوەو گومانی تێدانەماوە، کەکۆمەڵی ئادەمیزاد هەمیشە لەگۆڕان‌و پێشکەوتنداڕبووەو دەبێ. واتە هەموو بوارەکانی ژیانی ئادەمیزاد، لەئابووری‌و کۆمەڵایەتی‌و سیاسی‌و رۆشنبیری‌و زانیاری‌و هونەری‌و ئەدەبی، لەگۆڕان‌و پێشکەوتن ناکەون. بەم پێیە شیعریش کەبەشێکە لەئەدەب‌و کەسەرچاوەکەی ئەو ئادەمیزادەیە، هەروەها لەگۆڕان‌و پێشکەوتندایە. واتە هەمیشە لە(ئینقیلاب)دایەو نەمن‌و نەتۆو نەهیچ هێزێك، چەندە بەدەسەڵات‌و زەبربەدەستیش بێ، ناتوانێ بیوەستێنێ. ئەگەر وەستاندنی ئەم گۆڕان‌و پێشکەوتنە لەتوانادا بوایە، مرۆڤەکانی سەردەمی شیوعییەتی سەرەتایی، نەیاندەهێشت سەردەمی کۆیلەیەتی دابێ‌و، خاوەن کۆیلەکان بواریان نەدەدا دەرەبەگایەتی بێتەکایەوەو، دەرەبەگەکان ماوەیان بەپەیدابوونی سەرمایەداری نەدەداو، سەرمایەدارانیش رێگەیان لەبەرپابوونی سۆشیالیزمی دەگرت.

جا کەوابوو کاك(ھ)، تەنیا ئەم سەرنجە زانستییە چەسپیوە، بەسە بۆئەوەی هەموو بیروڕاکانت لەبناغەوە هەڵتەکێن. بەڵام لەبەرئەوەی دەزانم کەتۆ بەمە رازی نابیت، بۆیە دەڵێم: لەگەڵتدام کەوەزنی پەنجە(هیجا) وەزنی نەتەوایەتیی شیعرمانەو، لەگەڵیشتام کەشاعیرەکانی ئێستامان، ئەو وەزنانەیان لەگیرفانی خۆیان دەرنەهێناوە کەبەکاریان دێنن‌و، وەزنی نەتەوایەتیی باووباپیرانە. لەگەڵ‌ئەوەشدا قەت ناشێ بڵێین: وەزن‌و قافیەی شیعری ئێستامان، لەگەڵ کۆندا هیچ نەگۆڕاون‌و هەروەکو خۆیانن. ناشێ چونکە:

یەکەم: شیعری کوردی بەگشتی بەپێی سەرنجەکەی پێشوومان، گۆڕاوەو پێشکەوتووە.

دووەم: کەگشت گۆڕدرا, بەشیش(جزء) دەگۆڕدریَو وەزن‌و قافیەش دووبەش(جزء)ن لەکۆی شیعرنووسین.

سێیەم: لەڕاستیدا گۆڕانی (گشت), ئەنجامی گۆڕانی (بەشەکان)ە.

ئیتر ئەگەر باوەڕت بەمانە هەیە, کەهەموو سەرنجی زانستیانەن‌و چەسپیوون, ئەوا پێویستمان بەوە نییە درێژە بەباسەکەمان بدەین. لەگەڵ‌ئەوەشدا بۆ مەسەلەی (ئینقیلاب) دەڵێم: بەڵێ..تا ئێستا دەیان ئینقیلاب لەشیعری کوردیدا کراوەو, هەریەکەشیان هەنگاوێك شیعری کوردیی بۆ پێشەوە بردوە. من دەڵێم: حاجی قادری کۆیی, مەولەوی, شێخ نوری, گۆران هەریەکەیان ئینقیلابێکی کردوەو کامەران‌و دەستە شاعیرە لاوە بەجۆشەکانمان لەدوا ئینقیلابدان‌و دڵنیاشت دەکەم, کەچەندین ئینقیلابی‌تر بەڕێوەن‌و لەهەناوی شیعری کوردیدان.

لەبارەی ماناشەوە کەئەمەیان لایەنی گرنگتری شیعرەو, کەهەر گۆڕان‌و ئینقیلابێك لەشێوەی نووسیندا, لەبناغەوە ئەنجامی گۆڕان‌و ئینقیلابە لەماناداو, هەردووکیشیان ئەنجامی گۆڕان‌و ئینقیلابن لەژیانی گەلدا لەهەموو بوارەکاندا, ئەوا من دەڵێم: خانی‌و مەولەوی‌و نالی‌و عێلی‌بەگیش کەتۆ بەفەیلەسووفت لەقەڵەم داوە, شیعرەکانیان تابڵێیت بەرزو باڵان, بەڵام بەپێی پلەی ژیان لەسەردەمی‌ئەوسای خۆیاندا, نەك بەپێی پلەی ئێستای ئێمە, چونکە شاعیر ئاوێنەی ژیانی سەردەمی خۆیەتی. لەبەرئەوە من پێچەوانەی تۆوە دەڵێم: مانا لەشیعری ئێستاماندا لەگەڵ کۆنماندا, جیاوازییان ئەرزو ئاسمانە.

کاك(هـ) من دەزانم تۆ دەتویست بەو وتارەت, پارێزگاری لەسامانی نەتەوایەتیی شیعرمان بکەیت‌و, سەری بەرزبکەیتەوە. بەڵام داخی گرانم بێئەوەی هەست بەخۆت بکەیت, ڕووڕەشی بەرخاپیی مێژووت کردوە کەوتووتە: شیعری کوردیی جاران‌و ئەمڕۆ, هەر ئەوەیە کەبووەو هەیە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کەشیعری کوردی لەهەزاران ساڵ لەمەوبەرەوەو تائێستا, نەگۆڕاوەو پێش نەکەوتوە. ئەمە گوناهێکی گەورەیە بەرامبەر بە نەتەوەکەت, کەمن دڵنیام تۆ زۆر بۆی دڵسۆزیت.

ڕۆژنامەی ژین ـ ژ/1492ـ 1959/12/3

<u>بۆ پێش چاوی چیرۆکنووسەکانمان</u>

چەند سەرنجێکی سەرەتایی لەبارەی چیرۆکنووسینەوە.

ئەمەی دەینووسم, پوختەی بیروڕای زۆر لەنووسەرو ڕەخنەگرە بەناوبانگەکانەو, لەئەنجامی خوێندنەوەی نووسینەکانیانەوە وەرمگرتوەو بەو نیازەی چیرۆکنووسەکانمان سوودی لێببینن, دەیخەمە پێش چاو.

1ـ هەڵبژاردنی باسی چیرۆك:

دەتوانم بڵێم: زۆرێك لەو ژمارە کەمەی چیرۆکنووسان کەهەمانن, تائێستاش لەهەڵبژاردنی باسی چیرۆکەکانیاندا بەهەڵەدەچن. ئەمەش بەزۆری لەنەشارەزایی و کەمیی زانیارییەوە هاتوە, لەڕووی هونەری چیرۆکنووسینەوە. چیرۆك وەك دەزانین دوو جۆرە: کورت و درێژو بەر لەهەموو شتێکیش, دەبێ لەوە تێبگەین کەهەر جۆرەیان باسی تایبەتیی خۆی هەیەو, دەبێ ئەو توانایەشمان هەبێ, کەلەیەکتریان جیابکەینەوە. باجارێ لەچیرۆکی کورت بدوێین و, ئەو مەرجانە روون بکەینەوە کەپێویستە لەباسەکەیدا هەبن. یەکەمین و گرنگترینیان کاتەکەیەتی. مەبەستیشمان ئەو وەختەیە, کەلەدەستپێکردنی ڕووداوەکانییەوە تاکۆتایی تێدەپەڕێ. جا لەم بارەیەوە ئەوەی کەهەموو نووسەرو رەخنەگرەکان لەسەری رێکەوتوون, ئەوەیە کەماوەی کاتی چیرۆکی کورت سنووردارە. بۆ نموونە: چیرۆکەکەی ژمارە(2)ی گۆڤاری بڵێسە(زایەڵەی هەڵەکۆك), یەکێکە لەو چیرۆکانەی کەنووسەرەکەی لەهەڵبژاردنی باسەکەیدا بەهەڵەچووە. بۆچی؟!. چونکە کاتەکەی بۆماوەی زیاتر لەساڵێك درێژدەبێتەوەو, ڕووداوەکانی ئەو ماوەیە, لەوزەی چیرۆکێکی کورتدا نییە لەخۆیانی بگرێ و, بەزۆر تێی‌ئاخنراون. واتە باسەکە لەبنەڕەتەوە, باسی چیرۆکێکی درێژەو کاك(م) بەزۆر ئاخنیوێتییە چوارچێوەی چیرۆکێکی کورتەوە. هەرلەبەر ئەمەشە کەئەو چیرۆکە, شێوەی راپۆرتی وەرگرتوەو, لەڕووی هونەرییەوە ناتەواوە.

مەرجێکی‌تری چیرۆکی کورت ئەوەیە, کەلەتەنیا ڕووداوێك یا کارەساتێك پێك دێ و, لەگەڵ کۆتاییهاتنیدا کۆتایی‌دێ. لەکاتێکدا چیرۆکی درێژ لەکۆمەڵێك ڕووداوو کارەساتی پێکەوەبەستراو پێکدێ. مەرجێکی‌تری ئەوەیە کەڕستەکانی کورت و ئاڕاستەکراوبن و, ماناکانیان پڕوچڕبن و, دەربڕینیان پوخت و بەهێزبن. بۆچی؟!. چونکە لەچیرۆکی کورتدا, نووسەر ئەو ماوەیەی نییە بەئارەزووی خۆی بەدەمییەوە بداو, بەڵکوو بەپێچەوانەوە, دەبێ تاکۆتایی ئاگای لەوەبێ کەلە سنوور دەرنەچێ. ئەمانە هەندێك بوون لەمەرجەکانی چیرۆکی کورت. بەڵام بۆ چیرۆکی درێژ بەپێچەوانەوەیە. ماوە فراوانی لەوەختدا..لەڕووداوو کارەساتدا..لە قووڵبوونەوەو درێژەپێدانی رستەو ماناو دەربڕیندا..لەباسکردنی زۆرشتی لاوەکیدا, کەدوور یا نزیك پەیوەندییان بەباسەکەوە هەبێ.. هتد.

جا چیرۆکنووسی سەرکەوتووی چیرۆکی کورت یا درێژ, ئەوەیە کەبزانێ چۆن باسی چیرۆکەکەی هەڵدەبژێرێ. خوێندنەوەی بەرهەمی چیرۆکنووسە بەناوبانگەکانیش بەوردی, باشترین یاریدەدەرە بۆسەرکەوتن لەم بوارەدا.

2ـ ئەو باسەی هەڵتبژارد, بەکام شێوە دەریدەبڕیت؟!.

دوای هەڵبژاردنی باسەکەو سنوور بۆکێشانو دیاریکردنیو, پێش دەستکردن بەنووسینی, دەبێ لەبیری خۆتدا ئەوەش دیاری بکەیت, کەبەکام شێوە باسەکە دەردەبڕیت؟. بێگومان زۆر شێوە هەن. بەڵام ئەوانەی کەزۆرباونو ئێستا بەبیری مندا دێن ئەمانەن:

یەکەم: لەسەر زمانی نووسەرەکە خۆیەوە. واتە نووسەر خۆی باسەکە دەگێڕێتەوەو, رووداوو کارەساتەکان بەناوی کەسانی چیرۆکەکەوە دەخاتە روو, کەدەبێ خۆی بکاتە زمانحاڵی هەریەکەیانو, لەکاتی باسکردنی هەرکامیاندا, بەرگی ئەو بپۆشێوکەسایەتیی ئەو بنوێنێو بیروڕای ئەو دەربڕێ. ئەم شێوەیە باوترینەو, بەتایبەتی بۆچیرۆکی درێژ بەکاردەهێنرێ. نموونەش لەسەر ئەمە: چیرۆکی(دایك)ی گۆرکیو(کلۆلان)ی هۆگۆو (چیرۆکی دووشار)ی دیکنزن. لەهی خۆشمان(خانزاد)ی جمال بابانو(رێگای ئازادی)ی محرم محمد امین.

دووەم: لەسەر زمانی یەکێك لەکەسانی چیرۆکەکەوە. لێرەدا نووسەر یەکێك لەکەسانی چیرۆکەکە هەڵدەبژێرێو, گێڕانەوەی باسەکەی پێدەسپێرێو سێجۆری هەن:

ا ـ ئەو کەسە لەئەنجامی بارودۆخێکی تایبەتیدا کەدەبێتە هاندەری, باسەکە بۆکەسێکیتر دەگێرێتەوە. وەك چیرۆکی(دوارۆژی

مرۆڤێك)ی شۆلۆخۆف. یا(زیندووی مردوو)ی محرم محمد امین. ئەم شێوەیە بۆچیرۆکی کورتو درێژیش بەکاردەهێنرێ.

ب ـ ئەو کەسە بەشێوەی مۆنۆلۆجی ناوخۆ, باسەکە لەخۆیەوە بۆخۆی دەگێرێتەوە, واتە خۆی لەگەڵ خۆیدا دەدوێو, لەنێوانییەوە باسەکە روون دەکاتەوە. وەك چیرۆکی(چای شیرین)ی من.

ج ـ ئەو کەسە بەتێکەڵکردنی هەردوو شێوەکە, باسەکە دەگێڕێتەوە. ئەم دووشێوەیە پێشیدەووترێ: دوو چیرۆك لەچیرۆکێکدا. وەك چیرۆکی(کارخوان)ی چیرۆکنووسی تورك ئەریسۆی, کەکوردییەکەی لەگۆڤاری(هیوا)دا بڵاوبۆتەوە. دەتوانین بڵێین کەئەم سێ شێوەیە, بەزۆری بۆچیرۆکی کورت بەکاردەهێنرێن.

سێیەم: لەشێوەی نامەنووسیندا. ئیتر یایەك نامە بۆچیرۆکی کورت. یا چەند نامەیەك بۆچیرۆکی درێژ. بەڵام ئەم شێوەیە زۆر باونییەو هێندەش سەرکەوتوونییە. لەبەرئەوە چیرۆکی نووسراو بەم شێوەیە زۆرکەمە.

3ـ سەرەتا, لوتکە, کۆتایی:

هەر چیرۆکێك پێویستە بەم سێ پلەیەدا تێبپەڕێ:

سەرەتا: دەستپێکردنی باسەکەو رێگا خۆشکردن, بۆپێشکەشکردنی رووداوو کارەساتەکان.

لوتکە: ئەو ساتەی باسەکەی بەتەواوەتی تێدا روون دەبێتەوەو, رووداوەکانیش دەگەنە ئەو پەڕی جۆشوخرۆش.

کۆتایی: دواییپێهێنان و دەرخستنی ئەنجام.

بەڵام چیرۆکنووس بۆی هەیە، ئاڵوگۆڕیان پێبکاو پاشوپێشیان بخا. دیارە بەپێی ئەو نەخشەیەی بۆ باسەکەی دادەڕێژێ و، چۆنێتیی دەربڕینی. وەك ئەوەی کۆتایی بکەوێتە پێشەوەو، بەدوایدا سەرەتاو لوتکە. یا لوتکە لەپێشەوەو ئەوانیتر بەدوایدا. یاخود یەك بەدوای یەکدا، کەئەمەیان بەزۆری بۆچیرۆکی درێژ بەکاردەهێنرێ. چیرۆکنووسی سەرکەوتووش ئەوەیە، کەدەزانێ چۆن ئاڵوگۆڕەکەیان پێدەکاو، بۆ چ باسێك و لەچ کاتێکدا؟!.

ئەوی راستیبێ ئەمانە ئەو پێچوپەنایانەن، کەدەبێ هەر چیرۆکنووسێك شارەزایان بێ و، ئەو نهێنییانەن کەدەبێ بچێتە بنجوبناوانیانەوە. ئینجا ئەوسا دەبینێ کەلەباتی دەرگایەك، سەد دەرگای لەبوارەکەدا لێخراوەتە سەرپشت و، ئینجا دەبێتە خاوەنی کلیلی داهێنانیش. بەڵام بەئاشکراو بەداخەوە دەڵێم، کەچیرۆکنووسانمان ئەگەرچی بەژمارە هێجگار کەمیشن، بەڵام هێشتا ئەو زەحمەتییەیان نەکێشاوە، پێچوپەناکان بپشکنن و بچنە بنجوبناوانی نهێنییەکانەوە. من ئەمە بۆ ئەو مەبەستە دەڵێم، کەهانی چیرۆکنووسەکانمان بۆ راپەڕینێك بدەم، نەك ئارەزوویان بمرێنم و ساردیان بکەمەوە.

بەمجۆرە دەبینین کەسەرەتاو لوتکەو کۆتایی، دیارترین نیشانەن بۆ سەرکەوتنی هەر چیرۆکنووسێك لەڕووی هونەرییەوە. چونکە کارێکی گەورە دەکاتە سەر ئاگایی و هۆشی خوێنەرو دەتوانین بڵێین: خوێنەر بێئەوەی هەست بەخۆی بکا، بەوردی چاودێریی سەرەتاو لوتکەو کۆتایی ئەو چیرۆکە دەکا کەدەیخوێنێتەوەو، بەپێی لاوازی و بەهێزییان، لەگەڵ خوێندنەوەیدا دەگونجێ.

4ـ گرێ و نهێنیی و کارەساتی کتوپڕ:

مەبەستم لەم لایەنانە، بێزار نەبوونی خوێنەرە لەکاتی خوێندنەوەی چیرۆکەکەداو، ماوەی نەدرێ دەست لەخوێندنەوەی هەڵبگرێ. واتە وای لێبکرێ بەشێوەیەك هۆگری خوێندنەوەی چیرۆکەکەبێ، کەهەست بکا ئەویش یەکێکە لەکەسانی و، لەخۆشی و ناخۆشییاندا هاوبەشیانە. هەروەها مەبەست لەوەیە، کەباسەکە لەئاگاو هۆشی خوێنەردا جێ بگرێ و، هان بدرێ بۆ تێگەیشتنی، کە ئەمە ئامانجی هەرەبەرزی هونەری چیرۆکنووسینە. واتە مەبەست لەگرێ و نهێنیی و کارەساتی کتوپڕ بەشێوەیەکی گشتی، ئامادەکردن و هاندان و راکێشانی خوێنەرە، بۆبەردەوامی لەسەر خوێندنەوەی چیرۆکەکەو بردنی بەرەو ئامانج، کەچەسپاندنی باسەکەیە لەئاگاو هۆشیدا. جا باکەمێکیش لەهەر یەکەیان بدوێین:

ا ـ گرێ: هەر چیرۆکێك دەبێ گرێیەکیتێدا هەبێ، کەباسەکەی بەدەوردا کۆبکرێتەوە. یا بەشێوەیەکیتر بڵێین: ببێتە کرۆکی باسەکە. جا ئەو گرێیە چەندە سفت و توندو پتەوبێ، هێندە باسەکە بەهێزو کاریگەر دەبێ و، لەکۆکردنەوەی ئەو گرێیەشدا چەندە ووردو شارەزا، واتە

داهێنەربێ، هێندە چیرۆکەکەی لەڕووی هونەرییەوە سەرکەوتوودەبێ. لەبەرئەوە دەبێ چیرۆکنووس پێشەکی، گرێی چیرۆکەکەی دیاری کردبێو نەخشەی بۆکێشابێ.

ب ـ نهێنی: مەبەست لەنهێنی، بەدەستەوەنەدانی ناوەرۆکی باسەکەیە تا ساتی پێگەیشتنو، ئامادەکردنی هەموو رووداوەکانی . بۆچی؟. چونکە دەبێتە هۆی راکێشانو هاندانی خوێنەر، بۆ بەدواداچوونو بەردەوامی لەسەر خوێندنەوەی چیرۆکەکەوجۆشدانی ئارەزووی، بۆ زانینی ئەنجامی نهێنیەکە. بەمجۆرە دەتوانین ئەو مەبەستەمانی پێڕابگەیەنین کەبۆی چووین.

ج ـ کارەساتی کتوپڕ: ئەمەش کارێکی گەورە دەکاتەسەر سۆزی خوێنەرو دەروونی رادەچڵەکێنیو، هەروەها دەبێتە هۆی جۆشدانی ئارەزووی بۆبەردەوام بوونی لەسەر خوێندنەوەی چیرۆکەکە.

مایەوەسەر ئەوەی بڵێم: (هەرچی ریشی سووربوو هەمزاغا نییە). واتە مەرج نییە هەرچیرۆکێك پڕبوو لەگرێو نهێنیو کارەساتیکتوپڕ، سەرکەوتووبێ. بەڵکوو دەبێ بەپێی پێویستو، لەبارودۆخی تایبەتیی خۆیاندا بەکاربهێنرێن. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ شارەزاییو توانای داهێنان لەلای چیرۆکنووسەکە.

5ـ روونکردنەوەی باری دەروونیی کەسانی چیرۆکەکە: دەتوانم بڵێم: گرنگترین لایەن لەهونەری چیرۆکنووسیندا، وردکردنەوەی باری دەروونیی کەسانی چیرۆکەکەیە. بگرە بەهێزترین هۆی سەرکەوتنێتیو، نووسەر چەندە تێیدا قوڵببێتەوەو دەستی بەسەریدا بڕوا، هێندەش چیرۆکەکە سەرکەوتوو دەبێ. ئەوی راستیبێ ئەم وردکرنەوەیە، کەجووڵەو جۆشوخرۆشێکیکاریگەر بەچیرۆکەکە دەبەخشێ، نەك کارەساتو هەڵسوکەوتی ئاشکرای باسەکە. یا بەجۆرێکیتری بڵێین: کارەساتو هەڵسوکەوتی کەسان دیوی دەرەوەی باسەکەیەو، دیوی ناوەوەی بریتیە لەباری دەروونیی شاراوەیان. ئێمە دەبێ ئەوەمان لەلاڕوون بێ، کەکەسانی ئەو چیرۆکەکەی دەینووسن، داشی دامە نینو بەئارەزووی خۆمان هەڵیانسوڕێنین. راستە ئێمە دروستیان دەکەین. بەڵام یەکەم: ئەو دروستکردنە دەبێ لەسەربناغەو بنەمای یاساکانی ئەو کۆمەڵە بێ کەتیایدا دەژین. (بێگومان بیروباوەڕی فەلسەفیی نووسەرو ئەو چینەی نوێنەرێتی، دەوری خۆی دەبینێ). دووەم: دوای دروستکردنیشیان بەو شێوەیەی باس کرا، هەروەها دەبێ بەو بنەماو یاسایانەوە بەسترابنەوە. کەوابوو چ دروستکردنو چ هەڵسووڕاندنی کەسان، پابەندی بنەماو یاساکانی کۆمەڵەکەیانو داشی دامە نین.

دەچینەوە سەرباسەکەمانو دەڵێین: جووڵەو جۆشو تین لەچیرۆکەکەدا، لەوەدا نییە کەتەنیا بنووسین: کەسی چیرۆکەکەمان وا هەڵساو وا دانیشتو وا دواو لەم بابەتە شتە رووکەشیانە، بەڵکوو لەوەدایە کەبچینە ناخی دەروونییەوە. ئەو رازونیازەی بخەینەڕوو، کەلەبەر هەر هۆیەك بێ حەشاری داوە. ئەو هیوایەی دەربڕین کەخەواندوێتی. ئەو ترسوسامەی ئاشکرا بکەین

کەمتیکردوە. بەکورتی ئەو پەردەیە لابدەین, کەئەو بەسەر زۆر لەنهێنیەکانی خۆیداداوەو, لەکون و قوژبنی دەروونیدا شاردوونییەوە. ئەمجۆرە رازونیازانە, لەنێوان هەڵسان و دانیشتن و قسەو گفتوگۆی سەرزارییەوە ناکەونەڕوو, بەڵکوو لەڕێگەی وردکرنەوەی باری دەروونیی کەسەکەوە لەڕوودەخرێن. ئینجا دیارە کەدەرخستنی ئەو نهێنییانە, تاموچێژو بەهایەکی‌تر بەم چیرۆکە دەخشێ. بۆچی؟!. لەبەر هۆیەکی ساکار, ئەویش ئەوەیە کەخوێنەری چیرۆکەکە خۆشی, زۆری لەوجۆرە نهێنییانەی لەناخی دڵودەروونیدا حەشارداون و ئەوەی دەیخوێنێتەوە, دەبێتە ئاوێنەی ئەوەکانی خۆی. بەمجۆرە هەرچیرۆکنووسێك کەدەست بەنووسینی چیرۆکێك دەکا, دەبێ پێشەکی باری دەروونیی کەسانی, لەبیروهۆشی خۆیدا دیاری کردبێ و, نەخشەی بۆ چۆنێتی روونکردنەوەی بۆ خوێنەران کێشابێ.

6- وەسفکردن: ئەگەرچی وەسفکردن لەبنەڕەتەوە, شێوەی نووسینی رۆمانتیکییەتە, بەڵام ریالیزمییش پشتگوێی ناخا. ئەوی راستی بێ قوتابخانەی ریالیزمیی نوێ, لەرۆمانتیکییەت لەشێوەی نووسین و لەڕیالیزمی لەناوەرۆکدا پێکدێ. وەسفکردن بەشێکە لەشێوەی نووسین. واتە رازاندنەوەی نووسینەکەی لەئەستۆیە. بەڵام مەبەستی راستینە لەوەسفکردن, چەسپاندنی ئەو دیمەنانەیە لەبیروهۆشی خوێنەردا, کەبایەخێکیان لەچیرۆکەکەدا هەیە. وەك وەسفکردنی ئەو شوێنەی, دەبێتە شانۆی کارەسات و رووداوەکانی چیرۆکەکە. یادیمەنێکی ئەوتۆ کەکارێکی گەورە بکاتە سەر ئەنجامەکەی. کەوابوو وەسفکردن دەبێ لەجێی خۆیداو بۆ مەبەستێك بێ, نەك بێهوودەو بێپەیوەندی و تەنیا بۆ درێژەپێدان و ئارەزوویەکی خۆیی‌بێ, کەئەمە چیرۆکەکە بەرەو وشکی و رەقی دەباو, خوێنەر بێزاردەکا.جگە لەوەسفکردن, وردە قسەش هەندێجار پێویستە, بەمەرجێ لەشێوەی سەرنجی قووڵ یا لاقرتێیەکی بەهێز یا وتەیەکی کاریگەردابێ, نەك لەبابەتی ئامۆژگاری و دەرسداداندا, کەباوی نەماوەو ئێستا خەڵکی بایەخی پێنادەن. چاکتریش وایە لەنێوانی گاڵتەوگەپ یا توانجو پلارەوە بێ, نەك بەڕووتی. هەروەها ئەمەش نابێ جڵەوی بۆ شل بکرێ و بەدەمییەوە بدرێ, ئەگینا چیرۆکەکە دەچێتە شێوەی وتارێکی کۆمەڵایەتییەوە.

7- گفتوگۆ:

مەسەلەی گفتوگۆ لەچیرۆکدا, زۆر ناسکەو ئەو ئاسانە نییە وەك هەندێك تێی‌گەیشتوون. لێرەدا دوو شت زۆرگرنگن:

ا ـ ئەو گفتوگۆیەی لەنێوانی کەسانی چیرۆکەکەدا دەکرێ, دەبی ئاسایی‌بێ و دروستکراو نەیەتە بەرزەینی خوێنەر.

ب ـ قسەکردنی هەریەکەیان, لەگەڵ کەسایەتیی هەریەکەیاندا بگونجێ و, جۆری هەڵسوکەوت و بارە دەروونییەکەی بنوێنێ.

ئەوسا خوێنەر ماوەی نامێنێ، بیرلەوەبکاتەوە کەقسەکان هەموو سەرەڕای جیاوازیشیان، زادەی بیری تاکە کەسێکنکەچیرۆکنووسەکەیە. ئەمەش بێگومان دەبێتە مایەی سەرکەوتنی چیرۆکەکە.

هەندێ وردە سەرنجیتریش هەن، کەدەبێ ئیشارەتیان پێبدەم. وەك ئەوەی کەزۆر لەچیرۆکنووسانمان، هێشتا باش شارەزای ئەو نیشانانە نین، کەبۆ نووسین زۆر پێویستن و دەتوانم بڵێم: کارێکی گەورەی تێدەکەن. لەوانە:

1ـ نیشانەی سەرسوڕمان (!)

2ـ نیشانەی پرسیار (؟)

3ـ بۆشایی/ماوە پێدان (....)

4ـ خاڵ (.)

5ـ وێرگول (،)

6ـ چوونەسەری دێڕ بۆقسەکردن (ـ)

7ـ کەوانەی بچووك (( ))

8ـ کەوانەی گەورە ( )

9ـ چوونەسەری دێڕ/پەرەگراف

گۆڤاری بڵێسە ـ ژ/6 ـ ك2/ 1960

چیرۆك و چیرۆکی شانۆیی کوردی لەنیو سەدەی رابوردوودا

تێبینی: ئەم لێکۆڵینەوەیە بەو مەبەستە ئامادەکرا، سوودی بۆئەو راپۆرتە لێببینرێ، کەنیاز وابوو سەبارەت بەئەدەبی کوردیمان، پێشکەش بەکۆنگرەی نووسەرانی عێراق بکرێ. لێکۆڵینەوەکە کۆششی هەندێ لەنووسەرانیتری شارەکەشمانی تێکەڵاوە، کەلەکاتی خۆیدا لەرێگەی پرسیارلێکردن و خواستنی سەرچاوەوە، سوودم لێبینیون. بەتایبەتی ئەوانەی لەوکۆبوونەوانەدا بەشداردەبوون، کەبۆ خۆئامادەکردن بۆ کۆنگرە دەکران.

پێشەکی

باری رۆشنبیریی گەلی کورد لەو ماوەیەدا

ئیمپراتۆرێتی عوسمانی، کەبەشی هەرە گەورەی ناوچەکانی هەموو کوردستانی لەژێر چنگدا بوو، واتە کوردستانی تورکیاو عێراق و سووریا، لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە گرۆڵەی کەوتە لێژیو، رووی لەگیانەڵاکرد. لەلایەکەوە ئیمپریالیزمی رۆژئاوا، بەپەرۆشەوە خۆی بۆ

ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکوتاو، کەوتبووە هەڵپەی داگیرکردنی. لەلایەکی تریشەوە هەم میللەتانی ناوچەکە، زۆروجەوری سەدان ساڵەی عوسمانییەکان داخیکردبووە دڵیانەوەو، ئارەزووی ڕاپەڕینو ڕزگاربوون لەچنگیان پڕیکردبوون. هەم جەماوەری گەلی تورکیا خۆشی چاوی کرابۆوەو، ئەویش لەلای خۆیەوە بەرەو ڕاپەڕینێك دەچوو. بۆیە دەتوانین بڵێین کەتەختی سوڵتانێتی، خۆی لەخۆیدا بەجۆرێ کرمەڕێز بووبوو، کەڕوو لەڕزینو داتەپین بوو. ئینجا دیارە کەگەلی کوردیش وەك یەکێ لەکەلانی ژێردەستەی عوسمانییەکان، لەو حاڵە بەدوور نەبوو. ئەمیش لەلای خۆیەوە جموجووڵی تێکەوتو، گیانو هیواو ئاواتی نەتەوایەتی، کەموزۆر تیایدا سەریان هەڵدا. لە سەرەتاداو بەتایبەتی لەکوردستانی تورکیادا، کەخۆی ڕاپەڕینێکی تێدا بەرپابووبوو، هەلێکی تایبەتیو لەباری بۆهەڵکەوت. کۆمەڵەی (اتحادوترقی) جڵەوی ئەو ڕاپەڕینەیان گرتبووە دەستو، بەزۆر دروشمی بریقەدار، جەماوەری گەلی تورکی لەدەوری خۆی گردکردبۆوە. بیروڕای بەرامبەر بزووتنەوەی گەلانی ژێردەستەی ئیمپراتۆرێتی عوسمانیو بەتایبەتی عەرەبەکان، ناکۆك نەبوو. لەناوخۆشدا پشتگیریی گەلی کوردی مسۆگەر کردبوو. جەماوەری گەلی کورد خۆشی، لەدەوری چەند کۆمەڵەو ڕێکخراوێکی تایبەتیی خۆی کۆبووبۆوە، وەك کۆمەڵەی (هێڤی)و هەموو گیانێکی نەتەوایەتی، لەیەك ئامانجدا یەکی پێدەگرتنەوە. باری سیاسی تورکیا وەها بەڕێوە دەچوو، تا کۆمەڵەی(اتحادوترقی) لەساڵی(1908)دا، حوکمڕانیی تورکیای گرتەدەست. لەگەڵئەوەشدا ئەم وەرچەرخانە نەخشەی گشتیی سیاسەتی تورکیای نەگۆڕیو، وەها نەبوو وەك چاوەڕوانمان دەکرا.

بەهەرحاڵ لەو ساڵانەدا، واتە لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە تادوای جەنگی جیهانیی یەکەم، بزووتنەوەیەکی ڕۆشنبیریی فراوان، کەوتە ناو گەلی کوردەوە لەتورکیاو، لەگەڵیدا نووسین بەکوردیو ئەدەبی کوردی،لەڕێگەی ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوانەوە کەدەردەچوون، وەك ڕۆژنامەی کوردستانو گۆڤاری ڕۆژا کوردو هەتاوی کورد..هتد، بوژاندنەوەیەکی باشی تێکەوت کەدەتوانین بەماوەی یەکەمی بووژاندنەوەی نووسینو ئەدەبی کوردی دابنێین. لەئەنجامی کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمی جیهانیدا:

1- ئیمپراتۆرێتی عوسمانی بەتەواوەتی هەڵوەشا.
2- ئیمپریالیزمی ڕۆژئاوا ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی داگیرکرد.
3- عیراقو لەگەڵیدا کوردستانی عێراق، کەوتە ژێرچنگی ئیمپریالیزمی بەریتانییەوە.

جا باجارێ لەسەر باسی بزووتنەوە ڕۆشنبیرییەکەی کوردەکانی تورکیا بڕۆین. دەتوانین بڵێین کەدوای جەنگیش، بزووتنەوەی نەتەوایەتیی گەلی کورد لەتورکیا هەربەردەوام بوو. بگرە هەر لەپەرەسەندنو هەڵچووندابوو. تاوای لێهاتبوو کەمافی نەتەوایەتیی گەلی کوردو یەکالاکردنەوەی چارەنووسی، کەوتبووە بەردەمی کۆنگرە جیهانییەکانی دوای جەنگ، وەك گۆنگرەی (سیڤەرو

لۆزان). ئەمەش بێگومان ئەنجامی پەرەسەندنو بەهێزبوونی بزووتنەوە نەتەوایەتییەکەبوو, ئەگەرچی نیازو مەبەستی تایبەتیی ئیمپریالیستەکانیش, دەوری تێدا دەبینێ.

شانبەشانی راپەڕینە نەتەوایەتییەکە, بزووتنەوەی رۆشنبیرییش بەدەرچوونی ژمارەیەك گۆڤارو رۆژنامە, چ لەتورکیاو چ لەدەرەوەیدا وەك قاهیرەو لەندەنو سویسرا, هەربەردەوام بوو. بەڵام دوای شۆڕشەکەی ئەتاتورکو جێگیربوونی حوکمە فاشستییەکەی لەساڵی(1924)دا, ئیتر ئەو ماوەی بووژاندنەوە رۆشنبیرییەی گەلی کورد لەتورکیا کپ دەبێو, ئەنجامی هێرشو پەلاماردانی دڕندانەی رژێمی تەتاتورك بۆ سەر بزووتنەوەی نەتەوایەتیی گەلی کورد, پەردەیەکی رەشی بەسەرردادێ. ئیتر لەوکاتەوە بزووتنەوەکە, روو لەکوردستانی عێراقو بەتایبەتی ناوچەی سلێمانی دەکا, بۆچی؟!. چونکە:

1ـ داگیرکردنی عیراق لەلایەن ئیمپریالیزمی بەریتانیاوە, خۆی لەخۆیدا گۆڕانێك بوو بەسەر ژیانی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتیی عێراقدا هات.

2ـ ئەم گۆڕانە گەلی کوردیشی لەکوردستانی عێراقدا گرتەوە. ئینجا دیارە گۆڕانی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتی, بەحوکمی پێویست باری رۆشنبیریش دەگرێتەوەو, بواری بووژاندنەوەی بۆ دەڕەخسێنێ, بەتایبەتی کەدەرگای رۆشنبیریی بێگانەشی لێدەکاتەوە.لەلایەکەوە ئەدەبو نووسینی تازەی عەرەبەکان, بەهۆی ئەو پەیوەندییە تازەیەوە کەکەوتە نێوانەوەو, لەلایەکیتریشەوە ئەدەبو نووسینی گەلانی رۆژئاوا, لەڕێگای پەیوەندیی تازەی عیراقەوە لەگەڵیدا. بەمجۆرە لەناوچەی سلێمانیدا, بەدانانی چاپخانەو دەرکردنی رۆژنامەی (پێشکەوتن), بڵاوکردنەوەی رۆژنامەو گۆڤارو کتێبی کوردی دەستیپێکرد. هەر لەو ساڵانەدا(ژیانو ژیانەوەو ژینو کوردستانوئومێدی کوردستان) هاتنەکایەوەو, لەگەڵیاندا زمانو نووسینی کوردییش بووژانەوە. لەکاتێکدا لەوەبەر نووسین لەدامودەزگاکانی حکوومەتدا بەتورکیو, لەناوجەماوەردا بەفارسی بوو.

بەمجۆرە کوردستانی عێراقو بەتایبەتی ناوچەی سلێمانی, جڵەوی بزووتنەوەی رۆشنبیریو ئەدەبی کوردیی کەوتە دەستو, هەتا ئێستاش هەر بەدەستییەوەیە. بگرە رۆژ لەدوای رۆژ بەرەو پێشکەوتنو پەرەسەندنیش دەچێ. لەبەرئەوە لەسەرهەقین ئەگەر کردمانە کرۆکی لێکۆڵینەوەکەمان, بەتایبەتی کەباسەکەی ئێمە لەسنووری(30ـ 40) ساڵی رابوردووی سەرهەڵدانو گەشەکردنیدایە.

ئینجا پێش کۆتاییهێنان بەم پێشەکییە, دەبێ ئەوەش لەیاد نەکەین ,کەهەر لەو (40ـ 50) ساڵەدا, چەند شوێنێکیتری کوردەواری لەو بابەتە بزووتنەوەیەیان تێکەوتوە, لەوانە:

1ـ ئەریوان (یەریڤان): کەلەدوای شۆڕشی ئۆکتۆبەری سۆشیالیستییەوە دەستی پێکردوەو, هەتا ئێستاش بەردەوامە. ئێمە ئەگەرچی هێشتا بۆمان نەڕەخساوە بەرهەمی ئەوان بخوێنینەوە,

بەڵام لەپەرەسەندن و پێشکەوتنی دڵنیاین. چونکە ئەدەبێك لەژێر سایەی رژێمی سۆشیالیستیدا بەرهەم بهێنرێ، بێگومان دەبێ وەهابێ.

2 ـ شام: جەلادەت بەدرخان، کامەران بەدرخان، قەدری جان، رەوشەن بەدرخان، عوسمان سەبری، جگەرخوێن و زۆریتر، دەستەیەك نووسەری کوردن لەسووریا کەلەسالآنی(1930) بەدواوە، بەرهەمیان بەکوردی هەبووەو چەند رۆژنامەو گۆڤارێکیان دەرکردوە، وەك (هاوار/ 1933 ـ 1935/ جەلادەت بەدرخان) و (رووناهی ـ 1942) و(رۆژانو ـ 1943/ کامەران بەدرخان).

3 ـ مەهاباد: لەماوەی ژیانی کۆماری مەهابادا، کەبووە مایەی دەرچوونی رۆژنامەی کوردستان و، پێگەیشتنی دەستەیەك نووسەرو شاعیر وەك: مەلا محمد، صدیق ئەنجیری، غنی بلووریان، قومری و لەوەدابوو بزووتنەوەیەکی بەرفراوانی تێدا بەرپابێ، بەڵام بەلەناچوونی کۆمارەکە، بزووتنەوەکەش کپ بۆوە.

چیرۆکی کوردی لەو ماوەیەدا

بڵاوبوونەوەی گیانی نەتەوایەتی و نیشتمانپەروەری و شۆڕشگێڕی لەناو گەلی کورددا، گۆران و پێشکەوتنی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیری و، بەیەکداچوون و ئاڵۆزبوونی پێویستییەکانی ژیانی وەك هەموو ئەو گەلانەی، تیشکی شارستانێتیی سەدەی بیستەم کەمو زۆر گرتبێتییەوەو، دامەزراندنی چاپخانەو دەرکردنی گۆڤارو رۆژنامەو لەگەڵیاندا، بووژانەوەی دانان و وەرگێڕان و لەئەنجامدا پێشکەوتن و پەرەسەندنی زمانی کوردی و، ئینجا دروستبوونی پەیوەندی لەگەڵ ئەدەبی تازەی بیانی، ئەمانە هەمووپێکەوە بوونە هۆی سەرهەڵدانی چیرۆکی نوێ لەئەدەبی کوردیدا. چونکە بارودۆخێکی ئەوتۆیان پێکهێنا، کەرۆشنبیرانی کورد بیریان بەلای چیرۆکنووسیندا بچێ و وورییایان بکاتەوە، کەئەدەبەکەیان لەم بارەیەوە کووڕەو چارەسەرکردنی، پێویستییەکە لەئەستۆیان. نووسەرانی کورد لەسەردەمی تازەیاندا، ئاسۆی بیرو زانیارییان فراوانترو پەلهاویشتووتر بوو. سەرنج و وردبوونەوەیان دوورترو قووڵتربۆوە. چونکە ژیانی کۆمەڵایەتیی نوێیان ناچاری دەکردن. نووسەرانی کورد هەستیان بەوەکرد، کەکاتێ دەیانەوێ لەگیروگرفتەکانی کۆمەڵەکەیان بدوێن، تەنیا پارچە شیعرێك نایانگەیەنێتە ئامانج و مەبەست. بۆیە ناچاربوون روو لەبابەتێکیتری ئەدەب بکەن کەچیرۆك بوو. نووسەرانی کورد شانبەشانی ئەو دوولایەنە، ئەدەبی بیانییشیان ناسی و بەتایبەتی ئەدەبی گەلانی رۆژئاوا. سەیریان کرد چیرۆك لەڕیزی پێشەوەی ئەدەبەکەیاندایەو، ئەمانیش ئاواتێك لەو بابەتە بووە خولیایان.

ئینجا نووسەرانی کورد، چاپخانەو رۆژنامەو گۆڤاریان لەکایەدا بینی، کەماوەیان بۆ دەڕەخسێنێ ئەو چیرۆکەی دەینووسن، بیخەنە بەرچاوی هەزاران کەس. هەروەها هەستیان کرد کەزمانەکەیان لەبووژانەوەدایەو، بەرەو ئەوەدەچێ کەبەئاسانی مل بۆ نووسین بدا.

نووسەرانی کورد ئەمانەیان لەئاسۆی ئەدەبەکەیاندا بەدی دەکرد. یاوەکی‌تری بلّێین: ئەمانە خۆیان لەئاسۆی ئەدەبی کوردییەوە, نیشانی نووسەرانی کورد دەدا. بۆیە هەستی پێویستیی بوون‌و نووسینی چیرۆك, کەوتە بیروهۆشیانەوەو هانیدان کەخەریکی‌بن. بێگومان هیچ کارێك لەسەرەتادا, چاوەڕێی لێناکرێ بێکەموکووڕی‌و ناتەواوی بێتەکایەوەو, یەکسەر بگاتە لوتکەی سەرکەوتن. بەم پێیە چیرۆکیش کەلەئەدەبی کوردیدا سەری هەڵدا, لەسەرەتادا بریتی‌بوو لەتەنیا هەوڵ‌و کۆششێك لەبوارەکەدا.

کۆنترین چیرۆك کەبەرچاومان کەوتبێ, چیرۆکێکی درێژی(جمیل صائب)ە, کەبەزنجیرە لەرۆژنامەی(ژیان‌و ژیانەوە)دا بەناوی(لەخەوما)دا, لەساڵی(1925)دا بلاّوی کردۆتەوەو بەڕاستی دەهێنێ, بەسەرەتاو سەرهەڵدانێکی زۆر بەهێزوپتەو لەچیرۆکی کوردیدا ناوببرێ. چیرۆکەکە بۆ مەبەستێکی سیاسی نووسراوەو, ئەو مەبەستە هەرچۆنێك بێ تابلّێیت تیایدا سەرکەوتوە, بەتایبەتی کەخراوەتە چوارچێوەیەکی هونەریی رێکوپێکەوە. لەخوێندنەوەیدا بۆمان دەدەکەوێ کەنووسەرەکەی, شارەزاییەکی باشی لەهونەری چیرۆکنووسیندا هەبووە.

ئێمە کەباس لەچیرۆکی هونەریی ئەو ماوەیەمان دەکەین, دوو سەرچاوەمان لەبەردەستدا هەن. یەکەمیان: ئەو رۆژنامەو گۆڤارو کتێبانەی لەوە ماوەیەدا دەرچوون. دووەمیان: بەرهەمی دەستنووسی لەچاپنەدراوی ئەو نووسەرانەی لەژیاندا نەماون. لەبارەی یەکەمیانەوە دەتوانین بلّێین: تاکاتی دەرچوونی گۆڤاری گەلاوێژ, لەچیرۆکەکەی جمیل صائب زیاترهیچی‌تریان تێدانابینین, کەبەتەواوی بەلای هونەری چیرۆکنووسیندا ساغ ببێتەوە, لەگەڵ چیرۆکەکەی پیرەمێرددا(دووانزە سوارەی مەریوان), کەلەساڵی 933دا بەنامێلکەیەك بلاّوی‌کردۆتەوە. لەبارەی دووەمیشەوە, چەند نووسەرێکمان هەن کەخۆیان نەماون‌و چیرۆکیان هەیەو بلاّونەکراونەتەوە, وەك چیرۆکی(خەویێك)ی زێوەرو (لەسەر لوتکەی هەڤرێست)ی فایەق زێوەر. دیارە ئێمە لێرەدا ناتوانین هیچیان لەبارەوە بنووسین, تا رووناکی دەبینن.

لەگەڵ ئەوەشدا هەر لەو رۆژنامەو گۆڤارانەدا, شتێکی‌تر سەرنجمان رادەکێشێ کەپەیوەندیی بەچیرۆکنووسینەوە هەیە. ئەویش زۆر پارچە نووسینی ئەدەبییە, کەلەشێوەی پەخشاندان‌و دەتوانین بلّێین: لەبنەڕەتدا چیرۆکێکی کورتی ناتەواوی پێنەگەیشتوون. پیرەمێرد بەتایبەتی لەم نووسینانەی زۆرن. پوختەی مەبەست لەم بارەیەوە ئەوەیە, کەئەم پارچە نووسینە ئەدەبییانە, دەوری خۆیان لەپێگەیاندن‌و هاندانی ئارەزووی چیرۆکنووسیندا گێڕاوە.

لەدایکبوونی گۆڤاری گەلاوێژ لەساڵی(1939)دا, سەرەتای جووڵانەوەیەکمان لەبواری هونەری چیرۆکنووسیندا پێڕادەگەیەنێ. گەلاوێژ بۆ ماوەی دە ساڵ باڵاترین گۆڤاری کوردی بووەو, دەتوانین بلّێین کەلەو ماوەیەدا لێهاتووانە, ئاڵای ئەدەب‌و رۆشنبیریی گەلی کوردی هەڵگرتبوو. ئێمە ناڵێین گەلاوێژ ئەدەب‌و رۆشنبیریی گەلی کوردی بووژاندەوەو راپەڕاند, چونکە

ئەو ئەركە بەتەنیا گۆڤارێك نایەتەدیو وەكوو باسمان كرد, بەباری سیاسیو ئابووریو كۆمەڵایەتیی گەلەكە خۆیەوە بەستراوەتەوە. بەڵام دەتوانین ئەوە بڵێین كەگۆڤاری گەلاوێژ لەسەردەمی گونجاوی خۆیدا سەریهەڵداو, ئەركە مێژووییەكانی خۆی بەجێهێناو یەكێكیش لەوانە, هەوڵدانیبوو بۆ پڕكردنەوەی ئەو بۆشاییەی لەئەدەبی كوردیدا هەبوو, كەئەویش هونەری چیرۆكنووسین بوو. گۆڤاری گەلاوێژ لەدوو سەرەوە هانی چیرۆكنووسینیدەدا. یەكەمیان: بلاوكردنەوەی بەرهەمی چیرۆكنووسەكانی خۆمانو دووەمیان: بلاوكردنەوەی وەرگێڕدراو لەچیرۆكی بێگانە, كەدەبووە مایەی ڕێنیشاندانو شارەزاییپەیداكردن بۆ چیرۆكنووسەكانمانو, خۆشكردنی گڕی ئارەزوویان لەهونەرەكەدا.

لاپەڕەكانی گۆڤاری گەلاوێژ, دەستەیەك نووسەری راكێشایە كۆڕی هونەری چیرۆكنووسینەوە. لەناویاندا دووانیان كە(ابراهیم احمدو شاكرفتاح)ن, ریزی پێشەوەیان داگیركرد. ئینجا لەگەڵیاندا زۆر ناویتر دەكەونە بەرچاو وەك: مصفی صائب, نوری. س, علادین سجادی, فایق كاكەمین, ع.ح, ف.م, م.محمود, كەهەریەكەیان چیرۆكێك یا دووانیان بلاوكردۆتەوەو, ئیتر بێدەنگ بوون. جا سەرنجدانێك بۆ بەرهەمی ئەم چیرۆكنووسانەمان, بۆمانی دەردەخا, كەباری كۆمەڵایەتی شێوەی گشتییانەو, كرۆكی باسەكانیان, گیروگرفتە كۆمەڵایەتییەكانە. لەڕووی هونەرییشەوە خراپ نینو, بگرە بەرهەمی جوانیشیانتێدایە.

جگە لەچیرۆكەكانی گۆڤاری گەلاوێژ, هەندێكیتریش هەر لەو ساڵانەدا بەنامێلكە بلاوكراونەتەوە. لەوانە سێ بەرهەمی(ئازاد ـ محمود احمد) بەناوی (گوڵاڵە)و(ئادەمیزاد لەسایەی دەرەبەگیا)و(بەهەشتێكی ونبوو)وەوە. ئێمە ئەگەر نەتوانین دە ساڵەی تەمەنی دەرچوونی گۆڤاری گەلاوێژ, بەماوەی گەشەسەندنو پێگەیشتن لەچیرۆكی هونەریی كوردیدا دابنێن, دەكرێ بڵێین كەلەو ماوەیەدا هونەری چیرۆكنووسین, جێپێیەكی بۆخۆی لەئەدەبی كوردیدا كردەوەو, نووسەرانی كوردیشیچاكتر لێبەئاگاهێنا, كەدەبێ بایەخی زیاتری پێبدەن.

هەروەها لەپێنج شەش ساڵی پێشوودا, دووبارە هونەری چیرۆكنووسینمان جووڵانەوەیەكیتری تێكەوتوە, كە تازەترو بەجۆشترو فراوانترە وەك لەسەردەمی گۆڤاری گەلاوێژ. لەم ساڵانەدا چیرۆكمان بەوەوە نەوەستاوە,كەتەنیا لەڕۆژنامەو گۆڤارەكاندا بلاوبكرێتەوە, بەڵكو چۆتە دووتوێی نامیێلكەو كتێبیشەوەو, ئەمەش ئەنجامی زۆریی بەرهەمو زیادبوونی ژمارەی چیرۆكنووسەكانمانە. لەم ساڵانەدا زۆر چیرۆكنووسیترو, بەنیازو هیواو ئاواتی فراوانترو بەرزترو, بەتینوتوانایەكی باڵاترەوە هاتنەكایەوە. وەك (محرم محمد امین, مصگفی صالح كریم, محمد مولود مەم. جمال بابان, محمد صالح سعید, عبدالله میدیاو ..هتد), ئەمە لەگەڵ بەردەوامیی (شاكر فتاح)دا بەبلاوكردنەوەی (ژینی نوێ), كەبریتییە لەچەند چیرۆكێكی كورتو شانۆگەرییەكو, بێدەنگبوونی(ابراهیم احمد) ئەگەر چی نامێلكەی (كوێرەوەری)ی بلاوكردۆتەوە,

کەچیرۆکەکانی ناو گۆڤاری گەلاوێژن واتە لەوەوبەر بڵاوکراونەتەوە. بەمجۆرە ناچارین بڵێین کەبەردەوامیی ئەو لەسەر چیرۆکنووسین, خزمەتێکی گەورەی بەئەدەبی کوردی دەگەیاندو, ئەو بێدەنگبوونەی(ئیتر لەبەر هەر هۆیەك بێ) بۆتە مایەی زیانێکی گەورە.

دەگەڕێینەوە سەر بەرهەمی چیرۆکنووسەکانی ئەو ساڵانەی دواییمان‌و دەڵێین: لەگەڵ ئەوەشدا کەچ لەماناو باسەکانیداو چ لەشێوەی نووسینیدا, هەنگاوی باشی بۆ پێشەوە,ناوەو لەبەرهەمی پێشوو بەجۆشترو فراوانترو پتەوترە, بەڵام هێشتا لەتوێژاڵێکی ئەم هونەرە بایەخدارە بەولاوە نییە, کەئێستا لەم سەدەی بیستەمەدا ڕێزی پێشەوەی لەئەدەبدا داگیرکردوە. هێشتا دووکەموکووڕیی زۆرگرنگ لەو بەرهەمانەدا دەبینین. یەکەمیان: رووکەشی‌و ساکاریی ئەو باسانەی چیرۆکەکان لێیان دەدەوێن. دووەمیان :کزیی شێوەی تایبەتیی کوردەواری لەباسەکاندا. هەردووکیشیان لەوەوە هاتوون, کەچیرۆکنووسەکانمان تائێستا نەیانتوانیوە بەتەواوی بچنە ناوجەرگەی جەماوەری گەلی کوردەوەو, ببنە ئاوێنەی دڵو دەروونی. خۆشی‌و ناخۆشی‌و هیواو ئاوات‌و گیروگرفتەکانی تۆماربکەن‌و, بیانخەنە چوارچێوەی چیرۆکێکی هونەریی بەرزەوە. چیرۆکنووسانی کورد پێویستیان بەوە هەیە, بەباسێکی رووکەشیی ساکار رازی‌نەبن‌و, بەپێی قووڵیی هیواو ئاوات‌و مەبەست‌و نیازی ناخی دەروونی جەماوەری گەلەکەیان قووڵتری بکەنەوە, بەتایبەتی ئەو جەماوەرەی کەدواڕۆژی رووناکی لەئاسۆوە دیارو روونە. دەبێ وردتر سەرنج بدەن‌و بکۆڵنەوەو, کەلوقوژبنی ژیانی گەلەکەیان بۆباسی چیرۆکەکانیان بپشکنن. چونکە ئەو لایەنەی کەئاشکراکردنی سوودبەخش بێ‌و زۆربەی جەماوەر هەستی پێناکەن , لەو کەلوقوژبنانەدا حەشاری خواردوە. باس کردنی دەردی هەژاری بەبارە رووکەشییەکەیدا چیرۆکەکە سەرناخا, بەڵکوو یەکالاکردنەوەی ئەو دەردە سەری‌دەخا. باسکردنی دڵداریی کوڕە هەژارێك‌و کچە دەوڵەمەندێك‌و بەیەك نەگەیشتنیان هەروا بەساکاری, نرخێکی ئەوتۆ بەچیرۆکەکەنادا. بەڵکوو وەختێك نرخی تەواو پەیدادەکا, دیوە شاراوەکەی باسەکەی تێدا لەڕووبخرێ کەچینایەتی کۆمەڵەو, رقوکینەی جەماوەریشی بەرامبەر بەوکۆمەڵە چینایەتییە پێببزوێنرێ.

هەروەها چیرۆکنووسانمان پێویستیان بەزانیارییەکی فراوان, لەبارەی هونەری چیرۆکنووسینەوە هەیە. ئێمە دەبێ پێ لەوەبنێین کە ئەدەب‌و زمانەکەمان خۆیان هێندەیان کەموکووڕی تێدایە, کەلەزۆر لاوە دەبنە کۆسپ لەڕێگەی چیرۆکنووسەکانماندا. بەڵام هێندەش هەیە کەئێستا هەموو نوسەرانی کورد, بەقۆناغێکی مێژووییدا تێدەپەڕن کەئەرکێکی دوولایەنەیان بەرامبەر بەئەدەبەکەیان دەخاتە سەرشان, ئەرکی پێشەکەشکردنی بەرهەم بەحوکمی ئەوەی دەستەی نووسەرانی گەلەکەیانن, ئەرکی چارەسەرکردنی کەموکووڕیەکانیش شانبەشانی جێبەجێکردنی یەکەمیان. کەوابوو شکایەتی حاڵ بەدەست ئەو کەموکووڕییانەوە, وەك ئەوەی گوایە زمانەکەمان لەڕادەیەکی پێشکەوتنی ئەوتۆدا نییە, کەمل بۆ دەربڕینی هەموو نیازو

مەبەستەکانو..هتد بدا, نامانگەیەنێتە ئەنجام. بەڵکوو پێویستە خۆمان ماندووبکەینو, هەمیشە چاومان لەدواڕۆژێکی رووناك بێ بۆچیرۆکی کوردی. چاومان لەو رۆژەبێ کەچیرۆکمانی تێدا شان لەشانی چیرۆکی گەلە پێشکەوتوەکان دەدا, ئیتر سا لەسەردەستی ئێمەدابێ یا نەوەکانی دوای ئێمە.

دواشت کەباسی بکەین, بزووتنەوەی چیرۆکنووسینمانە لەدوای شۆڕشی (14 تەمووز)ەوە. بێگومان ئەوە بڕاوەتەوە کەشۆڕشێك بوو عێراقی لەپلەیەکەوە بردە پلەیەکی لەپێشتور, کەشۆڕشەکە شۆڕشی هەموو گەلی عەرەبو کوردەو, لەئەنجامدا ئەدەبی کوردی لەکوردستانی عێراقدا, پەردەی تاریکیو کپیو ئیرهابی رەشی سەردەمی گۆڕکراوی لەسەر لاچوەو, سەردەمێکیتری بۆهەڵکەوتوە کەماوەی نەشونماکردنو بووژاندنەوەیەکی ئەوتۆی بۆ رەخساوە, کەهەرگیز لەوەبەر بۆی نەڕەخساوە. ئینجا هەقمانە بپرسین: کواو کامەیە ئەو بووژاندنەوەو نەشونمایە؟!. لەبەرئەوەشی کەمن لێرەدا بەتایبەتی لەچیرۆکی کوردی دەدوێم, رووی دەمم لەچیرۆکنووسانمان دەکەمو لەگەڵ کەمی ژمارەشیاندا دەپرسم: کوا کامەیە؟!. بۆ وەرامیش من لەلای خۆمەوە دەڵێم: ئەوە نییە کەدەبوو هەبێ. کێیتر رای بەپێچەوانەی منییەوەی هەیە, بابفەرمویو ئەوەیان باسێکیترەو وەختێکیتری بۆلێدوان پێدەوێ.

چیرۆکی شانۆیی کوردی لەو ماوەیەدا

بێگومان نووسین بۆ شانۆ وەختێك لەدایك دەبێو دێتە کایەوە, کەشانۆو هونەری تەمسیلکردن لەبەرچاوبنو هەست بەپێکهاتنیان کرابێ. جا رۆشنبیرانی کورد یەکێك لەوشتانەی هەستیان بەپێویستیی بوونیکرد, شانۆو هونەری نواندن بوو کەدیارە ئەمەش چیرۆکی تایبەتی خۆی دەوێ. بەمجۆرە پێویستیی نووسین بۆ شانۆ, خۆی بەسەر نووسەرانی کوردا سەپاندو, دەریخست کەدەبێ جێگەیەکی لەئەدەبی کوردیدا بۆتەرخان بکرێ . ئێمە ئەگەرچی لێرەدا باسمان تەنیا لەچیرۆکی شانۆییە, لەگەڵ ئەوەشدا ناچارین لەپاڵ هونەرەکانیتری شانۆدا لێیبدوێین, چونکە یەك بەیەکترەوە بەستراون. یەکەم چیرۆکی شانۆییشمان (مەمی ئالان)ی (عبدالرحیم رحمی)یە کەکوردێکی کوردستانی تورکیایە. باسی چیرۆکەکە هەر لە(مەمی ئالان)ی فۆلکلۆرییەوە وەرگیراوە, کەدەڵێن گوایە (احمدی خانی)ش باسی (مەمو زین)ی هەرلەوەوە وەرگرتوە. من بەشبەحاڵی خۆم نەمدیوە. بەڵام ئەو بەڕێزانەی دیویانەو خوێندویانەتەوە, وای باس دەکەن کەچیرۆکێکی شانۆیی سەرکەوتوەو, شێوە درامییەکەی هێندە بەهێزو کاریگەرە, کەنرخێکی گەورەی دەداتێو دەیخاتە ریزی شانۆییە سەرکەوتوەکانەوە. ئەوەش نابێ لەیاد بکەین کەعبدالرحیمی رحمی, یەکێك بووە لەوکوردە دلێرانەی تورکیا, کەخۆی لەپێناوی ئازادیو

سەربەخۆیی نەتەوەکەیدا کردۆتە قوربانیو, بەدەستی کەمالییەکان لەناوچووە. هەروەکو یەکێك بووە لەنووسەرە بەتواناکانی گەلی کورد لەتورکیا لەسەردەمی خۆیدا.

لەباسی پێشوومانداوتمان کەلەدوای داگیرکردنی عێراقەوە لەلایەن ئیمپریالیزمی بەریتانییەوە, بووژاندنەوەی رۆشنبیریو ئەدەبی کوردی روو لەکوردستانی عێراق دەکا. جا لەگەڵیدا جوولانەوەی هونەری سەرشانۆش, دەست پێدەکاو دێتەکایەوە, بەتایبەتیلەشاری سلێمانیدا لەسالانی(1938=1939) وە, کەچەند شانۆگەرییەکی مێژوویی پێشکەش کراون وەك: سەلاحەدینی ئەیوبیو کەریم خانی زەندو لەم بابەتە. دیارە ئەم جوولانەوەیە بۆتە هۆی وریاکردنەوەی نووسەرانو, هاندانیان بۆ نووسین بۆ شانۆ. بۆیە بەدووری نازانم کەپیرەمێرد لەئەنجامدا چیرۆکە شانۆییەکەی(پییەسیتەمسیلیەکی راستی تەئریخیە)ی لەساڵی(1942)دا نووسیبێ, کەبەنامێلکەیەك بلاویکردۆتەوە. هەروەها(أ.ب. هەوری)ش لە(دڵداریو دادپەروەری)دا, کەئەمیش هەر لەوساڵەدا بەنامێلەکەیەك بلاویکردۆتەوە. ئینجا لەسالانی(1947=1949)دا , جوولانەوەیەکیتر بەرپابووە. لە(1947)دا بەنیازی یارمەتیدانی لێقەوماوانی بوومەلەرزەکەی شاری (پێنجوێن), ئۆپەرێتە شیعرییەکەی مامۆستا گۆران (گوڵی خوێناوی), بەدەستکارییەوە لەسەر شانۆ تەمسیل کرا. لەدووساڵی(1948ـ 1949)دا, کەلەئەنجامی هەڵچوونی بزووتنەوەی نیشتیمانیدا, تۆزە سەربەستییەکی دیمکراتی سەنرابوو, چیرۆکی تەمسیلیی (تێکۆشانی رەنجبەران), کەلەچیرۆکی (کەرەلۆتیی مەنووچەر) ی مامۆستا ابراهیم احمدەوە وەرگێرابوو, پێشکەش کراو تائێستاش لەیادی جەماوەری سلێمانیدا دەژی.

هەروەها لەساڵی(1952) وە, جوولانەوەکە دیسان دەست پێدەکاتەوە, هەتا ئێستا بەردەوامە. ئەو شانۆگەرییانەی لەم سالانەدا لەسلێمانیدا پێشکەش کراون ئەمانەن.

1ـ بروسکەو شیرین	رووف یحی	1952
2ـ دەستی ماندوو لەسەرسکی تێر	نوری وەشتی	1954
3ـ ئافرەتو نوشتە	کامل ژیر	1955
4ـ کاوەی ئاسنگەر	کامەران موکری	1957
5ـ مەموزین	ــــ	1957
6ـ چۆن بووم بەهونەرمەند	امین میرزا کریم	1958
7ـ تاوانی چیبوو	مصگفی صالح کریم	1958
8ـ رەهێڵە	کامەران موکری	1959
9ـ کچە نەغەدەییەکە	کامەران موکری	1959

بەمجۆرە دەبینین کەلەم ساڵانەی دواییماندا, جووڵاندنەوەیەکی شانۆیی باشیان تێدا پەیدابووە, لەبەرهەمێکی زۆر لەژمارەداو پێشکەوتووتر لەڕووی هونەرییەوەیان پێشکەش کراون , بەتایبەتی لەدوای شۆڕشی(14 تموز)ەوە کەدەتوانین بڵێین: لەلایەنەکانی‌تری بزووتنەوەی رۆشنبیریمان لەپێشتربوو. جگە لەوچیرۆکە شانۆییانە, کەزۆربەیان تەنیا لەسەرشانۆ تەمسیل کراون‌و لەچاپ نەدراون, ژمارەیەکیشمان هەن کەچاپ کراون‌و, تائێستا بەتەمسیل لەسەرشانۆ پێشکەش نەکراون. لەوانە: (داد پەروەری)ی مامۆستا شاکر فەتاح, کەئەمساڵ لەنامێلکەی (ژینی نوێ)دا بڵاوی کردۆتەوەو (عەلی ئەفەندی)و(رووخا) ی مامۆستا نەریمان.

ئەمە کورتەی جووڵانەوەی هونەریی سەرشانۆمان بوو, لەماوەی (40ـ50)ساڵی رابردووماندا. جا ئێستا باجووڵانەوەکە وردبکەینەوەو بزانین نیشانەکانی چین..

1ـ شێوە گشتییەکەی تائێستا قوتابییانە بووە. واتە لەقوتابییان‌و مامۆستایانی قوتابخانەکان وەشاوەتەوە.

2ـ بەدرێژایی مێژووی تائێستای, تەنیا یەك رێکخراو دەبینین لەدەرەوەی سنووری چالاکیی قوتابیاندابێ‌و, ئەویش کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانە لەسلێمانی کەلە(1955)دا دامەزراوەو, تائێستاو لەوتەمەنە کورتەیدا, هێشتا نەیتوانیوە ئەو ئەرکە بەجێ‌بێنێ کەلێی‌چاوەڕوان دەکرا.

3ـ جووڵانەوەیەکیش کەقورساییەکەی لەسەرشانی قووتابیان بێ, بێگومان چاوەڕێی ئەوەی لێناکرێ کەبەرفراوان‌و پێگەیشتووبێ‌و لەڕادەی بەدیهێنانی دروشمی (شانۆ قوتابخانەی گەلە)دابێ, چونکە بە تەبیعەتی حاڵ ئەو تواناو ماوەیەیان نابێ, کەئەم دروشمە بکەنە ئامانج‌و بەدی‌بهێنن, ئەگەرچی لەم رووەوە درێغیشیان نەکردوە.

جا هەرکاتێك بزووتنەوەی شانۆییمان لەم سنوورە چووە دەرەوەو, لەشێوە هونەرییەکەیدا تایبەتمەندیی خۆی سەلماندو, تیپ‌و رێکخراوو کۆمەڵەی تایبەتیی خۆی پێکهێنا , ئەوکاتە رادەی چیرۆکی شانۆییمان بەرزدەبێتەوەو پەرەدەسێنێ. بێگومان ئەمەش بەپێشکەوتنی گەلەکەمانەوە لەهەموو بارەیەکی ژیانەوە بەستراوەتەوەو دیسان ئەمیشیان, پەیوەندیی بەبارودۆخی سیاسی‌و ئابووری‌و کۆمەڵایەتیی وڵاتەوە هەیە. دواجار نابێ ئەوەش فەرامۆش بکەین, کەئەو تەمسیلییانەی لەرادیۆوە پێشکەش دەکرێن, پەیوەندییان بەم باسەمانەوە هەیەو, لەم بارەیەوە دەڵێین: ئەمانیش لەلای خۆیانەوە, هاوبەشی لەنزیککردنەوەو ئاشناکردنی گوێگرانیان بەهونەرەکە دەکەن, واتە دەوری خۆیان لەهاندانی نووسیندا بۆ شانۆ دەبینن.

گۆڤاری بڵێسە ـ ژ/ 9, 10ـ نیسان, مایس / 1960

ناوی کەسانی چیرۆکمان چۆن هەڵبژێرین؟.

لەزۆربەی چیرۆکەکانماندا، دیاردەیەکی سەیر سەرنجم رادەکێشێ!. دیاردەکە ئەوەیە کەبابڵێین: چیرۆکێك بەمجۆرە دەست پێدەکا:

(ئاسۆ پیرێکی پەککەوتەی ناو گەڕەکەکەمان بوو، کەسەری بچوایە نوێژی نەدەچوو..هتد). من ئەوی راستی‌بێ کەلەخوێندەنەوەی چیرۆکێکدا شتێکی وەهام بەرچاودەکەوێ، هەرخێرا لەدڵدا دەڵێم: ئەم برا چیرۆکنووسە لەبنچینەیەکی گرنگی هونەری چیرۆکنووسیندا، نەشارەزایی خۆیم پێرادەگەیەنێ کەچۆنێتیی هەڵبژاردنی ناوی کەسانی چیرۆکەکەیە، چونکە لەو باوەڕەدانیم کەئێستا لەهەموو کوردستانی بچووك‌و(گەورەشماندا)، بتوانیت کوڕێکی تەمەن(65–70)ساڵی بدۆزیتەوە، کەناوی (ئاسۆ)بێ.

هەڵبژاردنی ناوی کەسانی چیرۆك، هێندە ئاسان نییە وەك هەندێ لەبرا چیرۆکنووسەکانمان تێی‌گەیشتوون. من بەشبەحاڵی خۆم بەدەست هەڵبژاردنی ناوی کەسانی چیرۆکەکانمەوە زۆرماندوودەبم‌و، هەمیشە تەقەلادەدەم ناوەکە پڕ بەپێستی ئەو کەسەبێ، کەلەزەینی خۆمدا نەخشەم بۆجۆری جموجووڵ‌و جێگەو پایەوپلەی لەکۆمەڵدا کێشاوە. بەلای منەوە خراپ هەڵبژاردنی ناوی کەسانی چیرۆك، راستەوخۆ کاردەکاتە سەرهەست‌و بیروهۆشی خوێنەرو، زوو تێی‌دەگەیەنێ کەئەو لەو چیرۆکەدا، کارەسات‌و بەسەرهاتی کەسێکی راستەقینەی ناو ئەم ژیانە ناخوێنێتەوە، بەڵکو هی‌کەسێکە کەدەسکردی چیرۆکنوسێکەو، بەپێی حەزی ئەو ناوی نراوە(ئاسۆ)، لەبریی ئەوەی(خاڵە عەوول)بێ کەئەمیانی بۆدەگونجێ. دیارە ئەمەش لەو نیازە پاکەوە هاتوە، کەگوایە زمانەکە لەوشەو ناوی بیانی پاك دەکاتەوە. بەبڕوای من چیرۆکنووسەکانمان لەئێستادا، بۆ ئەوەی خۆیان لەو خراپ هەڵبژاردنەی ناوی کەسان بەدووربگرن، دەتوانن پەیڕەوی ئەم چەند تێبینییە بکەن:

یەکەم: بەکارهێنانی ناوە عەرەبییەکان لەقاڵبە کوردییەکانیدا، بۆ کەسانی بەتەمەنداچووی لەبیست ساڵی بەرەوژوورتر وەك: (حەمە، عەوول، مچە، سالە، خولە، ئایشێ، فاتە..هتد).

دووەم: بەکارهێنانی ناوی کوردیی کۆن بۆپیرولاو، بەمەرجێ ئاگاداریی پایەوپلەی کۆمەلأیەتیی کەسەکە بکرێ. وەك: (بارام، شاسوار، سەرحەد، وەیسی، گوڵچین ،خاوەر، خەرامان..هتد).

سێیەم: بەکارهێنانی ناوی کوردیی نوێ بۆنەوەی نوێمان، کەتەمەنیان لەبیست ساڵ خوارترە. وەك:(ئاسۆ، نەوزاد، بەختیار، گەلاوێژ، ژیان، ئاواز،..هتد).

وەکی‌تر بەباشی دەزانم کەئاگاداریی ئەم تێبینییانەش بکەن:

یەكەم: زۆربەی هەرە زۆری جوتیارانمان تائەم ساتە (لەكوردستانی لای خۆماندا)، منداڵانیان بەناوی عەرەبییەوە ناودەنێن، كەوەك وتمان لەئەنجامدا دەچێتە قاڵبی كوردیی تایبەتییەوە.

دووەم: ئەم ڕێژەیە لەناو كرێكاران و زەحمەتكێشانی شارەكاندا، كەم دەبێتەوەو كەسانی چاووبیركراوەیان، ڕوو لەناوی كوردی دەكەن.

سێیەم: لەلای ڕۆشنبیرو خوێندەوارانمان، ئەم ڕێژەیە بەتەواوی كەم دەبێتەوەو ناونانی منداڵیان، ڕوو لەكوردییەكی پەتی دەكا.

ئەم شەش تێبینییە بەلای منەوە، یارمەتییەكی باشی چیرۆكنووسە تازە پێگەیشتووەكانمان، لەمەسەلەی هەڵبژاردنی ناوی كەسانی چیرۆكەكانیاندا دەدا. ئەمە بێگومان ئەگەر وریایی و شارەزایی چیرۆكنووسەكان خۆشیانی چووە پاڵ.

گۆڤاری بەیان - ژ/3- نیسان/1970

پیرەمێردی چیرۆكنووس

بەلای منەوە ئەگەر پیرەمێردی شاعیرو ڕۆژنامەنووس و، پیرەمێردی ئاهەنگی ساڵانەی نەورۆز تا ڕادەیەك هەقی خۆی درابێتی و باسی كرابێ، ئەوا پیرەمێردی چیرۆكنووس تا ئێستا زۆر كەم لێی كۆڵراوەتەوە. پیرەمیرد لەم مەیدانەیتری ئەدەبدا، لەچاو پلەی ئەو وەختەی هونەری چیرۆكنووسینماندا، بەرهەمێكی فراوان و بایەخداری هەیەو، لەم ڕووەوە خزمەتێكی گەورەی ئەدەبی نەتەوەكەمانی كردوە. جارێ بابزانین بەرهەمەكانی لەم مەیدانەدا كامانەن؟.

1- دووانزە سوارەی مەریوان.

2- مەحموود ئاغای شیوەكەڵ.

3- شەریف هەمەوەند.

4- ژمارەیەكی زۆر كورتە چیرۆك لەگۆڤارو ڕۆژنامەكاندا، بەتایبەتی (گەلاوێژ).

5- لەپاڵ ئەوانەدا چیرۆكی(كەمانجەژەن)یشی لەتوركییەوە كردوە بەكوردی.

6- هەروەكو (مەم و زین)ەكەی ئەحمەدی خانییشی گۆڕیوەتە سەر شێوەی سۆرانی و، خستوویەتیە قاڵبی چیرۆكی شانۆییەوە.ئینجا تەنیا سەرنجێك لەلیستەی ئەم بەرهەمانە دەریدەخا، كەپیرەمێرد چ هاوبەشییەكی گەورەو بایەخداری، لەمەیدانی چیرۆكنووسیندا كردوەو لەقۆناغێكیشدا، كەئەم بابەتەی ئەدەب هێشتا تازە لەئاسۆی ئەدەبەكەمانەوە تروسكەی دەدا. ئاشكرایە كەهەر سێ چیرۆكەكەی (دووانزە سوارەی مەریوان و مەحموود ئاغای شیوەكەڵ و شەریف هەمەوەند)، سێ كارەساتی مێژوویین و لەوەبەر دەماودەم وەك سێ ڕووداوی پڕ

لەئازایەتیو مەردایەتی, لەناو خەڵکیدا باس کراون. بەڵام پیرەمێرد دەستپێشکەریی‌کردوەو, لەقاڵبێکی ئەدەبیدا تۆماری کردوون.

جا ئەو کەلەو وەختەدا سەرنجی بۆ چیرۆکی مێژوویی چووبێو, ئەو بەرهەمە زۆرەی بۆ ئەو کاتە لێبەرهەم هێنابێ, بێگومان دەبێ شایانی باسکردنو لێدوان بێ, بەتایبەتی کەدەبینین دوای ئەو گوایە هونەری چیرۆکنووسینمان چەند قۆناغێك چۆتە پیشەوەو پەرەی سەندوە, کەچی کەسێك تا ئێستا وەك ئەو بیری بۆ ئەوە نەچووە, روو لەنووسینی چیرۆکی مێژوویی بکا, لەگەڵ ئەوەشدا کەئەم بابەتە چیرۆکانە بۆ پلەی ئێستای نەتەوەی ئێمە, گەلێ پێویستەو زۆریش سوودبەخشە.

وەکی‌تر لەبەرئەوەی کەپیرەمێرد ئەو بایەخە زۆرەی بەچیرۆك داوە, بەپێویستی زانیوە نموونەیەکیش لەچیرۆکی بێگانە , بخاتە پیش چاوی خوێنەرانی کورد. بۆ ئەم مەبەستە (کەمانچەژەن)ی ئەلفرێد مۆلەری هەڵبژاردوەو کردویێتی بەکوردی. لەملای‌تریشەوە(مەمو زین)ی ئەحمەدی خانیی لەمەڕ خۆمانی لەشێوەی چیرۆکدا, گۆڕیوەتە سەر شێوەی سۆرانیو هەوڵی‌داوە بۆ سەر شانۆ دەست بدا. بەمجۆرە دەبینین کەپیرەمێرد چیرۆکی شانۆییشی فەرامۆش نەکردوەو, هەوڵی‌داوە نموونەی ئەمجۆرە چیرۆکەش بێنێتە کایەوە.

جگە لەمانە زۆر کورتە چیرۆکی هەن, کەلەرۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکانداو بەتایبەتی لەگەلاوێژدا بڵاوی‌کردوونەتەوە. ئەمانە بەڕای من ئەگەرچی کارەساتی هەر یەکەیان باسی چیرۆکێکی کورتی تەواوە, بەڵام لەڕووی هونەری چیرۆکی کورتەوەو بەپێی زانیاریی ئێستای ئێمە لەم بارەیەوە, ناتەواوییان تێدا هەیەو پتر شێوەی پارچە پەخشانی رازاوەیان تێدا دەردەکەوێ وەك لەکورتە چیرۆك.

دواجار دەبێ ئەوەش بخەینە پێش چاو, کەبەسەربردنی پتر لەبیست ساڵ لەتورکیاداو, لەو رێگەیەوە چاوهەڵهێنان بەبەرهەمی ئەورووپادا لەڕووی هونەری چیرۆکنووسینەوە, پیرەمێردی هان داوەو رێگای بۆ خۆش کردوە, کەئاوەهاو بەو گورجوگۆڵییەوە رووبکاتە چیرۆکنووسین.

ئەم نووسینەم تەنیا باسکردنێکی سەرپێی‌بوو, بەو نیازەی سەرنجی نووسەرو رەخنەگرەکانمانی بۆ رابکێشمو, قەت نابێ بەلێکۆڵینەوە لەقەڵەم بدرێ.

رۆژنامەی(هاوکاری) ـ ژ/24ـ 1970/6/20

چەند سەرنجێکی سەرەتایی
لەبارەی کاتو شوێنەوە
لەهونەری چیرۆکنووسیندا

ئایا مەبەست لەکاتو شوێن لەهونەری چیرۆکنووسیندا چییە؟. مەبەست لەکات ماوەی روودانو بەسەرچوونو کۆتاییهاتنی کارەساتەکانی هەر چیرۆکێکە. واتە کات لەسێ شێوەدا, یاوەك سێ پلە دەچێتە ژێر رکێفی هەستپێکردنی چیرۆکنووسەوە کەئەمانەن:

یەکەم: رووداني کات: بەڵام ئایا رووداني کات هەروا بەڕووتیو, بێبەستنەوەی بەزنجیرەیەکی لەژمارەنەهاتووی قووڵایی مێژووەوە, بەگیردێتو دەستی دەخرێتەسەر؟!. هەرگیز نا!..چونکە ئەو ساتەی تۆ لەماوەیەکی دیاریکراودا, دەیکەیت بەساتی دەستپێکردنی رووداني کارەسات, بەمێژوویەکی هێندە کۆنەوە بەندە, کەمەگەر تەنیا زانیاریی هەرە پێشکەوتووی ئەم سەردەمە بتوانێ,تروسکەیەکمان لەبارەی ئەو سەرەتایەوە پێڕابگەیەنێ.

دووەم: بەسەرچوونی کات: لەمیاندا راستە کەچیرۆکنووس دەتوانێ, هەستی تەواوی پێبکاو, سنوورێکی بۆ بکێشێ, چونکە لەساتی حاڵی حازری هەستکردنی خۆیدا روودەدا. بەڵام ئایا ئەو لەو سنووربۆکێشانەدا بێسنوور سەربەستە؟!. یا ئەو دەسەڵاتەی پابەندی چەندین مەرجو بنەماو یاسای دەرەوەی هەستکردنەکەیەتی, کەناچاری پەیڕەوکردنییانە؟!. بەسەرچوونی کات لێرەدا, بەتوندی بەشوێنەوە بەندەو لەگەڵیدا جووت دەبێ. گرفتی هەرەگەورەو ئاڵۆزی هونەری چیرۆکنووسینیش, لێرەدا بەکوڵکی چیرۆکنووسەوە دەبێ. ئەو رێبازە نوێیەشی من لەهونەرەکەدا مەبەستمەو لەکۆتایی ئەم نووسینەدا دەیخەمە ڕوو, هەر لێرەدا دەکەوێتە ژێر رکێفی تاقیکردنەوەوە.

سێهەم: کۆتاییهاتنی کات: من دەپرسم: ئایا کات کۆتایی هەیە؟!. بێگومان وەك چۆن دەستپێکردنی رووداني کات, شوێنەواری لەلامان ونەو تائەم ساتەش دیاریکردنی لەتوانادا نییە, هەروەها دیاریکردنی کۆتاییهاتنیشی دەبێتە ئەرکێکی ستەمتر!.

ئەمە لەبارەی کاتەوە. خۆ شوێنیش لەلای من, چ لەرووداندو چ لەبەسەرچوونو چ لەکۆتاییهاتندا, هەرگیز لەکات جیاناکرێتەوە. چونکە کاتو شوێن, یەك یەکتردیاری دەکەنو یەك سنووری یەکتر نەخشەدەکێشن. (ئەگەر مرۆڤ رۆژێك لەڕۆژان توانی سنووری یەکێکیان نەخشە بکێشێ!). جا ئەوەی لەبارەی کاتەوە دەووترێ, کتومت بۆشوێنیش دەگونجێ. ئەگەرچی راهاتن بۆ ئەمیان لەئێستادا, لەڕووی هەستپێکردنەوە کەمێ ستەمترە.

بەم پێیە ئەگەر بچینەوە سەرباسی کاتو شوێن لەچیرۆکی کوردیماندا دەڵێین: (ئێمە چیرۆکمان گێلو گەمژەی کاتو شوێنە!). رەنگە وتەکە کەمێ لەبەرگوێ گران بێ. بەڵام منێك کەلەسەر لوتکەی زانستیی سەردەمی خۆم راوەستابمو, چاوی پەستیو ناڕەزایی بەسەر واقعی حاڵدابگێڕم, هەردەبێ وتەکەم وەهابێ!. جا ئاخۆ چیرۆکێکی گێلو گەمژەی کاتو شوێن, لەم

چەرخی خێراییەدا لەئاڵوگۆڕکردنی کات و شوێندا, چیمان دەخاتە پێش چاو. بەلای منەوە چوار نیشانەی گێل و گەمژەیی:

یەکەم: رووکەشی: واتە ساکاریی و سادەیی چ لەناوەرۆك و چ لەشێوەدا. دیارە هەندێك دەڵێن: ئەمە لەئیرادەی من و تۆدا نییەو, پەیوەندیی بەزۆر باسوخوازیترەوە هەیە. باشەو من هەرگیز لاریم لەم قسەیە نییەو راستیی تێدا دەبینم. بەڵام لەوباوەڕەشدانیم ئاوات بەوە بخوازم, کەچیرۆکنووسێکی رووسی یافەرەنسی یائینگلیزی بوومایە. خۆ فارسەکان لەسەردەمێکدا(خیام)یان هەبوو, کەلەمێژوو بەولاوە هیچیتریان نەبوو. یا هیندستانییەکان لەرۆژگارێکدا(تاگوور)یان هەبوو, کەدیسان وەك ئێستای ئێمە, لەمێژوو بەولاوە هیچیتریان نەبوو. وەکیتریش ئایا دەبێ دەوری منی تاکە مرۆڤ, لەگۆڕین و پێشخستنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بەگشتی و کوردەواریدا بەتایبەتی چی بێ؟!.

دووەم: درێژدادڕی: واتە درێژەپێدانی بێسوود و بگرە زیانبەخش. لێرەشدا باراستگۆیین و بپرسین: ئەگەر دڵسۆزین بۆ راستی و باری سەرنجمان لەبارەیەوە بێگەردە, بۆچی لوولی بدەینە ناوگێژاوی ئەو درێژدادڕییەوەو, لەپێچوپەنای ئەودرێژکردنەوە بێسوودەدا بیشارینەوە؟!. ئەوەی دەیەوێ راستی بخاتە ڕوو, پێویستی بەوهونەری پێچەڵپێچییە نییە. بەتایبەتی لەسەردەمێکدا کەزانستی دەبێتە یاریدەدەری جیاکردنەوەی راستی لەناڕاستی. ئەوەی ئەو رێگایە دەگرێتەبەر لەیەکێك لەدووحاڵەتدایە: یا دژ بەڕاستییەو توانای بۆ ونکردنی تەرخان کردوە. یا سەرلێشێواوەو ناچێتەوە سەر رێگای راستی.

سێهەم: کورتڕوانین: چیرۆکنووسانی ئێمە گیرۆدەی تەنیا ساتێکی بوونی خۆیانن و ساتەکانی تری ژیانیان, یا بریتییە لەبیرچوونەوەو بەلاوەنان, وەیا یادکردنەوەیەکی کاڵوکرچ!. بەڵام خۆ رۆژانی داهاتوو لەلایان, بێبایەخەو بێپەیوەندی. گێلی و گەمژەیی کات و شوێن لەلای چیرۆکنووسەکانمان, زۆر بەزەقی لێرەدا دەردەکەوێ.

چوارەم: ئاشکرابینین: هەر مرۆڤێك کەکردارێك دەکا, ئەوکردارە بەهەزارویەکیتری ئاشکراو نهێنییەوە بەندە. چیرۆکنووسانی ئێمە, چیرۆکەکانیان تەنیا لەسەرکرداری ئاشکرا بنیات دەنێن و, زەفەر بەنهێنییەکان نابەن و توخنسییان ناکەون, کەلەڕاستیدا ئەوانە ئاوێنەی راستینەی جۆری رەفتاری هەر مرۆڤێکن و, ئەوانیش ئەنجامی باری(مادی)ی دیوی دەرەوەی ئەو مرۆڤەن.

لەبەرامبەر ئەم چوارنیشانەیەدا, چوارنیشانەی پێچەوانە چارەسەرن:

یەکەم: قووڵی لەبیرکردنەوەداو بەدەستەوەدانی بەرهەمێك, کەڕووناکی بخاتە سەریەکێك لەنهێنییە لەبنەهاتووەکانی ئەم ژیانە پڕمەتەڵەی ئادەمیزاد.

دووەم: چڕی لەکارەسات و پڕی لەماندا: من بەئاواتەوەم کەلەهەر چیرۆکێکدا, لەکارەساتێکی ئەوتۆ بدوێم کەلە هەرچوارلای پەڕەکاغەزەکەوە, پەل بۆئەوپەڕی دنیاو بگرە بۆگشت ئەو گەردوونە

بەرینە بهاویٚ!. بەڵێ..من چیرۆکێکم لەم بابەتە مەبەستە, نەك چیرۆکێك کەکارەساتەکەی لەچوارچێوەی لاپەڕەکەدا قەتیس مابێ و, لەمانادا ببێتە چەند وشەیەك و لەناوەڕاستیدا مۆڵ بخۆن و, ئەو سەدان و بگرە هەزاران وشانەی تر, ببنە تۆپەڵە پەشمەکێك و هیچی تر.

سێهەم: سەراپایی بینین: راستە کەمن لەساتی ئێستامدا هەم, بەڵام بوونی ئەم ساتەم, هەرگیز لەبوونی ملیۆنێك ساڵی لەوەبەرم جیاناکرێتەوە. هەروەکو لەملیۆنێك ساڵی دوای ئەم ساتەشم جیاناکرێتەوە. بەم پێیە مەدای بینین لەلای من, قەت ناشێ لەساتی ئێستامدا گیربخوا. هەروەکو ناشێ جۆری بینینم, ملکەچی ئەمسات و ئەوسات بێ. بوونی من تێکەڵی بوونی کاتە, چ لەرابردوویداو چ لەئێستا و چ لەداهاتوویدا. خۆ سەبارەت بەشوێنیش, کەلەگەڵ کاتدا تەواوکەری یەکترن هەروەهام. کەواتە بینینی من سەراپاییەو, ئەو کورتبینییە لەخۆناگرێ.

چوارەم: پاڵپشتێکی فەلسەفی: وەك دەبینن ئێمە داکشاینە سەرباسێکی بایەخدارتر.. باسی پرسیاری (بۆ؟!). زۆرن ئەوانەی لەدایك دەبن و دەژین و دەمرن, بێئەوەی لەخۆیان بپرسن: بۆ؟!. بەڵام من لەو زۆرە نیم. چیرۆکنووسانی ئێمە, یاوەك هەرباسێکی ساکاری تری رۆژانەی ژیان تێی دەڕوانن. یاخود وەك تووتی و قەوان مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن. هەموویان ترسێکی کوشندە زمانیان لەگۆدەخا. ترس لەژیان..لەساتی بوونی خۆیان. بۆیە ناوێرن بپرسن بۆ؟!. چونکە بۆیەکە بۆ رابردوویان رادەکێشێ..بۆساتی لەدایکبوونیان..لەدایکبوونە هەرەکۆنەکە. هەروەکو بۆداهاتووشیان رادەکێشێ..بۆساتی مردنیان..مردنی لەبنەهاتووی وەچە لەدوای وەچە!. لەکاتێکدا ئەو سێ رووداوە, لەدایکبوون و ژیان و مردن, سەرنجی من بەجۆرێکی تر رادەکێشن. بایەخیان لەلای من, بەکێشەی کات و شوێنەوە بەستراوەو لەو سنوورەدا سەرنجیان دەدرێتێ. بۆیە ئەو ترسە ساوێلکانەیە من راناماڵێ و, کات و شوێنم لێگێژ و گەمژە ناکا.

لێرەدا ئینجا دەپرسم: ئایا رێگا بۆ بەرهەمهێنانی چیرۆکێك, کەلەکوورەی ئەو چوار مەرجەدا جۆش درابێ کامەیە؟!. رێگا لەلای من خێراییە لەئاڵوگۆڕکردنی کات و شوێنی کارەساتدا. مەبەست لەو خێراییە چییە؟. بۆ روونکردنەوەی دەبێ سەنجێك بدەینە مێژووی کات و شوێن لەڕووی هەستپێکردنی ئادەمیزادەوە. زانستیی ئەم سەردەمە وامان پێدەسەلمێنێ, کەماوەیەکی دوورودرێژ بەسەرچووەو کات و شوێن(لەباری سەرنجی هەستپێکردنی ئادەمیزادەوە, نەك خۆیان وەك دوویاسای سروشتی), راوەستاوبوون و جووڵەیان تێدا نەبووە. چونکە هێشتا هەستکردنی پشتی هەرەکۆنی ئێمە, بەجمووجوڵی ئەو کات و شوێنە سازنەبووبوو. ئینجاش کەدوای تێپەڕبوونی سەدان هەزار ساڵ سازبوو, بەوخێراییەی لەمەڕ ئێستای من وتۆ نەبوو. واتە هەستکردنی مرۆڤ بەکات و شوێن و یاساکانی جموجووڵکردنیان, مەسەلەیەك نییە کەکتوپڕ سازبووبێ و, ئیتر هەتاهەتایی لەنگەری لەسەر گرتبێ, بەڵکو لەنەبووەوە دەستی پێکردووەو لەسەرەتادا ساکارو لەسەرخۆبووە, تا گەیشتۆتە ئەم رادەی خێراییەی کەئێستا هەیە.

بۆ نموونە: باوای دابنێین کەمن سەد هەزار ساڵێك لەمەوبەر, لەئەشکەوتەکەی (هەزارمێرد)دا دەژیامو, ئەوکاتەش وەك ئێستا هەر چیرۆکنووس بووم. جا ئاخۆ لەوچیرۆکەدا کەئەو وەختە دەمنووسی, چۆن لەکاتو شوێن دەگەیشتمو, سنووریانم لەچیرۆکەکەمدا چۆن دەکێشا؟!. بێگومان کات ئەو وەختە لەلام تەنیا بریتیدەبوو, لەهەڵهاتنی رۆژ لەدەم کەلی گۆیژەوە, تا داچوونی بەودیو شانی چەپی ریزە شاخی ئەشکەوتەکەی لەمەڕ خۆمدا. کاتی شەویشم بریتیدەبوو لەکەمێك لەڕووناکیی مانگو, ئەوەکەیتری تاریکییەکی سامناك. خۆشوێنیش بریتیدەبوو لەتەنیا ئەمدیوو ئەودیوی شاخی گڵەزەردە!. جائایا ئەو وەختە من لەتوانامدا دەبوو, کەهەست بەکاتو شوێنێکیتر بکەم؟!..کاتو شوێنێکی لەوسا خێراترو بەرینتر؟!. بێگومان نا. بۆچی؟!. چونکە ئەوسا رادەی هەستکردنم بەو دوویاسا سروشتییە, تەنیا هێندە بڕیدەکرد. لەکاتێکدا ئێستا هەستکردنی مرۆڤ بەکاتو شوێن, نەك تەنیا لەتەوقوکۆتی ئەو خاویو سستییە رزگاری بووەو, سەراپای رووی زەمین تەی دەکا, بەڵکو پەل بۆئەو ئەستێرانەش دەهاوێ, کەئەو وەختە سوژدەی پەرستنێکی ساوێلکانەیان بۆدەبرا.

ئەوەی باسم کرد لەلای من, دەبێتە رێبازێکی کاریگەر لەکاروانی تەقەلادانمدا, بۆ رزگارکردنی چیرۆکمان لەو سستیو خاوییەیو راچەناندنی بەرەو پێشکەوتن. چونکە من بەتاقیکردنەوە بۆم دەرکەوتوە, کەجۆرە کۆتوزنجیرێك هونەری چیرۆکنووسینی لەئەدەبەکەماندا بەستۆتەوەو, لەگێژاوی دواکەوتندا گیریدەدا. هەر لەرێگای تاقیکردنەوەی خۆشمەوە گەیشتمە ئەو ئەنجامەی, کەهۆی هەرەگەورەی ئەو بارە ناهەموارەی چیرۆکمان, لەهەڵوێستی ساکارانەی چیرۆکنووسانماندایە, سەبارەت بەمەسەلەی کاتو شوێن. وردکردنەوەی ئەم باسەو تێگەیشتنی بەباشیو پەیڕەوکردنی ئەو رێبازەی لێیدێتە بەرهەم(بەڵام شارەزایانە), گەلێك بایەخدارو گەلێکیش سوودبەخشە, بۆ پلەی ئێستای هونەری چیرۆکنووسینمان. هیوادارم بتوانم لەهەلێکیتردا, فراوانتر لەباسەکە بدوێم.

نووسینی: تشرینی یەکەمی/1970

بڵاوکردنەوەی: گۆڤاری (روانگە)ـ ژ/1ـ 1971

گیانی یاخیبوونو بەگژداچوون
لەشیعری نەوەی نوێماندا

ئێمە لەزۆر نووسینو کۆڕی قسەوباسدا وتوومانە, کەشاعیرو نووسەری نەوەی نوێمان, وەختێك لەم پلەیەی ئێستای کۆمەڵەکەماندا چاو بەژیاندا هەڵدەهێنن, واهەست دەکەن کەبەشوورەیەکی بەرزو ئەستووری درۆودەلەسەو تەڵەکەبازی ئابلۆوقەدراون. کەدەشچنە کۆڕی ئەو ژیانەوە, دەستەویەخە رووبەڕووی ئەو شوورەیە دەبنەوەو, تیژتر ئەو باوەڕەیان

لەلادەچەسپێ, کەهەر خۆبزواندنێکیان لەو ژیانەدا, دەبێ لەبازاڕی سەوداومامەڵەی ئەودا هەراچ بکرێو, لەسوژدەیدا بەچۆکداهاتبێ!. ئەوسا خۆیان لەئاستی دوو رێگادا بەدی دەکەن. یەکەمیان: بەرەو باوەشی سەرشۆڕیو ملکەچکردن بۆ شوورەی ستەمکارو, دواجار خۆدۆڕاندن لەزەلکاوی کۆمەڵێکی بۆگەندا.دووەمیان: بەرەو کۆڕی جەنگی یاخیبوونو بەگژداچوونی شوورەو, خۆپاراستن لەزەلکاو. بەڵام شاعیرو نووسەری نەوەی نوێ..نەوەی سەردەمێك کەلەچارەی نووسراوە, ئاڵۆزترین گێروگرفتی مێژوو یەکالآبکاتەوەو, گەورەترین هەنگاوی گۆڕانو پێشکەوتن لەکۆڕی نهێنییەکانی بوونو نەبوونی ناو ئەم کەونە بەرینەدا بنێ, شاعیرو نووسەری ئەم نەوەیە هەرگیز مل بۆئەوە نادەن, کەلەباوەشی شوورەی درۆو دەلەسەو تەڵەکەبازیدا, وەك مەڕومالآت مۆڵ بدرێن. سەرشۆڕیو ملکەچی لەئاستی ئەو شوورە تەلیسماوییەدا, ببێتە مایەی ژیانیان. بەڵکو بێسڵکردنەوە, ملی رێگای دووەم دەگرنەبەر..رێگای یاخیبوونو بەگژداچوون, کەرێگای پڕبەپڕی سەردەمی خۆیانە. ئێمە وەختێك وەهامان نووسیو وەها دواین, لەوەش دڵنیابووین کەهەرزوو لەناوشوورەو زەلکاوەکەوە, تیربارانی جۆرەها تۆمەتوتانە دەکرێین‌و, چەندین کۆسپوکەندمان دەخرێتە سەرڕێ. هەروەکو سەراپای دەسەڵاتی لەشکری زەبربەدەستی شوورەمان لێدەخرێنە کار. تەقەلای خەفەکردنی هەناسەی یەکەممان دەبێتە شاکرداری. بەڵام پڕبەسینەی خۆمان هەناسەی یەکەممان دا..گەلێکیتریش بەدوایدا, بێئەوەی ئەو تەقەلای خەفەکردنە بتوانێ دەنگی زوڵاڵی لاساری کپ بکا. سامن لەم کورتە لێکۆڵینەوەیەدا, هەوڵ دەدەم تەنیا لەکۆڕی شعروتنندا, کەمێك لەو گیانی لاساریو یاخیبوونو بەگژداچوونەی نەوەی نوێمان روون بکەنەوە.

***

بەلای منەوە لەم پلەیەدا, شێرکۆ بێکەسو جەلالی میرزاکریم, دووشاعیری پتردیارو دەرکەوتوون ,کەروونتر شێوەو رەنگوبۆی گیانی یاخی بوونو بەگژاچوونی نەوەی نوێ دەنوێننو, کارامەتر دەنگی خۆیان لەم رووەوە رادەگەیەنن. تکایە کەسیش وەها تێنەگا کەتەنیا ئەم دوو شاعیرە لەکایەدان. نەخێر..شاعیرانی لاوی وەك جمال شارباژێڕیو عبدالله پەشێوو صلاح شوانو لتیف هەڵمەتو انور شاکەلی, دەستەیەك شاعیری نەوەی نوێن کەتوانیومانە زۆروکەم, لەم کۆڕەدا خۆیان بسەلمێننو رێگا بگرنەبەر. لەلایەکیتریشەوە من وردکردنەوەی باسەکە لەباری سەرنجی گشت ئەو شاعیرانەوە, لەکورتە لێکۆڵینەوەیەکی وەهادا بەکارێکی ئاسان نازانم, چونکە ئەگەرچی هەموویان لەسنووری گیانی یاخیبوونو بەگژداچووندا یەك دەگرنەوە, بەڵام شێوەی تێگەیشتنو بۆچوونی هەریەکەیان جیاوازە لەوانیتر, کەئەمە لێدوانێکی دوورودرێژی دەوێ. بۆ نموونە: جیاوازیی نێوان جمالو لتیف, لتیفو شێرکۆ, وەیا جیاوازیی نێوان شێرکۆو جەلالیشو هەروەها.

***

ئاخۆ شاعیری نەوەی نوێ, لەچی یاخی ئەبێ‌و بەگژ چیدا دەچێ؟!. وتمان شوورەی درۆودەلەسەو تەڵەکەبازیی‌و, زەلکاوی کۆمەڵێکی بۆگەن. بەڵام ئاخۆ شوورەو زەلکاو, لەکوانووی هەستپێکردن‌و تێوردبوونەوەی تیژیدا, وەك كارێكی دەستكردی ئەم رۆژانەی ئێستای خۆی دێتە پێش چاوی, یاوەك میراتییەكی هەزاران ساڵەی باووباپیران‌و, چین لەسەرچین نرابنە سەریەك؟. بێگومان وەك میراتییەكی قووڵایی مێژووی ئەوتۆ دێتە پێش چاوی, کەلەسەرەتادا شێوەی تەلیسمێکی ستەمی لەشکاندننەهاتووی پێنیشان دەدەن‌و, کەهەر ئەمەشە دەبێتە هۆی هەرەگەورەی ناڕەزایی‌و بێزاریدەربڕینی توندوتیژی, بەرامبەر بەڕووی تەڵخوچەپەڵی میرات کەلەباری سەرنجی ئەمەوە, رووی زاڵ‌و زەبربەدەستی ساتی ئێستای ژیانی ئەم دەگرێتەوە.

شاعیری نەوەی نوێ لەسەرەتای چاوکردنەوەی بەسەر ژیاندا, بەقسە لەلایەن دایك‌و باوك‌و ماموستاو مەلاو سەرجەم کاربەدەستانی ناوکۆمەڵەکەیەوە, رۆژی سەدان وتەی وەك(چاکەکاری‌و پیاوەتی‌و مەردایەتی‌و فیداکاری‌و سەربەرزی‌و خواپەرستی‌و..هتد) هەڵدەدرێن بەگوێیداو, دەمێك بەشێنەیی‌و دەمێکیش بەهەڕەشەوگوڕەشە, داوای لێدەکرێ کەپەیڕەوی ئەو وتە پیرۆزانە بکاو لەسنووریان دەرنەچێ. کەچی بەکردار سەدان تاقیکردنەوەی رۆژانەی‌و هەرلەگەڵ ئەو زاتانەدا, سەدان جار ئەو وشە شیرینە پیرۆزانەی لەلا بەدرۆدەخەنەوەو, ئەنجامێکی سەرومڕ پێچەوانەی دەدەنەدەست!. سا لێرەوە ئیتر کارلەکار دەترازێ‌و, رەفتاری داهاتووی شاعیری لاومان یەکالا دەبێتەوە, کەئاخۆ وەك زۆربەی هەرەزۆری ئەو خەڵکە, وەك مەڕومالات کردار دەکاو, لەسوجدەی شوورەی ستەمدا بەچۆکادێ ؟!. یاخود یاخی دەبێ‌و دەماری لاساریکردنی, لەئاستی شوورەی خاوەن مێژوودا لێهەڵدەئاوسێ‌و, رێگای بەگژداچوونی پێدەگرێتە بەر؟!. شێرکۆ بێکەس دەڵێ:

سەعاتژمێر وردوورد ئەڕوات
تەمەن لەگەڵ خۆیدا ئەبات
پیاو لەسەر کورسیی تەمەڵی
هەموو گیانی باوێشك ئەدات
رەفتار دووشەشی تۆپیوە
قسە.. زیت‌و راپەڕیوە
بینین چاوی کوتوکوێرە
دەس..دەنکی تەزبێحژمێرە
خەیاڵ..ئازاو پۆشتەو تێرە
وا باڵی گرت, سەعات فڕی
نیوەی رێگای زەوی‌و مانگی
دووری بڕی!.

(24 سەعات)

بڕوانن!..مرۆڤەکانی کۆمەڵەکەی ئێمە, لەسەردەمی ژیانی شاعیری لاوماندا..سەردەمی تەکاندان‌و هەنگاونانی گەورە بۆ پێشەوە, چ بابەتە مرۆڤێکن؟!. تەمەڵی..رەفتاری تۆپیو..قسەی زیت‌و بینینی کورت‌و کوێر..دەستومەچەکی دەنکی تەزبێحژمێر..وەکی‌تریش خەیاڵ ئازاو پۆشتەوتێر, تا رادەی بڕینی نیوە(تەنیا نیوە)ی ڕێگای نێوان مانگ‌و زەوی!. دیارە شێرکۆ باش لەوە بەئاگایە, کەکەشی‌و مێزەرو باری چەوتی قوببەی منارەی شارەکەی, چ تلیاکێك دەرخواردی مەردمەکەی دەدا, تا لەئەنجامدا ئەو نموونە تەمەڵ‌و تۆپیوە , یاقسە زیت‌و چاوکوێریان لێدەردەچێ!. بۆیە لەشوێنێکی‌تردا دەڵێ:

رووبارەکان..

کاتێ بەدەریاو گۆم ئەگەن

تف لەسەرچاوەی خۆ ئەکەن

(وێنەیەك)

بۆچی؟!. وەرام لەلای شێرکۆ لەوەدایە کە:

صلاح الدین..

ئاگرێك بوو لەسەر لوتکە کرایەوە

لەدەریادا کوژایەوە

هەتاوێ‌بوو لەسەربەفر لەدایك بوو

بەڵام لەناوچنگی گڕەی

سەحرای دۆزەخا توایەوە

(هەنگاوی سەرنج)

شێرکۆ هەنگاوی سەرنجی لەئەنجامدا وەها هەڵدێنێ. واتە کەکەشی‌و مێزەرو قوببەی منارەی شارەکەی!.. کەرەفتارو قسەو بینین‌و دەستومەچەکی کوڕوکاڵی نەتەوەکەی!.. کەڕووبارەکانی!.. کەصلاح الدینە قارەمانەکەی!..کەگشتیان رستێکن لەو درۆودەلەسە پووچانەی لەپشتاوپشتەوە دەدرێن بەگوێیداو, رۆژو ساڵ‌ومانگی پێبەسەردەبەن.. ئەگینا:

مافی مرۆڤ درۆیەك بوو

رۆژێ لەرۆژان لەدەمی

هەڵەوەڕی مێژوو دەرچوو..

(رۆژژمێری پێشمەرگەیەك).

***

هەرلەم رووەوە جەلالی میرزاکەریمیش, بەباری سەرنج و جۆری تێگەیشتنی تایبەتیی خۆیدا, دەنگی بێزاری خۆی بەرزدەکاتەوەو دەڵێ:

دەمێکە نەڕەی کەللەسەری گۆڕ
لەناو چیرۆکی
بێناوەرۆکی
مێژووی خەزانی
ژێر تشکی کزی مەشخەڵی چاوشۆڕ
ئەخوێنینەوە
هەزار جەنگاوەر
گەشترین باوەڕ
بۆ یەك بەڵێنی درۆی خوینەخۆر
ئەگۆڕینەوە.

واتە نەڕەی کەللەسەر..مێژوو..مەشخەڵ..جەنگاوەر..باوەڕ..رستێکیترن لەو وتە پیرۆزە تەلیسماوییانەی, کەدەبێ نەوەی ئێستای کوردەواری, بێچەندوچۆن شایەتمانیان پێبهێنن! ئەمە لەکاتێکدا هەر ئەو وتانە, لەچاوتروکانێکدا بەیەك بەڵێنی درۆی دوژمنی خوێن خۆر دەگۆڕنەوەو, وەك ژمارەیەك ئەسپێی شاخداری ناو کلۆنجەی دێوانەیەك, دادەتەکێنرێتە ناو تەنووری شوورەوە. ئەوسا پەردە لەڕووی درۆ هەرە گەورەکەش هەڵدەماڵرێ‌و, شاعیری لاومان تیژتر ئەم راستیە دەسەلمێنێ کەدەڵێ:

رێبواری رێگەی بێناونیشانین
بێگۆڕستانین
بێکوردستانین
(سەرەتای داستانێکی ونبوو)

بۆچی وەهاین؟!. چونکە گیرۆدەی تەلیسمە تەمەن هەزاران ساڵەکەین!..چونکە ملکەچی شوورە ستەکمارەکەین!..چونکە نوقمی ناو زەلکاوەکەین!..دواجار چونکە:

خنکاین..خنکاین..
لەدووکەڵی بوخوردی درۆی ئاشتیا
(سووتان لەئاهەنگی ئاشتیا)

وەختێکیش ئەم خۆخواردنەوە پڕ ئازارە, لەدەروونی شاعیرماندا لوول دەخواو, هەست‌و هۆشی دێنێتە جۆشوخرۆش, تەنیا رێگای یاخیبوون‌و بەگژداچوون لەبەردەمی خۆیدا بەدیدەکا,

کەبتوانێ شاڵاوی تەقینەوەی ئەو خۆخواردنەوەیەی بگرێتە بەر. بۆیە دەبینین لەشوێنێکی‌تردا دەڵێ:

ئەسووتێم
ئەو وێنە بێڕووخسارانەی
لکاوی دیواری هۆشن
ئەخنکێنم
ئەو ئاوازە بێدەنگانەی
بەچڵپاوی درۆ گۆشن
ستوونێکی بەرزو بۆشن
رواڵەتی ئەو وتانەی
بۆچڵکی دەست خۆفرۆشن
(گۆرانیی رێبوارێکی یاخیبوو)

بێگومان ئەوەی لەم چەند دێڕەدا دەکەونە بەرچاو, تەقینەوەیەکی پڕ لەڕقوکینەیە لەڕووی وێنەی بێڕووخەساری لکاوی دیواری هۆش.. ئاوازی بێدەنگی بەچڵپاوی درۆ گۆش..ستوونی بەرزو بۆش..وتەی بۆ چڵکی دەست خۆفرۆش!. بەم پێیە نیشانەی هەرە دیاروئاشکرا لەشیعری شاعیرانی نەوەی نوێدا, کەجێگەی شانازیی هەرەگەورەشیان دەبێ, ئەوەیە کەئازایانەو دوور لەترسی دەسەڵاتی سامناکی حووجی درۆو تەڵەکەبازی ناوکۆمەڵەکەیە. جێپێی‌خۆیان دیاری دەکەن‌و, رستێك درۆو درۆزنی هەم زل‌و هەم زەبربەدەست بەدرۆدەخەنەوە. خۆئاشکراشە کەگرتنی ئەم رێگایە چەندە سامناك‌و پڕ لەمەترسییەو, چ جۆرە ئەشکەنجەو ئازارێکی لەدوایە!.

***

بەڵام ئاخۆ شاعیرانی نەوەی نوێ چۆن بەگژدا دەچن‌و, لەپێناوی چ ئامانجێکدا؟!.زۆر کەس وتیان: یاخیبوون‌و بەگژداچوونی بێسەرو بەرە..بێپرۆگرامو ئامانجە..واتە رووخێنەرو گێرەشێوێنەو, لەئەنجامدا زەرەربەخش‌و بێقازانجە!. بەڵام لەڕاستیدا ئەو زاتانە نەك تەنیا بەهەڵەچوون, بەڵکو تەمومژی تەلیسمەکە هێندە بەخەستی بەرچاوی تەنیون, کەئاگری نەورۆزی نێو شیعرەکانی ئەو شاعیرانە بەدی ناکەن‌و, رۆژی رووناکی ناوگەرووی هەر وتەو دێڕێکی شێوەکانی ئەوانیان لەبەرچاو ونە!. سەرجەم نموونەی شیعری شاعیرانی نەوەی نوێ, یاخیبوون‌و بەگژداچوونێکی ژیرو وریا دەخەنە پێش چاو, کەلەلای هەریەکێکیان بەپێی ئایدۆلۆژیاو فەلسەفەی تایبەتیی خۆی, لەسەر پرۆگرامێکی دیارو ئاشکراو بۆئامانجێکی روون بەرپا دەکرێ. شێرکۆ بێکەس دەڵێ:

من شاعیر نیم..

بەڵام ئەگەر لێیان پرسیم.
کام هۆنراوە پەسەند ئەکەی
ئەڵێم ئەوەی
لەسەر لێوی وشەکانی
زەردەخەنەی مناڵانی
رووت و قووتی کوردی تیایە
ئەو هۆنراوەیەم خۆش ئەوێ
وەك پێشمەرگەی تینوو وایە
(رۆژژمێری پێشمەرگەیەك)
هەروەکو لەتابلۆیەکی‌تردا دەڵێ:
ئەم بەیانیە خۆرم دی
بۆ دوارۆژی نەوەی هاتوو
پێئەکەنی.

وەك دەبینین شاعیری نەوەی نوێ، بەرچاو تاریك و بێبڕوا نییە وەك هەندێك بوختان دەکەن. ئەوەتا شێرکۆ هۆنراوەیەك پەسەند دەکا کەلێوی وشەکانی، زەردەخەنەی منالانی رووت و قووتی کورد بنوێنێ..کەوەك پێشمەرگەیەکی تینووی ئازادی و سەرکەوتن بێ. بەهەر حاڵیش لەئەنجامدا، ئەو خۆرە هەر بەدی دەکا کەلەبەرەبەیانێکدا، بۆ دوارۆژی نەوەی هاتوو پێدەکەنێ. هەر شێرکۆ لەشوێنێکی‌تردا دەڵێ :

کاتێ ئەهریمەن بۆئەنجام
بۆکۆتایی پێئەکەنێ
لەوکاتەدا دیسانەوە
جارێکی‌تر
وەرزێکی‌تر
وەرزی پێنجەم
بۆ زەردەشتێکی‌کەی دووەم
بۆ مرۆڤی وەك فریشتە
دێتەوە ناو
جارێکی تر
مەزدەی ژیان، مەزدەی بەهار
ئەژێنەوە

ئەژێنەوە..ئەژێنەوە

(وەرزی پێنجەم)

ئەوەی لێرەدا دەکەوێتە پێش چاو, سەراپای ئامانجی شێرکۆ بەدەستەوە دەدا, کەبریتییە لەبەدیهێنانی وەرزێکی جیاواز لەچوار وەرزەکەی ئێوە, کەوەرزی چەوساندنەوەو زۆروجەورو دەستبڕینو خەڵەتاندنی مرۆڤی کوردنو, کەوەرزی پێکەنینو شادمانین بۆ ئەهریمەن. لەکاتێکدا وەرزی پێنجەمی شێرکۆ, وەرزی زەردەشتێکی دووەمو مەزدەی ژیانو بەهارو مرۆڤی وەك فریشتەی دوور لە چەوساندنەوەو ئازاردانو لەخشتەبردنە. جا ئاخۆ شێرکۆ بەچ ڕێگایەك, ئامانجی وەرزی پێنجەمی خۆی بەدی دێنی؟!. تاقە ڕێگا, ڕێگای بەگژداچوونێکی شۆڕشگێڕانەی دەستەویەخەی دوژمنە کەدەڵێ:

تەنیا لەلوولەی تفەنگا

ئازادی چاوی هەڵدێنێ

هەق بانگ ئەدا

تەنیا هەر لەئاستی چەکا

داگیرکەر ملی کەچ ئەکا

***

دەنگی دووەمی خاوەن پرۆگرامو ئامانجی دیارو ئاشکرا لەشیعرێکیدا دەڵێ:

ئەی کوردستانی پێشمەرگە

ڕاستە دڵی چیاکانت

چاوی گەشی مناڵانت

ئەم ساڵ پڕ شاییو ئاهەنگە

بەڵام..قسە..هێشتا..ڕەنگە

خواستو مەرام

یاقووتێکی شەوچراخی

ناو گەرووی تاری نەهەنگە

(یادو یاقوتو نەهەنگ)

دیارە ئامانج لەلای جەلالی میرزاکەریم, بریتی نییە لەتەنیا شاییو ئاهەنگی چەند ڕۆژێکی ئەمساڵ. چونکە ئەو لەوە دڵنیایە, کەقسە ڕەنگەو خواستو مەرام, یاقووتێکی شەوچراخی ناو گەرووی نەهەنگێکە!. ئامانجی ڕاستە قینە لەلای ئەو وەختێك بەدیدەهێنری کە:

لەسەنگەرا

لەسروودی تەواونەبووی جەنگاوەرا

داستانی تەمەنی ئاشتی

ئاشتی راستی

بنوسنەوە.

(سووتان لەئاهەنگی ئاشتییا)

خۆ لەلای ئەمیش وەك شێركۆ، تاقە رێگا بۆ بەدیهێنانی ئامانج، هەر ڕێگای بەگژداچوونی شۆڕشگێڕانەی چەكدارە كەدەڵێ:

بەبیری نوێ

بەوتەی نوێ

كرداری نوێ

ئەكەومە رێ

بۆهەڵگرتنی تفەنگێ

بۆ هەڵگیرساندنی جەنگێ

جەنگێ..پیرۆز

كێوی ستەم لەبن بێنێ.

(گۆرانیی رێبوارێكی یاخی)

شاعیرانی نەوەی نوێ لەم سەردەمەدا، كەلەبۆتەی هەستونەستو تاقیكردنەوەی تایبەتیی خۆیاندا، رۆژی هەزارویەك جار قسەو كردارو رەفتاری پشتاوپشتی ناو كۆمەڵەكەیان بەدرۆ دەخەنەوە، یاخیبوونو بەگژداچوونی شوورەی درۆودەلەسەو تەڵەكەبازییان، لەلا دەبێتە ئەركی هەرەپیرۆزی سەرشانو لەپێناوی جێبەجێكردنیدا، ئازایانە بەپیر هەر ئەشكەنجەو ئازارێكەوە دەچن، كەدێتە رێگایان.

نووسینی: نیسان/ 1971

بڵاوكردنەوەی: گۆڤاری روانگە ـ ژ/2ـ 1971

شتێ لەبارەی چیرۆكی سیاسیی كوردییەوە

چیرۆكی كوردی لەئەدەبی هاوچەرخماندا، هەر لەبنەڕەتەوە وەك چیرۆكێكی سیاسی لەدایك بوو، بۆ نموونە (لەخەوما)ی جمیل صائبو (مەسەلەی ویژدان)ی احمد مختار جاف. ئینجا هەرچەندە لەلای نەوەی چلەكانو پەنجاكان، بۆچوونیان هەندێ فراوانتربوو كەلەڕاستیدا ئەمان رابەری راستەقینەینو، هەر ئەمانیش لەڕووی هونەرییەوە رەنگی تەواویان رشتو، وەك شێوەیەكی ئەدەبیی نوێ لەئەدەبەكەماندا چەسپاندیان، بەڵام بۆچوونی سەرەكی لەزۆربەیدا هەرسیاسییەكی راستەوخۆ بوو، كەئامانجی بەگژداچوونی حوكمی پاشایەتیی كۆنەپەرستی

سەرشۆڕی ئیمپریالیزم‌و دەرەبەگایەتی‌و بۆرجوازیەتی خوێنمژبوو, لەپاڵ هاندانی زەحمەتکێشان‌و هەمووخەڵکێکی خێرخوادا بۆ تێکۆشان دژی چەوساندنەوەو زوڵموزۆری ئەوان‌و, رووخاندنی حوکمی بەجەورو ستەمیان. چیرۆکەکانی(ابراهیم احمدو علاالدین سجادی‌و شاکر فتاح‌و محرم محمدامین‌و محمدمولود مەم‌و مصطفی‌صالح کریم‌و عبدالله میدیا‌و ساجدئاوارەو محمداحمد طه احمدمحمودو محمدرسول هاوار معروف بەرزنجی‌و ئەوانی‌تر), گەلێ نموونەیان لەو بابەتە تێدایە, بەتایبەتی چیرۆکنووسانی پەنجاکان کەکارەساتی چیرۆکەکانیان بەگشتی بەسێ لادا پەل دەهاون‌و رووددەدەن. ئەشکەنجەو ئازاری زەحمەتکێشە چەوساوەکان ئەنجامی ئەو زۆروجەورەی لێیان دەکرا بەسەریێك. دڵڕەقی‌و خراپەکاریی فەرمانڕەواو زۆردارەکان‌و دەرەبەگ‌و بۆرجوا خوێنمژەکان بەسەریێکی‌تر. ئینجا خەباتکەرانی بزووتنەوەی نیشتمانیی شۆڕشگێڕ, کەلەکۆڕی تێکۆشاندا دژی زۆرداران, تووشی دەردوسزا دەبوون. بەدرێژایی ساڵانی خەباتکردن دژی حوکمی پاشایەتیی کۆنەپەرست‌و دەرەبەگایەتی, حاڵی چیرۆکی کوردی عێراقی وەهابوو..لەچوارچێوەی گشتیدا ریالیزمی کۆمەڵایەتیی رەخنەگری‌و, وەکی‌تر سیاسییەکی راستەوخۆ کەئامانجی هاندان بوو بۆ تێکۆشان لەپێناوی رووخاندنی ئەو رژێمە پڕ لەزۆروجەورەدا, کەهەر ئەمەش حاڵی چیرۆکی عێراقی‌بوو بەگشتی.

(بەڵام ئەو بەرهەمانە بەحوکمی تاقیکردنەوەی کەمی نووسەرانیان‌و, بایەخدانیان بە دەربڕینی راستەوخۆی کاریگەر, لەڕووی گەلێ پێداویستیی فکری‌و تەکنیکییەوە لاوازبوون‌و, لەوەی دەخستن رێبازێکی ئایدۆلۆژیی ڕوون‌و پڕۆگرامێکی رەخنەگرانەی زانستانەو تێڕوانینێکی گشتگیری(شمولی)یان, سەبارەت بەژیان‌و کۆمەڵ‌و مرۆڤ هەبێ. هەروەکو لەوەشی دەخستن کەسنعەتکارییەکی مەحکەمی هونەرمەندانەیان تێدا بەکارهێنرابێ‌و, لەئەنجامدا رووکەشی‌و ساکاری روویان کردە ئەدەب‌و, نووسەرانیش کەوتنە بەر حاڵەتی تێگەیشتنێکی سیاسیی‌و رووکەشیی هەژاو, بەگیانی شۆڕشگێڕێتییەکی رۆمانسییانەی هەندێ جار سەرکێش‌و لەهەندێ‌جاری‌تردا شەرمن. لەکاتێکدا بەشێوەیەکی راپۆرتنووسانەی میکانیکی ئەنقەستیش, هەستوسۆزو بیروهۆشی خۆی دەردەبڕێ. بۆیە بەرهەمەکانی لاوازو شێواو دەردەچوون‌و هەستیان بەئەستاتێك‌و جوانیی هونەر تێدا نەدەکرا). ئەمە قسەیەکی(موید گلال)بوو سەبارەت بەرابەرانی چیرۆکی عێراقی. جا ئاخۆ من کەباسم لەرابەرانی چیرۆکی کوردییە, شتێکی زیادەم پێیە بیخەمەسەر قسەکەی ئەو..هەرگیز نا!. ئەوەی منیش لەنێوانی ئەو لێکۆڵینەوەیەمەوە کەلەربارەی چیرۆکی کوردیی ساڵانی(1925ـ1960)ەوە نووسیومەو ئەو ئەنجامەی پێی‌گەیشتووم, وەك بۆچوونەکانی ئەوە, لەگەڵ جیاوازیی رادەی رۆشنبیری بەتایبەتی‌و شارستانێتیدا بەگشتی, لەنێوان هەردوو چیرۆکنووساندا .

چیرۆکی کوردیی عێراقی لەپلەکانی پەرەسەندنیدا، پێش شۆڕشی تەمووزی(1958) وەهابوو. بەڵام دوای شۆڕش دوو هۆ کارێکی گەورەیان لەکاروانی پێشکەوتنی چیرۆکی کوردیکرد. یەکەمیان: نووچدانی شۆڕش و لادانی لەڕەوتی ئاسایی خۆی. ئاشکرایە کەلەهەموو وەرگەڕانێکی سیاسیی بنەڕەتیدا، کارەسات هێندە بەخێرایی روودەداو تێدەپەڕێ، کەئەدەب و هونەری رەسەن پێداڕاناگەن، چونکە داهێنان و خوڵقاندن جۆرە جۆشخواردنێکی زیندووی وەهایە، کەوەختێکی پێدەوێ تا پێدەگا دەخەملێ. جا لەبەرئەوەی شۆڕش لەماوەیەکی هێندە کورتدا هەڵنووت و لەرێبازی خۆی لایدا، کەنووسەران و هونەرمەندان چاوەڕوانی نەبوون. واتە پێش ئەوەی ئامادەبن بۆسەرلەنوێ داهێنان و خوڵقاندن، شۆڕش بەم مانایە لەبری ئەوەی پیتوفەڕیان بداتێ، سست و سڕیکردن. جا بائەم دیاردەیەتان وەك نموونەیەك بخەمە پێش چاو. ئەگەر سەرنج بدەینە دوو توێی گۆڤارو رۆژنامەکانی پێش شۆڕش و دوای، تا ساڵی(1960) دەبینین هەموویان پێش شۆڕش لەهەر ژمارەیەکدا، سێ یا دوو یا بەلایەنی کەمەوە یەك چیرۆکیان تێدایە. کەچی دوای شۆڕش مەگەر بەدەگمەن چیرۆکێکمان بەرچاو بکەوێ. خۆ شیعرو شانۆگەری و هونەریش بەگشتی حاڵیان هەروابوو، هۆی دووەم: هەڵگیرسانی شەڕی بەجەخاری براکووژی بوو لەساڵی(1961) دا، کەبەدوایدا چیرۆکی کوردی بۆماوەی چەند ساڵێك کپ و خامۆش بوو. تا لەساڵی(1969)وە وەك سەرەتایەك سەری هەڵدایەوەو، ئینجا لەدوای بەیانی(11)ی ئازاری (1970)وە، بەرەو لوتکەی نەشونما و گەشەسەندنی چۆوە. پێشتر چیرۆکی عێراقی بەگشتی نووچدانە بچکۆلەکەی هەزم کردبوو، ولەگەڵیدا جۆشیخواردبوو. مەبەستم نووچدانەکەی شۆڕشی(14)ی تەمووزی(1958)یە. ئەوسا چیرۆکنووسانی نەوەی شەستەکان لەدۆزەخیدا سووتابوون و، تووشی گەلێ دەردوسزا بووبوون. نائومێدی بەدوای نائومێدیداو، لەهەموو لایەکەوە دابارینی ئەشکەنجەو ئازارو، کەڵەکەبوونی لەدەروونیاندا تاکردنی بە دینامیتی ئامادەی تەقینەوە. ئینجا نووچدانە گەورەکە (حوزەیرانی 1967) رووی‌داو دینامیتەکەی تەقاندەوە. نووسەرانی نەوەی شەستەکان شالاویان بردو بەوپەڕی تین و توانایانەوە، لەنێوانی لێشاوێکی بەرهەمەوە کەزۆری لەبارەوە وتراوە، کەوتنە دەربڕینی ئەشکەنجەو ئازاری کەڵەکە بوویان.

بەڵام سەبارەت بەچیرۆکی کوردی، مەسەلە لێرەوە جیاواز هاتە پێشەوە. لەکاتێکدا چیرۆکی عەرەبی لەعێراقدا لەپۆپەی هەڵچوونیدابوو، وەك وتم چیرۆکی کوردی لەخامۆشییەکی تەواودابوو. زۆربەی هەرە زۆری چیرۆکنووسەکانمان، کپ و بێدەنگ بوون. لەولاوە شەڕ لەنێوان دوو برادا کەسەدان ساڵ پێکەوە ژیاون گەرمە. لەملاشەوە شەڕەکەیان ماڵوێرانی و سەرگەردانی و مەرگ دەبەخشێتەوە. جا داخۆ چیرۆك نووسی کورد لەئاستی ئەم حاڵەدا چی دەتوانێ بڵێ؟!. لەوەفادا بۆ پاراستنی شەرەفی وشە، بێدەنگیی هەڵبژارد. لەبەرئەوە بەدرێژایی ئەو ساڵانە (1961-

1969)، هیچ بەرهەمێکی بایەخدار نابینین. بەڵام لەساڵی(1969)وە وەك سەرەتاو، ئینجا لەدوای بەیانی ئازادی (1970)وە بەتایبەتی، شاڵاوە گەورەکە بەدەستووری هەمان توندوتیژیی چیرۆکی عەرەبی لەشەستەکاندا لیشاوی هێنا، لەگەڵ هەندێ جیاوازیدا. بۆنموونە: هەرچەندە چیرۆکنووسی کوردیش وەك برای عەرەبی، کارەساتەکانی دوای شۆڕشی تەمووزی(1958) کاریان تێکردبوو، بەڵام ئەم بەشێوەیەکی راستەوخۆو لەنزیکەوە، بەدەست کارەساتێکی تایبەتیی خۆیەوە ئازاری دەچەشت. مەبەستم کارەساتی شەڕی ناوخۆو، دەردو ئازارو گێچەڵەکانێتی لەهەموو بارەیەکەوە، کەلەویژدانی چیرۆکنووسەکاندا کەڵەکە بووبوو، تابەدوای بەیانی ئازادا لەنێوانی لێشاوێکی بەرفراوانەوە دەرفەتی دەربڕینی لێهێنا.

بەرهەمی چیرۆکمان لەساڵانی دوای ئازاردا، چ بەچەندەکیو چ بەچۆنەکی، بەقەدەر هەموو ساڵانی (1925- 1970)ی پەرەی سەندو پێش کەوت. ئەو بیبلیۆگرافیایەی لەم ماوەی دواییەدا بۆ چیرۆکەکانم سازکرد دەریدەخا، کەبەرهەمی ساڵانی(1970- 1975) بەژمارە، پێنج ئەوەندەی هەموو بەرهەمی چلو پێنج ساڵی لەوەبەرە. هەروەها لەرووی چۆنەکیشەوە باسوخوازەکانی گەلێ فراوانتربوونو، جۆری لێدوانو چارەسەرکردنی گرفتەکانی پەلی هاویشتو، شێوەی مامەڵەکردنی لەگەڵ کەسانیدا لەبنەڕەتەوە گۆڕدرا. هەروەکو لەڕووی تەکنیكو فەنتازییەوە رادەی بەرزبووەو، چەندین رێبازی هونەریی جیاجیای تێدا هاتەکایەوە. بێگومان چیرۆکنووسانی کورد گەلێ سوودیان لەشێوەی نوێو تەکنیکی تازەی چیرۆکنووسە عەرەبەکان وەرگرتو لێیانەوە فێربوون.

لەگەرمەی ئەم شاڵاوەدا، چیرۆك باسی لەسەر ئەو بارەی پێش شۆڕشی تەمووزی(1958) نەمایەوەو گۆڕدرا. چونکە پلەی نوێی دوای شۆڕش، لەچوارچێوەی کێشە سیاسییەکانی ناو کۆمەڵدا وەزعی کێشەی کوردیشی گۆڕیو، دروشمی ئۆتۆنۆمی بەحوکمی ئەو(واقع)ە نوێیە، لەلای هەموو تەرەفەکانی بزووتنەوەی نیشتمانیو جەماوەریی گەلی عێراقمان بەگشتی، بووە دروشمێکی رەواو پەسەند. بەڵام نووچدانی شۆڕشو لادانی، بووە هۆی ئاڵۆزاندنی کێشەکەو ئینجا شڵەقاندنی، تا گەیشتە رادەی شەڕی براکوژی کەکارەساتە بەجەخارەکانی، چیرۆکنووسەکانی خستە بەر ئەندێشەو ئازارەوەو،ساڵ لەدوای ساڵ لەویژدانیاندا کەڵەکە دەبوو، تا دوای بەیانی ئازاری (1970) دەرفەتی دەربڕینیان هێنا. لەبەرئەوە چیرۆکی سیاسیی کوردی، یا باشتر وایە بڵێین: بۆچوونی سیاسی لەچیرۆکی کوردیی عێراقیی ئەو ماوەیەدا، بریتییە لەڕەنگدانەوەی وەیشوومەو دەردو سزای شەڕو، خۆشحاڵی بەکۆتاییهاتنیو جێگیربوونەوەی ئەمنو ئاسایشو ستایشکردنی بەیانی ئازار. هەروەکو گەلێ نموونەش هەن کەڕەخنە لەکردارو رەفتاری بیرۆکراتیو ئینتهیازیو خۆپەرستانەی کەسانێك دەگرن ,کەهێزو دەسەڵاتیان بەدەستەوەبوو. ئەمە جگەلەبەردەوام بوونی وەك پلەکانی لەوەبەری، لەسەر بەگژداچوونی چەوساندنەوەی چینایەتیو

پارێزگاریکردن لەزەحمەتکێشانو هەژارانو, بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی عەدالەتو یەکسانیو ئیشتراکیەت.

من لێرەدا تەنیا باسی رووی سیاسی چیرۆکی کوردیم کرد, ئەگینا رووەکانیتری زۆرو فراوانن.

گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ـ ژ/53ـ

1976

چەوساندنەوەی دووسەرەی ئافرەت لەچیرۆکی کوردیدا

چیرۆکنووسانمان لەسالأنی چلەکانو پەنجاکاندا, بەشێوەیەکی تایبەتی بایەخیان بەباری ناهەمواری ژیانی ئافرەت دەداو, لەهەوڵی ئەوەدابوون ئەو چەوساندنەوە دووسەرەیەی لەڕووبخەن, کەتووشی بووبوون. واتە بەسەرێك چەوساندنەوەی لەگەڵ پیاودا وەك مرۆڤیك لەلایەن رژێمی پاشایەتیی کۆنەپەرستەوەو, بەسەرێکیش چەوساندنەوەی لەلایەن پیاوەوە وەك ئافرەتێك, کەچارەنووسی لەچنگیدابوو. چۆن رەنگی بۆ بڕشتایەو بەچ بارێکیدا بخستایە, دەبوو ملکەچی ئیرادەیبێو بێچەندچۆن تاعەتیبکا!.

رژێمی کۆنەپەرست لەلای خۆیەوە, بەدەردی هەژاریو نەخۆشیو نەخوێندەواریو, بڵاوکردنەوەو چەسپاندنی بیرەباوەڕو دابونەریتو

رەوشتو کرداری کۆنەپەرستانەی پڕوپووچ, کەوەك ژەهر دەیڕژاندنە بیروهۆشی خەڵکەوەو, وەك تەلیسم بیناییانی پێدەبەست, ئازارو

ئەشکەنجەی بەقوڕگی ئافرەتدا دەکردو, وەك هەر هاوولاتییەك لوولیدەدایە گێژاوی دەردومەینەتییەوە. بەم بارەدا ئافرەتو پیاو وەك یەك دەچەوسێنرانەوەو, هەردووك پێکەوە بەگڕی ئاگری زۆروجەوری رژێم دەسووتان. بگرە دەتوانین بڵێین: لەبەرئەوەی ئافرەت لەڕووی ئابوورییەوە, ژیانو گوزەرانی بەندبوو بەژیانو گوزەرانی پیاوەوە(مێردیبووبێ یا باوك یا برای), ئاگرەکە لەمەوە تەشەنەی دەسەند بۆ ئەوو بەردەبووە گیانی. هەروەکو بیروباوەڕو دابونەریتو رەوشتو کرداری کۆنەپەرستانەی سەپێنراو, بەسەر ئەمی دەسەلأت لەدەستدا لەڕووی ئابوورییەوە, دەبووە تەوقوکۆتو دەچووە گەردنو دەستوپێی ئەوەوە.

هەر ئەم دەسەلأتدارییەی پیاو, لەپاڵ میراتییەکی پشتاوپشتی بیروباوەڕو نەریتی کۆنەپەرستانەدا, کارێکی وایکردبوو کەئافرەت ببێتە نیمچە کۆیلەیەکی پیاوو, بتوانێ بەپێی حەزوئارەزووی خۆی یاری بەچارەنووسیبکا, بەتایبەتی لەمەسەلەی بەشووداندا, کەئەو

دەسەڵاتە بەزۆر شێوەی جیاجیا خۆی تێدا دەنواند. وەك بەزۆر بەشوودان یا نەدانی بەدڵخوازی خۆی, یا تەماعێکی شەخسیی(مادی یا معنوی)ی

تێکەوتبێ, یا داواکردنی خشڵو جیازیو مارەیی زۆر, یا تەنانەت گەیشتبێتە رادەی فرۆشتن بەپارە. هەروەها لەحاڵەتی ژنو مێردایەتیدا, بەلێدانو ئازاردانو جنێوپێدانو دەرکردنو تەلاقدان لەهیچەو, بەندکردنی لەناو چواردیواری ماڵەوەداو..هتد. بەزۆر بەشوودانی کچو ئەنجامی پڕ لەمەینەتیو جەخاری, لەم رووەوە سەرلیستەی باس بووەو, لەلای گەلێ لەچیرۆکنووسەکان دووپات بۆتەوە. هەمووش وەك زوڵمێکی زۆر گەورەو ئەپەڕی بێویژدانی, لێیدواونو ئەم کردەوەیەیان بەتوندی گوناهبارکردوە. چونکە بەمە رەواترینو بایەخدارترین مافێك کەکچ لەژیاندا هەیبێ, لێیزەوت دەکرێو لەو ساتەوە ئیتر رۆژانی تەمەنی لێدەکریتە دۆزەخ.

بۆ نموونە: لەلای محمد صالح سعید لە(کاروانی)(1)داو محمد رسول هاوار لە(خاڵەی رێبوار)(2)داو رەئووف بێگەرد لە(ئەنجامی کچفرۆشی (3)دا, کچ لەدڵدارەکەی دابڕدەکرێو, بەزۆر بەشوودەدرێ بەیەکێك کەحەزی لێناکا. یا مصتفی صالح کریم لە(بریا نەهاتیتایەوە)(4)دا رازی نابن بیدەن بەدڵدارەکەی. ئەنجام لەهەر چواریاندا بەجەخارەو, مەموزینانە کۆتاییان پێدێ. واتە لەهەر چواریاندا هەردوو دڵدار, بەکوشتن یا بەخۆکوشتن یا لەخەموخەفەتدا یا بەسووتان پێکەوە دەمرن. یا لەلای نوری علی امین(نوری.س) لە(ژانی ژیان)(5)داو ف. محمد لە(شیربایی)(6)داو جمال بابان لە(خانزاد)(7)دا, هەروەها بەزۆرو بەپێچەوانەی حەزی خۆیانەوە بەشوو دەدرێن, بەڵام بێئەوەی کۆتاییە مەموزینییەکەی تێبکەوێ, بەڵکو هەریەکەیان بەجۆرێ دەردوسزاو مەینەتیی ئەو بەزۆر بەشوودانە دەنۆشێو ژیانی لێدەبێتە دۆزەخ.

لەلای چەند چیرۆکنووسێکیتر, ئافرەت لەئەنجامی دەردی هەژاریو برسێتیدا, سەرباری ئەشکەنجەو ئازاری ئافرەتییەکەی, تووشی بەڵاو مەینەتیی تایبەتیش دەبێ, وەك ئەم سیفەتی ئافرەتییە بۆی بووبێتە لەعنەتێكو, هێندەیتر نوقمی دەریای ئازارو ئەشکەنجەی بکا. بۆ نموونە لەلای محرم محمد امین لە(مام هۆمەر)(8)داو عبدالله میدیا لە(دەروازەکەر)(9)دا, برسێتیو نەبوونی دەیانخاتە داوی لەشفرۆشییەوەو بەوە سەرباری خەمی هەژارییەکە, تووشی خەفەتی لەعنەتی کۆمەڵیش دەبن. یا لەلای کاکەمەم بۆتانی لە(تاوانم چیبوو)(10)دا, بۆ پارێزگاریکردن لەناموسی خۆی, کوشتنێکی دەچێتە ئەستۆو, ئەو کابرایە دەکوژێ کەدەیەوێ لەرێگەی ئەو برسێتیو نەدارییەوە, فرسەتی لێبێنێو دەسدرێژی بکاتە سەر ئابڕووی. هەروەها لەلای کامەران موکری لە(سزا)(11)دا کچە بەناچاری لەئاوایی

هەڵدێو, لەئەنجامی ئەم هەڵاتنەیدا, تووشی گەلێ دەردومەینەتی دەبێ, چونکە کوڕی ئاغا دوای ئەوەی تەقەلایدا دەست درێژ بکاتە سەر ئابڕوویو ملی بۆ نەدا, بوختانێکی بۆ هەڵبەست کەبەدەستی براکەی بەکوشتیبداو, ئەویش لەترساندا هەڵهات. بەڵام لەلای احسان مصگفی

لە(سکاڵای مردوو)(12)دا, دڵڕەقیو بێویژدانی مێردێك نیشاندەدا بەرامبەر ژنەکەی, کەدوکتۆر وتوویە نابێ منداڵی ببێ, چونکە منداڵبوون دەیکوژێ. کەچی مێردەی بێویژدانو خۆپەرست هیچ گوێ ناداتێ..گوایە چۆن دەبێ وەجاخی کوێربێ. لەئەنجامدا قسەی دوکتۆر راست دەردەچێو, ژنە بەسەر منداڵەوە زایە دەبێ.

ئاشکرایە لەهەموو ئەم نموونانەدا, چیرۆکنووسەکان مەبەستیان پشتگیریکردن بووە لەئافرەتو, ویستوویانە ئەو چەوساندنەوە دوو سەرەیە گوناهباربکەنو پەردەی لەروو هەڵبماڵن. هەموو بەگیانێکی پێشکەوتنخوازانەوە, روانیویانەتە ئەو بارە ناهەموارەی ئافرەتو بەتەنگەوەبوون ئازادو سەربەست بکرێو, ببێتە خاوەنی هەقی رەوای خۆی, لەنەخشاندنی چارەنووسی خۆیدا وەك مرۆڤێك. بەڵام چونکە لەوە تێگەیشتبوون کەکێشەکە لەباری گشتیی کۆمەڵەکە دابڕناکرێو, ئەو رژێمە کۆنەپەرستەی دەسەڵاتدارەو بۆتە هۆی دواکەوتنی لەکاروانی پێشکەوتنو شارستانێتی, بۆیە هەست دەکەین زۆربەی زۆریان لەنێوانی چیرۆکەکانیانەوە, هۆی سەرەکی ئەو بارە ناهەمووارەیان داوەتە پاڵ رژێمو کۆمەڵەکە. واتە ئەگەرچی بەسەرزاری بانگیان بۆ پێویستیی ئازادکردنی ئافرەتو سەربەستی پێدانی هەڵداوەو ویستوویانە چاوی خەڵکەکەی پێبکەنەوە, بەڵام ئەوەشیان سەلماندوە کەچارەسەری تەواوەتی, لەگۆڕینی بنەڕەتیی رژێمو کۆمەڵەکەدایەو, هێنانەدیی رژێموکۆمەڵێکی ئەوتۆ, کەسەرتاپا بەچاوێکی نوێ ڕوانێتە کێشەی چەوساندنەوەی ئافرەتو, لەبنەڕەتەوە چارەسەری بکا.

پەراوێزەکان

(1)بەکتێب –1957

(2) رۆژنامەی ژین –ژمارە(1080)–1951

(3) گۆڤاری هەتاو– ژمارە(132)–1958

(4) گۆڤاری هیوا– ژمارە(3)– 1957

(5) گۆڤاری گەلاوێژ– ژمارە(1)–ساڵی(4)

(6) گۆڤاری گەلاوێژ– ژمارە(11)– ساڵی(5)

(7) بەکتێب– ساڵی1957

(8)بەکتێب– ساڵی 1954

(9) کۆمەڵە چیرۆکی (خەبات)– 1958

(10) گۆڤاری پێشکەوتن– ژمارە(9)–1958

(11) رۆژنامەی ژین– ژمارە(1103, 1104)–1952

(12) گۆڤاری دەنگی گیتی تازە –ژمارە(4)–1944.

1976/3/25

مۆنۆلۆژی ناوخۆ لەچیرۆكی نوێی كوردیدا

لەنێوان سالآنی هەردوو شەڕی گەورەدا, سێ چیرۆكنووسی مەزن لەهەموو جیهاندا ناوبانگیان بلآوبۆوەو, بەپێكهێنانی ڕێبازێكی نوێ لەكۆڕی چیرۆكنووسیندا ناسراون, كەڕێبازی شەپۆلی هۆش(تیارالوعی)یە. سێ چیرۆكنووسەكەش ئەمانەن:جیمس جویسی ئیرلەندی (1882-1941)و, فرجینیا ولفی ئینگلیزی(هەروەها1882-1941)و, ولیام فۆكنەری ئەمەریكایی(1897-1962).بێگومان پێش ئەمان گەلێ چیرۆكنووس بەشێوەیەكی ساكارو پێنەگەیشتوو, بێئەوەی خۆیان پێبزانن یا مەبەستیان بووبێ, جاروبار لەبەرهەمەكانیاندا ئەم ڕێبازەیان گرتۆتەبەر, یا لەم شوێنو لەوشوێنی بەرهەمێكیاندا پەیڕەوكراوە. بەلآم لەلای ئەمان وەك ڕێبازێكی تایبەتی خۆی چەسپاندو, زۆربەی بەرهەمەكانیان لەسەر ئەم ڕێبازە داڕێژراون. بۆ نموونە: ڕۆمانی(یۆلیسیس)و (فینیگاتزویك)ی جویسو(میسز دالوای)و (شەپۆلەكان)ی فرجینیا ولفو(ئاژاوەو تووڕەیی)و (لەكاتی راكشانی سەرەمەرگمدا)ی ولیام فۆكنەر.

ئەم ڕێبازە بەوە بەناوبانگە, كەهەرچەندە دیوی دەرەوەی مرۆڤ لەهەڵسوكەوتوكردارو رەفتاریدا ناخاتە پشتگوێ, بەلآم پتر بایەخ بەدیوی ناوەوەی دەداو, شۆڕدەبێتەوە بۆناخیو, چیرۆكنووس لەگەڵ نواندنی كەسانی بەدیوی دەرەوەدا, جلەویشیان بۆشل دەكا كەبەبێ حساب لەگەڵ خۆیاندا لەهەستونەستو رازونیازو خواستو ئاواتیانو...هتد. بدوێن, كەمرۆڤ ئاسایی ئەم بابەتە شتانە لەناخی خۆیدا حەشار دەداو بۆكەسیان دەرنابڕێ, چونكە لەگەڵ دەرەوەدا ناگونجێن, یا دژ بەیەكن, یا قەدەغەن, یا قابیلی بەدیهێنان نین یا عەیبو عارن..هتد.

جا ئەم ڕێبازە كەهێندە بایەخ بەدیوی ناوەوە بدا, دەبێ جۆرە تەكنیكێكیش بەكاربهێنێ, كەرێگای گەیشتن بەئامانجی بۆ خۆش بكاو, كەدیارە تەكنیكی مۆنۆلۆژی ناوخۆ(واتە قسەكردن لەگەڵ خۆدا بەبێدەنگ) باشترینە. جابۆیە ئەگەرچی نووسەرانی ئەم ڕێبازە گەلێ تەكنیكی جۆراوجۆریان بەكارهێناوە, بەلآم ئەمەیان لەلایان كاریگەرترینەو, زیاتر لەوانیتر پەنایان بۆ بردوەو بەكاریان هێناوە.

(رۆبەرت هەمفری) لەكتێبەكەیدا(شەپۆلی هۆش لەڕۆمانی نوێدا), مۆنۆلۆژی ناوخۆ وەها تاریف دەكا: (ئەوجۆرە تەكنیكەیە لەچیرۆكدا كەناوەرۆكی سایكۆلۆژیای شەخسیەتو كردارە سایكۆلۆژییەكانی پێشكەش دەكا, بێئەوەی لەهیچ ساتێكی ڕوودانیدا پێش ئەوەی وەك دەربڕین پێبگاو دروست ببێو بەئەنقەست قسەی لێوە بكرێ, بیكاتە دەمودوو-ل 44). هەروەها مۆنۆلۆژی ناوخۆ دەكا بەدوو جۆر. مۆنۆلۆژی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ. لەبارەی ڕاستەوخۆوە دەڵێ: (ئەو

جۆرە مۆنۆلۆژەیە کەبایەخ بەوجودی نووسەرو ناداو, وەهاشی دەدانێ کەهیچ گوێگرێك لەکایەدا نییە ـ هەر ئەو لاپەڕەیە). بەم پێیە دەبێ بڵێین کەمەرجەکانی مۆنۆلۆژی راستەوخۆ بریتین لە:

1ـ نەبوونی هیچ گوێگرێك گوێڕایەڵیئەو قسانەبێ, کەکەسانی چیرۆك لەگەڵ خۆیاندا دەیکەن. واتە نەبوونی هیچ خوێنەرێکیش لەکایەدا کەوا وادابنرێ زانیاریی پێڕادەگەیەنرێ.

2ـ حازرنەبوونی نووسەر, واتە خوێنەر کەئەو خۆشی وادادەنرێ لەکایەدا نییەو(بەڵام لەواقیعدا هەیە), دەبێ لەخوێندنەوەدا هەست بە بوونی نووسەر نەکا, کەئەمە پێیدەووترێ نەبوونی تەواوەتی نووسەر.

3ـ دەربڕینی ئەو ناوەرۆکەی دەروون, دەبێ لەشێوەی لێشاودابێو پەیوەندییەکی بابەتیی توندیش, لەنێوان ئەو شتانەدا نەبێ کەدەیانڵێو, دەبێ ئەم باسو ئەو باسو ئەم فیکرەو ئەوفیکرە بقرتێنێ.

بەناوبانگترین نموونە بۆئەم جۆرە مۆنۆلۆژە وەك رۆبەرت هەمفری باسیدەکا, دوا(45) لاپەڕەکەی رۆمانی(یۆلیسیس)ی جویسە, کەکات سەعات(2)ی دوای نیوەشەو, (مۆلی بلۆم) لەناو جێگەدا راکشاوە, دوای ئەوەی هاتنەوەی مێردەکەی بەئاگای هێناو, ئەو لەپاڵیدا راکشاونوستو, ئەم بەمۆنۆلۆژ لەگەڵ خۆیدا لەناخدا, بەلێشاوو یەکژەمیو بێڕاوەستان دەدوێو, رۆمانەکە بەدوا وشەی کۆتاییدێ کە(بەڵێ)یە.

لەبارەی مۆنۆلۆژی ناڕاستەوخۆشەوە نووسیویە: (ئەو جۆرە مۆنۆلۆژەیە کەلەبری راناوی تاکی قسەکەر,راناوی نادیاری قسەلەگەڵدا کراوی تێدا بەکاردەهێنرێ. واتە بەپێچەوانەی راستەوخۆوە, ئیجا بەخوێنەردەدا کەخۆشیو نووسەریش لەکایەدان. جگەلەوەی وەسف کردنو لێکدانەوەو, پەیوەندیی نێوان شتەکانو یەکێتییانو هۆیەکانیانو هەستکردن بەواقعی تێدا بەکاردەهێنرێ ـ ل/ 49ـ سەرچاوەی پێشوو). واتە لەمیاندا نووسەر خۆی لەزمانی ناخی کەسەکەوە دەدوێو, شۆڕدەبێتەوە بۆ قووڵایی دەروونیو, ئەگەرچی زۆر بەوردی رازو نیازو خواستو ئاواتو ئەو شتە نهێنییانەی دەخاتەڕوو, کەحەشاریان دەداو لەچاووگوێی دەرەوەیان ون دەکا, بەڵام خوێنەر هەست بەوجودی خۆیو نووسەردەکاو, کەموزۆر لێیبەئاگایە.

ئەم جۆرە تەکنیکە لەهەموو پلەکانی پێشکەوتنی چیرۆکی کوردیدا, بەشێوە ساکارەکەیو بەتایبەتی لەشێوەی ساکاری مۆنۆلۆژی ناڕاستەوخۆدا بەدیدەکرێ. بەڵام هێندەی تاڕادەیەك لەهەردوو رووی چەندەکیو چۆنەکییەوە بەخۆداهاتبێو پەرەی سەندبێ, لەم ساڵانی دوایییەدابووە, واتە لەساڵی(1970)وە بۆ ئێستا. لەگەڵ ئەوەشدا کەلێدەکۆڵینەوەو لەئەنجامدا بەگشتی سەرنجەدەین, بۆمان دەردەکەوێ کەئەگەرچی نموونەیەکی زۆرمان هەیەو, زۆربەی چیرۆکنووسەکان بەرهەمیان بەم جۆرە تەکنیکە هەیە, بەڵام بەشی هەرە زۆریان لەبابەتی مۆنۆلۆژی ناڕاستەوخۆن, کەنووسەرو خوێنەریان تێدا لەکایەدایەو حازرن, ئینجا چەند نموونەیەکی کەممان

لەو بابەتە بەدەستەوە دەمێنێ، کەنووسەرو خوێنەریان بەتەواوەتی تێدا ونەو، شەپۆلی هۆشیان بەلێشاو تێدا پێشکەش دەکرێ‌و، بەباری جەنجاڵ‌و تێکەڵوپێکەڵی راستی خۆیدا لەناخی قارەماندا قووڵپ دەداو هەڵدەچێ، کەبەڕای من ئەم بابەتەیان لەڕووی تەکنیکەوە باڵاترین‌و زەحمەت ترینیانەو هەر لەمیشیاندا، ئەو راستیە دەنوێنرێ کەدەڵێ: (زەین یاهۆش کەبەردەوام‌و بەبێساتێك راوەستان لەچالاکی‌و گورج‌و گۆڵیدایە، لەتوانادا نییە بزووتنی بۆماوەیەکی زۆر لەسەر یەك شت راگیربکرێ، بازۆر بەتوندیش هەوڵی ئەوە بدرێ ـ ل/44ـ سەرچاوەی پێشوو). دیارە مەبەست لەو کاتانەیە کەمرۆڤ یا تەواو بەتەنیایە، یا لەگەڵ خەڵکی تردایەو بەڵام لەحاڵەتی بێدەنگیدایەو نەشنوستوە.

جا پێش ئەوەی بێمەسەر نموونەی چیرۆکی خۆماڵیمان، باچەند نموونەیەکی ئەم جۆرە تەکنیکە لەبەرهەمی داهێنەرەکانی بهێنمەوە. هەر رۆبەرت هەمفری خۆی بۆ بابەتی مۆنۆلۆژی راستەوخۆ، چەند دێڕێکی لە(45) لاپەڕەکەی (یۆلیسیس) هەڵبژاردوە کەئەمانەیە: (بەڵێ‌هیچ کەسێ لەمەوبەر قەت شتی وای داوانەکردوە کەئەو لەناو جێگەکەیدا بێت‌و خواردنی بەیانی بخرێتە سەرکۆش‌و دوو هێلکەشی لەگەڵدابێ‌و لەرۆژانی ئوتێلی(چەکەکانی شار)ەوە فێری ئەم بەزمە بووکەڕادەکشاو خۆی نەخۆش دەخست‌و دەستی‌دەکرد بەئاخوئۆف بۆ ئەوەی ئەو پیرێژنە تێکقوپاوە میسز ریۆردان بەزەیی پێدابێتەوە کەئەم وای‌دەزانی قەرزێکی بەسەریەوە هەیەوکەچی چارەکە بنسێکیشی بۆ جێنەهێشتین ئەمە هەمووی لەپێناوی سەلاواتدانیدا بۆخۆی‌و گیانی خۆی گەورەترین پیسکەیەو تائێستا خوڵقابێ لەوە سڵی دەکردەوە چوار بنس بۆکرێنی شەرابەکەی سەرف بکاو دایم گیروگرفتی خۆی بۆ دەگێڕامەوەـ ل/45ـ سەرچاوەی پێشوو). (45) لاپەڕەکە بەوە بەناوبانگە، کەبەهیچ جۆرێ نوقتەو فاریزەو کەوانەوداش‌و ئەم بابەتە شتانە، لەنێوان دێڕەکانیدا نییە.

یا من بۆمۆنۆلۆژی ناڕاستەوخۆ کەنووسەرو خۆێنەری تیا حازرە، ئەم نموونەیە بەپەسەندتر دەزانم کەئەو بۆ مەبەستێکی‌تری‌هێناوەتەوە:

(میستەر بلۆم یەك یەك سەیری ناونیشانەکانی کرد. (زۆردارە مام ناوەندییەکەن) بەقەڵەمی جیمس لافسبیرت. دەیزانم چ بابەتێکە. ئەم کتێبەت هەیە؟!. بەڵێ.کردییەوە. وای بەخەیاڵدا هات. (دەنگی ژنێك لەودیو پەردە چڵکنەوە دەبیسم. پیاوەکە)..بەپەنجە کەوتە خوێندەنەوەی ئەو لاپەڕەیەی کەوتە سەرپشت. ل/76ـ سەرچاوەی پێشوو). ئاشکرایە لێرەدا بلۆم لەکتێبخانەکەیدایەو، دەیەوێ کتێبێك بۆژنەکەی بکڕێ‌و، لەم بارەیەوە لەگەڵ خۆیدا دەدوێ. بەڵام تۆ هەستدەکەیت کەجارجارە نووسەر قسەیەکی تێدادەکاو، لەگەڵ مۆنۆلۆژەکەی بلۆمدا تێکەڵ دەبن‌و بەیەکدا دەچن.

بەڵام بۆ بابەتی مۆنۆلۆژی ناڕاستەوخۆ با سەرنج بدەینە ئەم چەند دێڕەی فرجینیا ولف لەڕۆمانی(مسز دالوای)دا. (هەردەم بەم شێوەیە دەهاتە بەرچاو.. کاتێ لەدالتۆن هەڵاتە دەرەوە بۆ هەڵمژینی هەوای پاك, چپڕەیەکی لاواز لەجومگەکانەوە دەبیسرا..بیتر والش..رۆژێك لەڕۆژان لەهندستانەوە دیتەوە, یۆنیۆ یا یۆلیۆ, لەبیری نەماوە چونکە نامەکانی هێجگار دڵدەگوشن. هێندەی مرۆڤ لەبیری بمێنێ وەهای وت. لەسەر کەنارەکە کەمێ راوەستا. چاوەڕوانی پەڕینەوە دەکا, چونکە نیشتەجێبوون لەویستمنستەردا, لەناوجەرگەی قەڵەباڵغیشدا مرۆڤ والێدەکا تووشی جۆرە راوەستانێك ببێ کەوەسف ناکرێ..چەندە گەوجین..ل/95). بێگومان دەبینین کەلێرەدا بەردەوام نووسەر خۆی دەدوێ, بەڵام لەزمانی ناخی قارەمانی رۆمانەکەوە. واتە نووسەر لێرەدا ئاگای لەوردو درشتی هەستونەستی شاراوەی قارەمانەو, لەساتبەساتیدا دەریدەبڕێ.

ئێستا دێمەوە سەر چیرۆکی خۆمان‌و دووپاتی دەکەمەوە, کەزۆربەی هەرەزۆری ئەو بەرهەمانەی تەکنیکی مۆنۆلۆژی ناوخۆیان تێدا بەکارهێنراوە, بابەتی مۆنۆلۆژی ناڕاستەوخۆیەو بەڵام بێگومان لەشێوە سەرەتاییەکەیدا. بۆچی شێوەی سەرەتاییە؟!. با روونی بکەمەوە.

ئێمە لەتاریفەکەی رۆبەرت هەمفرییەوە بۆمان دەردەکەوێ, مۆنۆلۆژی راستەقینەی ناوخۆ ئەوەیە, کەئەو شتانەی لەناخی قارەمانداا دەووترێن نەگەیشتبنە رادەی ئەو پێگەیشتنەی, بووبن بەقسەوبتوانرێ بەزمان دەربڕدرێن. واتە لەناخدا لەپلەی پێش قسەکردندابن (کە ئەمە ئەوی راستیبێ تەنیا کۆششێکی سەختەو نووسەر بۆ دەستگرتن بەسەر ئەو حاڵەتەدا دەیکا, دەنا هیچ هێزێك نییە بابڵێین تائێستا نەبووە, کەبتوانێ لەرێگەی زمانەوە..لەرێگەی وتەو رستەوە ئەو حاڵەتە بخاتەڕوو. چونکە هەرچی بکا هەردەبێ پەنابەرێتەبەر زمان. کەپەناشی بردەبەر زمان, مانای ئەوەیە ئەم (نووسەر) لەبریی قارەمانەکە شتەکانی گەیاندە رادەی پێگەیشتنێکی ئەوتۆ, کەبەقسە بتوانرێ بووترێن‌و, بخرێنە سەر قاقەزیش!).

باشە..کەوابێ کێشەکە کۆششە سەختەکەی نووسەرەو رادەی سەرکەوتنی. جا منیش هەرئەمەم مەبەستە, کاتێ کەدەڵێم سەرەتاییە. چونکە چیرۆکنووسەکانمان ئەگەرچی بەدەیان بەرهەمیان هەیە, کەتەقەلایان داوە خۆیان ونبن‌و خوێنەرو گوێگر لەکایەدانەبن‌و قارەمان بۆ خۆی‌و تەنیا بۆخۆی بدوێ, کەچی هەست دەکەین بە(مەنتیق)و بەزنجیرەیەکی رێکوپێك‌و بەوپەڕی ئاگایی‌و هوشیارییەوە دەدوێن‌و, شتەکانی ناخیان وەها دەردەبڕن, کەهەموو تەواو پێگەیشتوون‌و بوونەتە قسەی تەواوو, خوێنەر لەلای خۆیەوە بەئاسانی هەست بەوە دەکا کەنووسەرێك لەکایەدایەو, ئەو کەسەی ناو چیرۆکەکەی هێناوەتە بەردەمی ئەمی خوێنەر تاقسەی بۆبکا. بۆ نموونە لەتیف حامد لەچیرۆکی(بەشێك لەداستانی سواڵکەرە بەناوبانگەکە)دا(1)وەها دەست پێدەکا: (ئەو داستانەی کەنەنکم چێژی هۆشمی پێدابوو, وەکو زالوو چەپکی رۆشنایی لەهەستم ئەچنی..). یا تاهر صالح سعید لەچیرۆکی(کاتێ لەیەك ناگەین)دا(3))دەڵێ: (قینی لێمە؟!..تۆ

بڵێیت وابێ؟!. ئەی کەوایە بۆ بێهۆ ئارام ناگرێت گەر رۆژی چەند جارێك نەنێرێ بەدواما). یا عبدالله سەراج لە(خۆراك)دا(3). نووسیویێتی: (سەرنجی جل‌وبەرگەکەیمدا. هەرچەندەش پانتۆڵەکەی لەرەنگی چاکەتەکەی بوو, بەڵام نەشازییەکم تێدا بەدی نەکرد). یا کاکەمەم بۆتانی لەچیرۆکی (سێبەری بەر سەنگەری مەرگ)دا(4). دەڵێ: (لەناو دارەمەیتێکدا خۆم بەدی دەکەم. مەیتەکەم لەناو قەفەزێکی گەورەی لەشووشە درووستکراودا دیت. قەفەزەکە چواردەورەی بەخەڵکی گێژۆکە چنرابوو). یا صلاح شوان لەچیرۆکی (لاسارێك لەکاروانە وێڵەکە)دا(5), وەها دەست پێدەکا: (هەنگاوم ئەناو بیرم لەشوێنێکی‌تر بوو. دوێنێ زیاد لەپێویستم خواردەوە. لەناکاوێکدا سەیری ئەولاو ئەولای خۆم کرد). یا صدرالدین عارف لە(گەشتێك)دا (6), کەدەست پێدەکا دەڵێ: (لەشم تۆزێ گران بووبوو. مێشکیشم زۆر وڕ بووڕبوو. پۆلیسێك لەولاوە لەسەر سنووقێك دانیشتبوو). یا محمد موکری لە (مرد عەسکەریشی نەکرد)(7)دا, دەتوانین بڵێین لەشێوەی مۆنۆلۆژ لەناو مۆنۆلۆژدایە.

لەلای هەموویان قارەمانی چیرۆك, خۆی بۆ خۆی دەدوێ. واتە چیرۆکەکان تەکنیکی مۆنۆلۆژی ناوخۆیان تێدا بەکارهێنراوە, بەڵام کەدەیانخوێنیتەوە لەگەڵ دێڕبەدێڕدا لەوە بەئاگایت, کەنووسەرێك ئەم قارەمانەی لێهێناویتە زمان‌و, کارەسات‌و بەسەرهاتی ژیانی خۆیت بۆ دەگێڕێتەوە. یا ئەگەر نووسەریشت لەبیربچێ تۆ دەزانیت, کەئەو قارەمانە ئەگەرچی لەبەرخۆیەوە بۆخۆی دەدوێ, بەڵام بەئەنقەست وادەکا تا تۆ گوێت لێبێ‌و, ئەوەی دەیەوێ پێتی رابگەیەنێ. لەکاتێکدا مۆنۆلۆژی راستەخۆ وات لێدەکا کەبەهیچ کلۆجێ هەست بەوە نەکەیت‌و, خۆت لەناخەوە تەواو باوەڕ بەوە دێنیت, کەئەو قارەمانەی بۆ خۆی دەدوێ, نەکەسێك هێناویێتییە زمان‌و نەمەبەستیشێتی, شتێك بۆ تۆ رابگەیەنێ‌و گوێی لێبگریت. واتە دەتوانم بڵێم کەمەسەلە دەگەڕێتەوە بۆ کۆششە سەختەکەی نووسەر کەئەگەرچی لەسەرەتادا تۆدەزانیت شتێك دەخوێنیتەوە, کەئەو بەدەست‌و قەڵەمەکەی خستویێتییە بەرچاوت , بەڵام کەدەیخوێنیتەوە دەتخاتە حاڵەتێکەوە, کەلەگەڵ قارەمانەکەدا تێکەڵ بەیەکتردەبن‌و, ساتێك دێ وادەزانیت خۆتی قسەدەکەیت‌و لەگەڵ خۆتدا دەدوێیت, چونکە تۆش وەك هەر مرۆڤێك سەدەها جاروبگرە هەزارەها جار, کەوتوویتە ئەو بابەتە حاڵەتەوەو بەسەرت هاتووە. خۆ تۆ بێگومان لەو ساتەدا قسەکانت مەبەست نابێ, کەداخۆ کتومت وەك هینەکانی خۆتن یان نا؟!. بەڵکو گرنگ حاڵەتەکەیە کەتێوەی گلاویت. جا ئا ئەمە لەو چیرۆکانەدا کەناوم بردن ونەو, قارەمانەکان رێکوپێك‌و بە(مەنتیق) قسەدەکەن‌و, بەزنجیرەو لەئاگاداری‌و ئیدراکەوە دەدوێن‌و, ئیتر تا لەخوێندنەوەیان دەبیتەوە, ناکەویتە ئەو حاڵەتی تێکەڵاوبوونەوە.

هەر لەبابەتی مۆنۆلۆژی ناوخۆی ناڕاستەوخۆ, نموونەی زۆری ترمان هەیە کەتێکەڵە لەقسەکردنی کەسان لەگەڵ خۆپاندا‌و, بەیناوبەین قسەتێداکردنی نووسەر. محمد رشید فتاح

له(وەستان لەسەر یەك قاچ)(8)دا، لەگەڵ قارەمانەکەیدا بەمۆنۆلۆژی ناوخۆ دەست پێدەکا تادەیگەیەنێتە ناو چاخانەیەك‌و، ئیتر خۆی دەکەوێتە گێڕانەوەی کارەسات. یا ڕەووف بێگەرد لە(لەفەرهەنگی ئارەزووی ئەم شارەدا)(9) هەروەها تا نیوەی چیرۆکەکەی، قارەمان کەکچێکە لەباخچەی ماڵەکەدا دانیشتوەو بۆخۆی دەدوێ، ئینجا لەوە بەدواوە نووسەر دێتە کایەوە. یا ڕەووف حسن لە(ناهونزوولەکانی کچێکی عوزرشۆر)(10)دا، پەرەگرافێك قارەمان دەدوێ و، یەکێکی‌تر نووسەر گفت دەدا. یا احمد محمد اسماعیل لە(ئەنجامی پەیامێکەوە)(11)دا، تێهەڵکێش دەمێ نووسەر وەسفی کارەسات دەکاو، دەمێ قارەمان بەناخ لەگەڵ خۆیدا دەدوێ، بەتایبەتی کەلەحاڵەتی گرفتێکی دەروونیدایەو، لەنێوان ئاو نادا دێ‌و دەچێ‌و دوودڵ‌و ڕاڕایە، کەبێگومان ئەم جۆرە تەکنیکە (مۆنۆلۆژی ناوخۆ)، پتر دەگەونجێ‌و بەکارترە لەنواندنی کەسانی دەروون بەگرفت‌و هەژاودا.

دواجار بابەتێکی‌تری مۆنۆلۆژی ناوخۆی ناڕاستەوخۆ ئەوەیە، کەنووسەر خۆی دەچێتە قووڵایی دەروونی قارەمانەوەو، لەبری ئەو دەدوێ‌و هەست‌و سۆزو خواست‌و نیازو شتە نهێنیەکانی لەڕوودەخا. بۆ نموونە : لەچیرۆکێکی خۆمدا(مرۆڤە جەنجاڵەکە)(12) لەچاپتەری(خەو)دا کەقارەمان لەحاڵەتی زیندەخەونێکدایە،(بۆ ناودۆڵێکی هەزاربەهەزار داکشا. هەر دائەکشاو نەئەکەوتە سەرزەوی . بەرەو ئاسمانێکی بێبن هەڵئەکشا. هەر هەڵئەکشاو نەئەگەیشتە بنمیچی. جارێك‌و دووان‌و سیان داکشاو هەڵکشایەوە. هەڵکشاو داکشایەوە. بێزاربوو. وای هەست کرد تەشقەڵەی پێئەکرێ. ڕوانییە بەرەوخوا. ملیۆنەها ڕیزەدانی ژەنگاویی لەڕوویا ڕیچ ئەبوونەوە. سەرنجی دایە بەرەوژوور. ملیۆنەها زمانی ڕەش بەرەو ڕووی فیشکەیان ئەکرد. تووڕەبوو. خۆی ڕاپسکاند. پەلەقاژەی کرد..). تا چاپتەرەکە وەها کۆتایی‌دێ: (..شالاویان بردە سەر. ویستی دەرباز بێ. نەیتوانی. هەڵواسرابوو. لەنێوان دۆڵی هەزاربە هەزارو ئاسمانی بێبندا هەڵواسرابوو. خۆی گرمۆڵەکرد.).

بەلام بۆ مۆنۆلۆژی ڕاستەوخۆ، چیرۆکی (زەرد، سوور، سەوز،شین)(13)ی لتیف حامد نموونەیەکی چاکە. چیرۆکەکە وەها دەستپێدەکا: (باخچەکە ڕازابووەوە. تۆزێ شڵەژام. بلیتەکەم دەرکرد: مێزی خەبات، ڕووم تێکرد. دانیشتم. چاوێکم بەدەوری خۆمدا گێڕا. تەریقەوە بووم. خۆزگە نەهاتمایە. پیاو ئەبێ پێش هاتنی بۆ شوێنی ئاوها خۆی باش ڕێکبخات..). بێگومان دەستپێکردنەکە بەم جۆرە، تەواو مانای مۆنۆلۆژی ڕاستەوخۆ ناگەیەنێ. چونکە کەدەڵێ: (باخچەکە ڕازابۆوە. تۆزێ شڵەژام. بلیتەکەم دەرکرد. (مێزی خەبات). ڕووم تێکرد. دانیشتم). هەڵسوکەوتی دەرەوەیە نەك ناخ. بەڵام ئەگەر لەوساتەوە دەستی پێبکردایە، کەلەسەر مێزەکە دانیشتووەو کەوتۆتە قسەکردن لەگەڵ خۆیدا، ئەو کەلێنەی تێنەدەکەوت. بەهەرحاڵ لەوە بەدواوە دەخوێنینەوە، کەقارەمانی چیرۆك لەسەر مێزەکە دانیشتوەو واتێدەگەین، کەکچێك دێ‌و لەگەڵیدا

دادەنیشێ و ئەم قسەی بۆدەکاو دەیدوێنێ. بەڵام کچە بێدەنگەو بەهیچ کلۆجێ ورتەی لێوە نایە. تەنانەت ئەگەر پرسیاریشی لێبکا ئەم (قارەمانی چیرۆك)، چاوەڕوانی وەرامی‌لێناکا: (بۆچی سەرت دائەخەیت؟!..لەبیرتە ئەوساڵەی پێکەوە لەسینەما بووین؟!..) . یا کەداوای لێدەکا کرداری بکا، لەسەری ناوەستێ و هەردەدا بەدەمییەوە: (بۆ ناچیتە دەرەوە دەستێك بەدەموچاوتا بهێنی..). بەمانەداو بەشێوەی قسەکانیدا بۆمان دەردەکەوێ، کەکچەکە لەسەر مێزەکە وجودی نییە، بەڵکو رەمزێکەو قارەمان شتەکانی ناخی خۆی بۆهەڵدەڕێژێ و، بەهۆی ئەوەوە دەریدەبڕێ و، دیارە هەربۆ خۆیشی دەردەبڕێ. واتە کەسێك لەکایەدا نییە گوێڕایەڵی‌بێ، تەنانەت هەست بەبوونی نووسەریش ناکەین، تەنیا لەو سەرەتایەدا نەبێ کەدوای ئەوە لەبیردەچێتەوە. ئەمە جگەلەوەی هەر بەمۆنۆلۆژی ناوخۆ، لەکاتێکدا لەسەر مێزەکە دانیشتوەو لەگەڵ خۆیدا دەدوێ، لەکارەساتەکانی دەوروپشتی خۆیشی وردەبێتەوەو ئەوەی دەیبینێ، بەکێشی دەکاتە ناودەروونییەوەو، بەمۆنۆلۆژی ناوخۆ لەبارەیانەوە دەدوێ. بۆ نموونە دەڵێ: (ئەم لافیتەیەم پێناخوێنرێتەوە. باران شیواندویەتی . هەموو شتێك بەپێی پرۆگرام ئەڕوات. هەندێکیان دەمی خۆیان ئەلێسنەوە. بۆ شیلەی هەنگوین ئەگەڕێن. چاوەکانت وەك هەنگوین پڕ لەشیلەن...).

هەروەها چیرۆکی(دەنهێڵ و شتی تریش)ی دڵشاد محمد امین، نموونەیەکی‌ترە بۆ بابەتی مۆنۆلۆژی ناوخۆی راستەوخۆ، کەبریتیە لەقسەکردنی قارەمان لەگەڵ خۆیدا بەناخ، بێئەوەی هەست بکرێ کەنووسەرو خوێنەر لەکایەدان. کەدەست پێدەکا دەڵێ:(ئەم وەڕسییە چییە؟!..ئەم بێزارییە بۆ؟!. رەنگە هۆی..ئا..مەعنای تیانیە..کتێب..نەخێر زۆرحەزی لەم بابەتە کتێبانە نییە. خێرا بیگرە. ناونیشانێکی تری خوێندەوە. (لەزەتی داوێنپیسی). ئەمە بۆ ئەو باشە. باسەیرکەین. دەفتەر..خوێندەنەوە..نوسین..بیرکردنەوە..بگرەوبەردەی ئەم جیهان و خەڵکە..). ئینجا بیروهۆشی قارەمان هەرچەندە پتر دەئاڵێتە کڕینی دووجگەرەی دەنهێڵ، بەڵام بەدەمییەوە لەگەڵ قسەو باس و فیکرەی جیاجیاو جۆراوجۆر دەدوی و، لەمیانەوە دەچێتە سەرئەویان و لەویانەوە بۆ یەکێکی‌تریان، کەبەمە زیاتر لەچیرۆکەکەی لەتیف حامد بچڕبچڕی و خێرایی گواستنەوەی لەم شتەوە بۆ ئەوشت تێدەکەوێ. واتە زیاتر حاڵەتی لێشاوی گفتوگۆکردنی لەگەڵ خۆدا تێدایەو شێوەی شەپۆلی هۆش دەنوێنێ. هەروەها بۆ نموونەی‌تری ئەم بابەتە مۆنۆلۆژە، دەتوانم ئیشارەتێکیش بەچیرۆکەکەی خۆم (بەیەکدا چوونی شتەکان)(15) بدەم، کەقارەمان بەشێوەی راناوی قسەکەرو لەحاڵی حازردا، بەدەم شەپۆلی هۆشی خۆیەوەیە دەداو، یەکژەمی دەدوێ و کوتوپڕ باسوخوازەکانی ناخی خۆی، بەخۆی رادەگەیەنێتەوە.

من دەزانم ئەم باسە زۆری بەبەرەوە هەیەو، ئەگەر یەکێك خۆی بۆ تەرخان بکاو دوای بکەوێ، لێکۆڵینەوەیەکی فراوان و بەنرخی لێپێکدەهێنێ. ئەوەی من لێرەدا کردوومە، دەتوانم بڵێم هەروا ئیشارەتدانە بەبابەخی باسەکەو، روونکردنەوەیەکی گشتییە. یا بابڵێین

دەستنیشانکردنی پرۆژەی لێکۆڵینەوەیەکی فراوانە. دیارە من دەستم بۆ تەنیا چەند نموونەیەکی چەند چیرۆکنووسێکمان بردوە, کەدەشێ چ ئەم چیرۆکنووسانە خۆیان‌و, چ ئەوانەی بەرهەمیانم بەم سەرپێییە نەکەوتە بەردەست, نموونەی چاکترو گونجاوتریان بۆ باسی لێکۆڵینەوەکە(مۆنۆلۆژی ناوخۆ) هەبێت‌و, ئەوەی دێ بەدووررودرێژی‌و بەوردی لێدەکۆڵێتەوە, دەتوانێ دەستیان بخاتە سەر.

بەڵێ..لێکۆڵینەوە جگە لەتواناو بەهرەو شارەزایی, پێویستی بەسەبرو تاقەتی گەڕان‌و پشکنینش هەیە, بەدوای نموونەو سەرچاوەدا.

پەراوێزەکان:

1- گۆڤاری بەیان ـ ژ/6ـ 1972.

2- کۆمەڵە چیرۆکی (لە گەرووی مەرگەوە).

3-رۆشنبیری نوێ ـ ژ/22ـ21/6/ 1974

4-کۆمەڵەچیرۆکی (سمکۆڵی ئەهریمەن).

5-رۆژنامەی هاوکای ـ ژ/5ـ 6/ شوبات/ 1970.

6-بەیان ـ ژ/5ـ ك2/ 1971.

7-رۆشنبیری نوێ ـ ژ/4ـ 1973/12/21.

8-رۆشنبیری نوێـ ژ/2ـ 1973/12/1

9-رۆشنبیری نوێـ ژ/43,44ـ 1975/9/21.

10-رۆشنبیری نوێـ ژ/3ـ 1973/12/11.

11-کۆمەڵە چیرۆکی (دەستی ئۆخەی).

12-نووسەری کورد ـ ژ/8ـ مایس/1973.

13-بەیان ـ ژ/9ـ1973.

14-بەیان ـ ژ/15ـ 1974.

15-رۆشنبیری نوێ ـ ژ/ 55,56ـ ك1977/2.

هاوکاری ژ/357, 358, 359ـ 2, 9, 16/1977/3

حەسەنی قزڵجی لە(پێکەنینی گەدا)دا

کورتە پێشەکییەك

بێگومان ئەدەبیش وەك هەر چالاکییەکی‌تر لەژیانی ئادەمیزاددا, لەچینایەتی‌و بەیەکدادانی چینایەتی بەدەرنییە. بەردەوام ئەدەب هەبووەو هەیە لەخزمەتی چینە چەوسێنەرەکاندایەو, هەبووەو هەشە بەپێچەوانەوە. سا هەرلەم باری سەرنجەوەیە کەدەوترێ: هەر نووسەرێك خۆی

بیەوێ یا نەیەوێ..مەبەستی‌بێ یا نا..لەخۆی ئاگاداربێ یا بێئاگا، بەرهەمەکەی لەئەنجامدا خزمەتی یەکێ لەچینەکانی کۆمەڵەکەی دەکاو، بۆ سوودو بەرژەوەندی ئەو دەجەنگێ. واتە دەبێتە ئاوێنەی رێبازی ئایدۆلۆژیی ئەوو، لەکۆڕی پێکدادان‌وزۆرانبازیی نێوان چینەکانی ئەو کۆمەڵەدا، دەبێتە چەکێکی کاریگەر. ئەم تیورە کەپوختەی بیروڕای ئایدۆلۆژیایەکی تایبەتین‌و، بنچینەی هەڵوێستین سەبارەت بەئەدەب‌و هونەرو رۆشنبیری، بەلای منیشەوە راستودروستەو تاقیکردنەوەکانی رابوردوو ئێستای ژیان لەم مەیدانەدا،

دەیانسەلمێنێ.

(پێکەنینی گەدا)کەی حەسەنی قزڵجی، ئەدەبێکی بەم مانایە چینایەتییە. ئەدەبێکە کەنووسەرەکەی بەئاگاو هۆشەوەو بەهوشیاری، بەپێی نەخشەی رێبازێکی ئایدۆلۆژیی تایبەتی‌و، بۆ ئامانجێکی چینایەتی نووسیوێتی. واتە ئامانجی پشتگیریکردنی چینێك‌و، بەگژداچوونی چینێکی‌تر. ئەو دوو چینە کامانەن؟. یەکەمیان: چینە چەوساوەکانە..چینی زەحمەتکێشانی لادێ. دووەمیان: چینی چەوسێنەرەکانە.. چینی دەرەبەگ‌و لەگەڵیدا رژێمی کۆنەپەرست بەدامودەزگاکانییەوە. ژمارەی ئەو چیرۆکنووسانەمان کەلەبارەی زەحمەتکێشانی لادێ‌و، ژیانی سەخت‌و کولەمەرگیی پڕ لەکوێرەوەرییان‌و، زۆرەجەورو ستەمکاریی بازرگانە سووخۆرە چاوچنۆکەکان‌و، ناپاکی‌و بێویژدانیی کاربەدەستە کۆنەپەرستەکانەوە بەرهەمیان بەدەستەوەداوە کەم نین. بگرە دەتوانم بڵێم زۆرن‌و، بەشێکی گەورەی بەرهەمی چیرۆکیشمان، بەتایبەتی لەپلەی دووەم‌و سێیەم(1939-1960)دا لەم بابەتانەیە. بەڵام کەسیان وەك حەسەنی قزڵجی، شارەزایی وردو تاقیکردنەوەی زیندووی راست‌و، ئاگادارییەکی زیرەکانە لەنزیکەوە لەم باسە نەدواون. هۆی ئەمەش ئاشکرایە. ئەوان وەك رۆشنبیرێکی مووچەخۆری بچووك یا گەورەی میری، ماوەیەکی زۆر یا کەمیان لەلادێدا بەسەربردوە. دڵسۆزی‌و دڵپاکی‌و هەستی مرۆڤایەتی‌و، رادەی تێگەیشتن‌و دواجار مەبەست‌و ئامانجی سیاسی جووڵاندوونی..یا بابڵێین لەناخەوە هەژاندوونی‌و، دەستیان داوەتە قەڵەم‌و ئەو چیرۆکانەیان هێناوەتە بەرهەم. بەڵام ئەم لەپاڵ ئەو خاسیەتەی ئەوانیشدا، لەشارەزاییەکی وردی تایبەتیی خۆیەوە، سەبارەت بەپێچوپەناو بنجوبناوانی باسەکە، دەستی داوەتە قەڵەم‌و ئەم (پێکەنینی گەدا)یەی هێناوەتە بەرهەم.

چیرۆکەکان لەچی دەدوێن؟

هەرچواردە چیرۆکەکەی(پێکەنینی گەدا)، تێکڕا لەم باسانە دەدوێن:

1ـ زۆروجەوری ئاغاو دەرەبەگەکان، دژی زەحمەتکێشانی لادێ.

2ـ رژێمی کۆنەپەرستی پاڵپشتی ئاغاو دەرەبەگ‌و، زەوروجەوری دامودەزگاکانی.

3ـ بازرگانە چاوچنۆکەکانی ناوشارو، هاوبەشیکردنیان لەگەڵ ئاغاو دەرەبەگ‌و کاربەدەستانی کۆنەپەرستدا، لەچەوساندنەوەی ئەو

زەحمەتکێشانەدا.

4- ریسواکردنی فرتوفێڵی هەندێك شێخ و مەلاو دەروێش و، بازرگانیکردنیان بەدینەوە.

5- ریسواکردنی رەوشت و رەفتارو دابونەریتی پڕوپووچی کۆنەپەرستانەی ناوکۆمەڵ و، بەتایبەتی لەلادێدا.

6- بەرامبەر بەمانە، لەڕووخستنی ئەو ئازارو ئەشکەنجەو برسییێتی و سەرگەردانییەی، کەلەژێر سایەی رژێمی دەرەبەگایەتی و کۆنەپەرستیدا، تووشی جووتیاران و زەحمەتکێشانی لادێ دەبێ.

ناوەرۆکی هەرچواردە چیرۆکەکە، لەسنووری ئەم باسانەدایە. بەڵام وەك وتمان بەشارەزاییەکی باشی هەموو کونوقوژبنێکی ژیانی لادێوەو، لەتاقیکردنەوەیەکی راستگۆو تێگەیشتنێکی وردەوە، دەربارەیان دەنووسێ و بەخوێنەریان دەسەلمێنێ، کەهەرئەمەش دەبێتە نیشانەی هەرە دیارو ئاشکرای بەرهەمی، لەکۆڕی چیرۆکنووسیندا. لەچیرۆکی(پێکەنینی‌گەدا)دا، حەمەڕەشی جوتیار، تووشی نەهامەتی دێ و هیجرەت بۆشار دەکا. ئەم هیجرەتکردنە بۆشار رزگاری ناکاو، لەوێش نەهامەتییەکەی پێوە لکاوە. لەئەنجامدا ناچاردەبێ دەست بکاتە گەدایی. هەر ئەم هیجرەتکردنەی جوتیاران بۆ ناوشار، لە(شەهیدی زوڵمەو کفن و شۆردنی ناوێ)و(نەدیداری حاجی و نەخەوی مزگەوت)دا باس دەکرێتەوە، کەئەنجامی (هەیاس)ی وەرزێر مردنێکی بەجەخاردەبێ و، ئەنجامی(باین)یش پاشگەزبوونەوەو بڕیاردانی گەڕانەوەی بۆ لادێ. نووسەر لەهەرسێ چیرۆکەکەیدا دەیەوێ ئەوەمان پێبسەلمێنێ، کەلەژێر سایەی رژێمی دەرەبەگایەتی و کۆنەپەرستیدا، چەوساوەکان روو لەهەرکوێ بکەن، هەر چەوساوەن و هەڵهاتن بۆناوشارەکان، لەزووڵم و زۆر رزگاریان ناکا. ئەمە لەکاتێکدا کەجۆری تێڕوانینی باسەکە لەچیرۆکی سێیەمیندا(نەدیداری حاجی و نەخەوی مزگەوت)، جیاوازە لەدووانەکەی‌تر. چونکە لەمیاندا بایز لەڕووی دەرامەتی ژیانەوە بەمەرام دەگا، بەڵام لەڕووی سۆزەوە تووش دێ. واتە هێنانی ژنێکی‌تر بەفیتی حاجی رەحیمی بەدین و، تێکچوونی وەزعی ماڵەوەی .)لەعادەتی بازاڕ)دا، عبدالقادر ئەفەندی بازرگانێکی پیسکەی چاوچنۆکەو، بەهەر فرتوفێڵ و ناپیاوی و نامەردییەك بێ، پارەکۆکردنەوەی مەبەستەو هیچی‌تر. لە(لەسەرفترە)و(چای دیوەخان)یشدا، هەروەها ئەم باسە دێتەکایەوەو دەتوانم بڵێم کە(سەرفترە)، وێنەیەکی کتومتی(عادەتی بازاڕە)و، چیرۆکنووس دەبوو یەکێکیان بەلاوەبنێ. بەڵام لەسێیەمیاندا(چای دیوەخان)، لەبارێکی‌تری زۆر جیاوازدا لەباسەکە دەدوێ. لەویاندا(عادەتی بازاڕ)، بازرگانە پیسکە چاوچنۆکەکە تاسەر بەبازرگان دەمێنێتەوە. کەچی لەمیاندا بەرگ دەگۆڕێ و دەبێتە دەرەبەگێك. واتە جێگەگۆڕکێ لەچینێکەوە بۆ ریزی چینێکی‌تر. لەبورژواوە بۆ دەرەبەگ. بێگومان ئەم جۆرە بۆچوونەی چیرۆکنووس، لەڕووی ئایدۆلۆژییەوە (لەچوارچێوەی گشتیدا)، ئەو هەڵەیەی تێدا دەبینرێ

کەبۆچوونێکی ئاوەژووە, چونکە راستترو گونجاوتر ئەوەدەبوو, کەڕەحمان ئاغای دەرەبەگ لەئەنجامدا, ببوایە بەمیرزا رەحمانی بازرگان نەك بەپێچەوانەوە .بەهەرحاڵ چیرۆکەکە لەومەغزا سەرەکییە بەدەرنییە, کەئاغا میرزا رەحمان بازرگانێکی بۆرژوابێ یائاغایەکی دەرەبەگ, هەر زۆردارو هەر چەوسێنەرو خوێنمژی زەحمەتکێشانەو, جیاوازییەکەی تەنیا هێندەیە کەبووترێ: میرزای بازرگانی پیسکەوچاوچنۆك. کەدەبێ بەڕەحمان ئاغای دەرەبەگ, ئەو هەموو چاخواردنەوەی دیوەخانەی بەلاوە نابەجێ دەبێ, لەکاتێکدا ئەمە بەلای دەرەبەگێکی رەسەنەوە, نیشانەی سەروەری‌و دەسەڵاتدارییە.

لە(بیهێنە ئەمما ناوی مەبە)و(ئاغا وەجاخی رۆشنە)دا, ئەگەر بەدیوی نادیاردا مەبەست هەر لەزۆروجەورو ستەمکاریی دەرەبەگەکان بێ, بەدیوی ئاشکرادا نیاز لەگاڵتەپێهاتن‌و ریسواکردنی لافلێدانی زەبروزەنگ‌و دەسەڵاتداری‌و کەشوفشیانە, کەئەمە بەلای منەوە سەرنجێکی ووردی هۆشیارانەیە سەبارەت بەئەرکی سەرشانی ئەدەب, وەختێك دەکرێتە چەکێکی بایەخدار لەکۆڕی خەباتدا دژی دوژمنە زۆردارەکان. بەڵام من لێرەدا بەپێویستی دەزانم بڵێم: ئەو دوو وێنە کاریکاتێرییەی کەحەسەنی قزڵجی لەم دوو چیرۆکەدا ویستویێتی بیانخاتە پێش چاو, وەختێك تەواو کاریگەرو لەپۆپەدا دەبوو, کەهەردوو ئاغای ناو هەردووچیرۆکەکەی وەها دەستەوستان‌و بێوەی نەنواندایە, بەتایبەتی لەهەڵوێست‌و کرداریاندا بەرامبەر جوتیارە زەحمەتکێشەکان. (لەخەملی پەمۆو نوشتەی ئامینەخان‌و هێلکەی هادی‌خانی‌و قورئانخوێندن لەجیاتی پارەی بەرتیل)دا, دەرەبەگ‌و جەندرمەو شێخ‌و مەلا چوارقۆلی, دەنیشنە گیانی جوتیارە هەژارەکان‌و دەیانچەوسێننەوە. هەرلەم چوار چیرۆکەشدا, مرۆڤی بەگژداچوو توندوتیژتر دێنەکایەوەو بەربەرەکانی دەکەن. بەتایبەتی لە(هێلکەی هادی‌خانی)دا کەسەر هەڵدانی ئەفەندییە رۆشنبیرەکانی شار, لێرەدا مەغزایەکی تایبەتی دەگەیەنن‌و ئیشارەتدانێکی هۆشیارانەیە بەودەورەی لێیان چاوەڕوان دەکرێ. لە(خەملی پەمۆ)دا شەڕی مەسڵەحەتە..شەڕی ژیانەو بەڵام بەهێمنی, لەنێوان زۆراب بەگ‌و شێخ لەتەرەفێکداو, جوتیاران لەتەرەفەکەی‌تردا. لە(نوشتەکەی ئامینەخان)دا, ساوێلکەیی جوتیاران‌و نوشتەو نوشتەکاریی ئامینە خان‌و, باوکی رەحمەتی براکانی دەنوێنرێ. لە(هێلکەی هادی خانی)دا, حەشری جوتیارە چەوساوەکان لەحزووری هادی‌خاندا, بەپێی گەورەو بچووکیی هێلکەکانیان دەکرێ. دایکی ئەوڕەحمانی خاوەنی هێلکەی بچووك, سەرورووخساری لەلایەن نۆکەرەکانی هادی خانەوە, بەهێلکە بچکۆلەکانی خۆی سواغ دەدرێ. ئەوڕەحمان لەڕقوکینەو لەتۆڵەدا بەگژدادەچێ‌و هەڵدێ. چیرۆکگێڕەوەش لەچنگی زۆردارانی ناوشار هەڵاتوە, چونکە بۆرژوا دڕەکان, ئەوی بۆرژوای بەسزمانیان هەڵلووشی‌بوو. هەروەها لاوێکی‌تریش بەدەردی ئەم چووبوو, وەك ئەم هەڵاتبوو؟. چیرۆکەکە جەنجاڵە..پڕوچڕە..ئاوسە بەگەلێك باسوخوازو بەبەرییەوە هەبوو, خۆی بدا لەزۆر مەسەلەی

ئاسایی یا ئاڵۆزو..کەچی..ئەوەی بەئاواتەوەبوو..ئەوەی بەتەنگەوە بوو..ئەوەی لەناخەوە زۆری بۆدەهێنا بیڵێ، نایڵێ‌و ناچار باس دێنێتەوە سەرهێلکە بەناوبانگەکانی هادی‌خانی، بەوە بورکانە تەقیوەکەی ناخی خۆی دادەمرکێنێتەوە!. (لەقورئانخوێندن لەباتی پارەی بەرتیل)دا، نۆرە دێتە سەر رژێم بەگشتی کەلەرێگەی جەندرمە جانەوەرەکانییەوە، زەحمەتکێشان دەرووتێنێتەوە. جەندرمە پێنج تمەنی لەمەلا کەریم دەوێ. مەلاو مەلاژن‌و حەمەشەریفی دراوسێی دڵسۆزیان، تەنیا سێ تمەنیان پێهەڵدەسوورێ. جەندرمە سێ تمەنەکە وەردەگرێ‌و لەبریی دوو تمەنەکەی‌تر، داوا لەمەلا دەکا قورئان بۆ دایکی رەحمەتیی بخوێنێ، کەدووسێ مانگ لەوەبەر مردوە.

ئینجا دێینە سەر چیرۆکی(تاجوتەختی کوێخا هۆمەر)، کەلێرەشدا باسی هەر لەو زوڵموزۆرەیە، کەلەلایەن جەندرمەو کاربەدەستانەوە لە جوتیاران دەکرێ. بەڵام ئەم جارەیان کوێخا هۆمەری سەرۆکی‌هۆز، دەبێتە پارێزگاریکەر لەجوتیاران‌و داوای ئەوەیان بۆ دەکا، کەجەندرمەو کاربەدەستان وەك ئینسان لەگەڵیاندا ببزوونەوە. ئەگەرنا ئەوا خۆی‌و هۆزەکەی(سوینی)، ئیدامە بەیاخیبوونەکەیان دەدەن‌و دەستی لێهەڵناگرن. هەروەها لە(کەشکۆلی جادوویی)شدا، کەلەوە دەچێ لەبنەرەتدا چیرۆکێکی فۆلکلۆری‌بووبێ‌و، خرابێتە قاڵبی چیرۆکێکی هونەرییەوە، دەیەوێ بڵێ کە(دەروێش - کەشکۆڵ زەوی بەجوتیار دەداو، ئاغا دەبێ باوکەرۆی‌بێ). لەهەردوو چیرۆکەکەدا، مەبەستی سەرەکیی نووسەر ئاشکرایەو تێدەگەین چیی دەوێ. بەڵام بۆچی کوێخا هۆمەری سەرۆکی هۆزو درویش- کەشکۆڵ پێشەنگ‌و رابەرین؟.

بەم پێداچوونەوە خێرایەی ناوەرۆکی چیرۆکەکاندا، ئەوەمان لەلا ئاشکرا دەبێ کەدەتوانرێ حەسەنی قزڵجی بەیەکێك لەوچیرۆکنووسە کوردانە ناوببرێ ، کەزۆربەی هەرەزۆری بەرهەمی خۆی، بۆزەحمەتکێشانی لادێ تەرخان کردوەوئەمە وەك لەوەبەریش وتوومە، کارێکی پەسەندو پیرۆزە، ئەگەرچی دەبێ ئەوەش فەرامۆش نەکرێ، کەهەر لەسەر قسەی (هێمن)ی پێشەکینووسی کۆمەڵە چیرۆکەکە، تەمەنی باسوخوازی چیرۆکەکان دەگەڕێتەوە بۆ سی‌ساڵی پێش بڵاوکردنەوەیان. هەرچەندە بەڕای‌من بە(هێلکەی هادی خانی)یەکەیدا، بیستیشی تێدەکەوێ. چونکە کارەساتەکانی، دوای رووخانی حوکمی دکتۆر(موصدق)ە. جالێرەدا دەبێ ئەم پرسیارە بکەین: ئاخۆ وەختی نووسینیشیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بیست سی‌ساڵ لەوەبەرە؟. وەرامی ئەم پرسیارە لەباری سەرنجی منەوە، بۆ راگەیشتنی نووسەر بەکارەساتەکانی پلەبەپلەی ژیانی خۆی‌و کۆمەڵەکەیداو، جۆری بیرکردنەوەو تێگەیشتنی دەربارەیان‌و، چۆنێتی هەڵوێستی لەئاستیاندا، بایەخێکی تەواوی هەیە. نووسەر خۆی مێژووی نووسینی چیرۆکەکانی دیاری نەکردوە. بەڵام هێندە هەیە کەمن ئەگەر بزانم وەختی نووسینیان لەماوەی دەساڵی پێش بڵاوکردنەوەشیاندا بووبێ(1962-1972)، ئەوا بەپێچەوانەی پێشەکینووسەرەوە دەڵێم: ئەو باسو خوازانە ئەگەرچی تارادەیەك هێشتاش لەکایەدا مابن، بەڵام باری سیاسی‌و ئابووری‌و کۆمەڵایەتی چ لەمدیوو چ